FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1.

Debrecen
1989

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1.

Debrecen
1989

DEBRECEN LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM Magyar Nyelvtudományi Tanszék

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYA

Szerkesztette:

Keresztes László és Kiss Antal

ISSN 0239–1953

©Keresztes László & Kiss Antal, 1989

In honorem Edit Vértes

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debreceniensia 1.
Debrecen, 1989.

Vértes Edit 70 éves

Vértes Edit 1919. május 31-én született Budapesten. A német nyelvet már gyermekkorában elsajátította. A gimnáziumban a latin mellett görögöt is tanult. 1937-ben egy három hónapos olasz nyelvi és művészettörténeti tanfolyamon vett részt Perugiában, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen iratkozott be magyar-olasz szakra. Szülei kívánságára hamarosan átváltott a matematika-fizikára. Még egyetemi hallgató korában számos európai országot meglátogatott, 1935-ben pedig diákcserével Finnországban járt a Ladoga-tó mellett Käkisalmiban és Viipuriban. Természetesen Helsinkit sem hagyta ki. Már akkor elhatározta, hogy finnugor nyelvész lesz. Ezért hallgatott az egyetemen a matematika és fizika mellett finnugor és általános nyelvészeti előadásokat is. Szak- és pedagógiai vizsgáit kitűnő eredménnyel tette le 1941-ben és 42-ben. 1943-ban doktorált főtárgyként finnugorból Zsirai Miklósnál, magyar és általános nyelvészetből melléktárgyként Pais Dezsőnél és Laziczius Gyulánál.

Négy évig Szentendrén, majd különböző budapesti iskolákban: gimnáziumban, polgári iskolában, dolgozók gimnáziumában, szakiskolákban tanított magyart, matematikát, fizikát, olaszt, németet, háztartástant, gazdaságtant, latint és művészettörténetet. Mindezek mellett szeniorként működött a finnugor könyvtárban Zsirai Miklós mellett, majd fizetéstelen gyakornokként Fejér Lipót matematikai tanszékén.

Tíz évi igen változatos pedagógiai működés után 1951-ben a fiatal tanárnő hangszalagjai felmondták a szolgálatot. Az orvosi vizsgálat szerint pedagógiai pályára alkalmatlanná vált. A Központi Fizikai Kutatóintézetben volt ezután kutató. Ott Tarnóczy Tamással együtt vett részt nyelvészeti statisztikai munkálatokban. 1952-ben Beke Ödön cseremisz szótárán dolgozott az MTA Nyelvtudományi Intézetének tagjaként, majd munkatársa lett a Lakó György vezette "A magyar szókészlet finnugor elemei" című szótárnak (megj. 1967–76). A munkatársak minden hozzáférhető forrást, így azokat az etimológiákat is kijegyezték, amelyeknek nincs magyar tagjuk. Ez lett az alapja az Uralisches Etymologisches Wörterbuch-nak (szerk. Rédei Károly, megj. 1986–88 füzetekben).

Az MSzFE-nél eltöltött több mint egy évtized jó iskola volt ahhoz, hogy mindegyik munkatárs *minden* uráli nyelv hangrendszerével és ősi szókincsével megismerkedjék.

Valamennyi uralista — azon kívül, hogy általános ismeretei vannak az uráli nyelvekről — rendszerint egy-két finnugor nyelvet igen alaposan ismer. Vannak ob-ugristák, permisták, szamojedológusok stb. Vértes Edit az osztjakológiában lett világszerte elismert szaktekintély. Egyetemi doktori értekezése: Az osztják személynévmások. FgrÉrt. 8. sz. 1943). 1958-ban

kapta meg a kandidátusi fokozatot. Akadémiai doktori értekezése (1976) pedig Morphonematische Untersuchung der ostjakischen Vokalharmonie címen jelent meg (1977).

Az említetteken kívül számos cikke, előadása látott napvilágot hazai és külföldi folyóiratokban, évkönyvekben, "Festschrift"-ekben.

Rendkívüli érdemeket szerzett jubilánsunk azzal, hogy vállalkozott egy nagyon hálátlan és időrabló, de rendkívül fontos feladatra: árván maradt nyelvészeti anyagok feldolgozására és kiadására. Két kiváló finn kutató: Heikki Paasonen (1865–1919) és K.F. Karjalainen (1871–1919) osztják szöveganyaga lett gazdátlanná. Mindkét gyűjtő szótári följegyzéseinek akadt feldolgozója, szerkesztője és kiadója. Paasonen déli osztják szógyűjtését Kai Donner adta ki 1926-ban, Karjalainenét pedig Y.H. Toivonen 1948-ban. Kéziratban maradtak azonban az értékes szövegek és nyelvtani följegyzések. Vértes Edit szívós munkával hozzáférhetővé tette a két finn tudós hagyatékának jelentős részét: K.F. Karjalainen, Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten. Bearbeitet und herausgegeben von E. Vértes. MSFOu. 128. 1964. A második budapesti nemzetközi finnugor kongresszusra (CIFU-4) jelent meg: K.F. Karjalainen, Südostjakische Texte. Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértes. MSFOu. 157. 1975. A turkuira pedig (CIFU-5) H. Paasonens südostjakische Textsammlungen I–IV. Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértes. MSFOu. 172–175. 1980. Vértes Edit folytatja a finn kutatók hagyatékának kiadását.

Wolfgang Steinitz német tudós utazó 1935-ben több hónapot töltött az osztjákok között. Gyűjtésének egy részét saját maga adta ki, de a hagyaték kiadócsoportjába Vértes Editet is fölkérték.

Pápay József (1873–1931) 1898–99-ben azért utazott az északi osztjákok közé, hogy Reguly Antalnak az 1840-es években gyűjtött gazdag, de fordítás nélkül maradt népköltészeti anyagát megfejtse. Reguly anyagának és saját gyűjtésének csak egy kis részét adhatta csak ki. Zsiraj Miklós, Fokos Dávid és Erdélyi István számos szöveget tettek közzé, de szövegeinek egy része és szótári anyaga máig kiadatlan. Ebben is történt egy lépés, egy mutatványfüzet megjelent a hagyatékból a közelmúltban Vértes Edit gondozásában: Ostjakischer Nachlaß von József Pápay Bibliotheca Pápayensis (Probeheft). Debrecen, 1988.

T. Lovas Rózsa lefordított versben németre egy Paasonentól gyűjtött — hét énekre bontható eposznak beillő — osztják hőséneket. Ezt nyelvi szempontból Hans Fromm ellenőrizte. Az előszót Vértes Edit írta hozzá: Brautfahrten. Ein ostjakisches Heldenepos. Deutsche Übersetzung Rózsa T. Lovas. Einleitung von Edith Vértes Hamburg, 1986. Ugyanattól a fordítótól jelent meg az ének magyar műfordítása Vértes Edit egyetemi jegyzetében.

Döntő fordulatot jelentett ünnepeltünk életében, hogy a művelődési miniszter 1984-ben — elődje nyugdíjba vonulása után — kinevezte a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem finnugor tanszékének élére egyetemi tanárnak. Hosszú évekig tartó "suttogó" korszaka már korábban véget ért, hangszálai annyira rendbejöttek, hogy előadásokat tudott és tud tartani hazai és külföldi konferenciákon és kongresszusokon. 1984-től kezdve az egyetemen is nagy óraszámban ad elő lendülettel, és kitűnő előadónak bizonyul a nagy termekben is. Helyzete is alapvetően megváltozott. 1984-ig beosztott volt egy tudományos intézetben egy osztályvezető irányításával, az egyetemen pedig ő irányított felelősséggel és demokratikusan.

Az újabb oktatási és adminisztrációs terhek mellett folytatja tudományos munkásságát és kiadói tevékenységét. Kötelességének érezte a tanszék horizontjának kibővítését. Jelentetett meg jegyzetként déli osztják szövegeket nyelvtani vázlattal.

E sorok írásakor már a kiadónál van "Szibéria uráli népeinek hitvilága" c. könyve, amely egyetemi tankönyv is lehet, de egyben az érdeklődő nagyközönség rendelkezésére is áll. Finnugor mitológiai összefoglalás még eddig nem jelent meg magyar nyelven. A szerző a helyszínen járt kutatók (Reguly Antal, Munkácsi Bernát, Artturi Kannisto, Pápay József, K.F. Karjalainen, Toivo Lehtisalo és mások) feljegyzései alapján közöl mitológikus tárgyú népköltési szövegeket és népi leírásokat. Századunk első feléig az uráli népek közül csak az obiugor és a szamojéd népeknél élt a samanizmus (ma már csak az emléke). A huszadik század technikai robbanása, a közlekedés és a hírközlés felgyorsulása amúgy is fokozatosan eltüntette volna a régi életformát és hitvilágot, de talán nem járt volna ez a bennszülött lakosság megtizedelésével vagy beolvasztásával. A helyszínen járt kutatóknak köszönhetően így írásban megmaradhatott az a mitológiai világrendszer, amelynek ismerete nélkül érthetetlen volna a mai ember számára a világszerte híres, gazdag obi-ugor és szamojéd népköltészet.

Jubilánsunknak további erőt, egészséget és munkakedvet kívánunk, hogy nemes elkötelezettségét folytathassa: közkinccsé tehesse elhunyt tudós kutatók szellemi örökségét, valamint további saját kutatásait.

Kálmán Béla

Zum 70. Geburtstag von Edith Vértes

Edith Vértes wurde am 31. Mai 1919 in Budapest geboren. Schon in ihrer Kindheit eignete sie sich die deutsche Sprache an. Im Gymnasium lernte sie neben Latein auch Griechisch. Im Jahre 1937 nahm sie an einem dreimonatigen Lehrgang für Sprache und Kunstgeschichte teil, der sie nach Italien, Perugia führte. Daraufhin belegte sie an der Péter-Pázmány-Universität die Fächer Ungarisch und Italienisch. Auf Wunsch ihrer Eltern wechselte sie dann aber bald zu Mathematik und Physik über. Noch in ihrer Studentenzeit reiste sie durch zahlreiche europäische Länder. Aufgrund eines Studentenaustausches gelangte sie 1935 nach Finnland, wo sie in Käkisalmi und Viipuri am Ladoga-See war. Natürlich besuchte sie auch Helsinki. Schon damals reifte in ihr der Entschluß, als Sprachwissenschaftlerin auf dem Gebiet der Finnougristik zu arbeiten. Daher belegte sie an der Universität neben Mathematik und Physik nun auch die Fächer Finnougristik und allgemeine Sprachwissenschaften. In den Jahren 1941 und 1942 legte sie ihre Fach- und Pädagogikexamina mit Auszeichnung ab. Schon 1943 promovierte sie als Hauptfach in Finnougristik bei Miklós Zsirai und als Nebenfach in Ungarisch und allgemeinen Sprachwissenschaften bei Dezsö Pais und Gyula Laziczius.

Vier Jahre lang unterrichtete Edith Vértes in Szentendre, dann an den verschiedensten Schulen in Budapest: in Gymnasien, Bürgerschulen, Abendschulen, Fachschulen. Hier vermittelte sie ihre Kenntnisse im Ungarischen, in Mathematik und Physik, im Italienischen und im Deutschen, des weiteren in Haushalts und Wirtschaftskunde sowie in Latein und Kunstgeschichte. Und neben all diesen vielfältigen Aufgaben arbeitete sie als Seniorin in der finnougristischen Bibliothek bei Miklós Zsirai, und später als unbezahlte Praktikantin am Lehrstuhl für Mathematik bei Lipót Fejér.

Nach zehn Jahren abwechslungsreichen pädagogischen Wirkens stellte sich 1951 ein akuter Stimmbandschaden bei der jungen Lehrerin ein. Auf ärztliches Anraten mußte sie die Pädagogenlaufbahn aufgeben. Sie erhielt eine Stelle im Zentralen Forschungsinstitut für Physik. Gemeinsam mit Tamás Tarnóczy nahm sie hier an sprachwissenchaftlichen statistischen Arbeiten teil. Im Jahre 1952 arbeitete sie als Mitglied des Sprachwissenschaftlichen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften am Tscheremissischen Wörterbuch von Ödön Beke und wurde später Mitarbeiter an den von György Lakó geleiteten Arbeiten zum Wörterbuch "Finnisch-ugrische Elemente des ungarischen Wortbestandes (ersch. 1967–76). Die Mitarbeiter befaßten sich mit allen nur zugänglichen Quellen und notierten auch alle die Etymologien, die kein ungarisches Glied besitzen. Damit waren die Grundlagen für das "Uralische Etymologische Wörterbuch" geschaffen (red. Károly Rédei, ersch.: 1986–88. in Heften).

Die mehr als ein Jahrzehnt andauernde Arbeit an den "Finnisch-ugrischen Elemente des ungarischen Wortbestandes " war eine gute Schule, um alle Mitarbeiter mit dem sprachlichen Lautsystem sämtlicher uralischer Sprachen und deren althergebrachtem Wortschatz bekanntzumachen.

Neben allgemeinen Kenntnissen zu den uralischen Sprachen beherrschen die Uralisten gewöhnlich ein oder zwei finnougristische Sprachen grundlegend. So kann man zwischen Ob-Ugristen, Permisten, Samojedologen usw. unterscheiden. Edith Vértes gilt heute als weltweit anerkannte Autorität in der Ostjakologie. Ihre Inauguraldissertation war "Die ostjakischen

Personalpronomina" (FgrÉrt. 8. sz. 1943). Sie erhielt 1958 den Grad der Kandidatur. Im Jahre 1976 erschien dann ihre Akademiedissertation unter dem Titel "Morphonematische Untersuchung der ostjakischen Vokalharmonie" (1977).

Außer den hier genannten Werken veröffentlichte Edith Vértes zahlreiche Artikel und Vorträge in in- und ausländischen Zeitschriften, Jahrbüchern und Festschriften.

Außerordentliche Verdienste hat sich unsere Jubilarin durch jene zwar recht und ankbare und zeitraubende, dafür aber überaus wichtige Aufgabe gemacht, als sie sich der Aufarbeitung und Veröffentlichung von sprachwissenschaftlichen Stoffen zu widmen begann, welche im allgemeinen als "Waisenkinder" angesehen werden. So galt das ostjakische Textmaterial zweier hervorragender finnischer Forscher – Heikki Paasonen (1865–1919) und K.F. Karjalainen (1871–1919) — als herrenlos. Zwar wurden die lexikalischen Aufzeichnungen beider Sammler bearbeitet, redigiert und herausgegeben, auch die südostjakische Wortschatzsammlung von Paasonen fand 1926 einen Herausgeber in Kai Donner und die von Karjalainen wurde 1948 von Y.H. Toivonen herausgebracht, dennoch blieben wertvolle Texte und grammatikalische Aufzeichnungen als Manuskripte liegen. In beharrlicher Arbeit machte Edith Vértes einen bedeutenden Teil von Nachlaß der beiden finnischen Wissenschaftler zugänglich: K.F. Karjalainen, Gramatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten. Bearbeitet und herausgegeben von E. Vértes, MSFOu. 128. 1964. Zum zweiten Finnougristenkongreß (Budapest, CIFU-4) erschien dann: K.F. Karjalainen, Südostjakische Texte. Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértes. MSFOu. 157. 1975. und zum nächsten Finnougristenkongreß in Turku (CIFU-5) erschienen H. Paasonens "Südostjakische Textsammlungen I–IV" Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértes. MSFOu. 172–175. 1980. Auch weiterhin beschäftigt sich Edith Vértes mit der Herausgabe des Nachlasses finnischer Forscher.

Der deutsche Wissenschaftler und Reisende Wolfgang Steinitz verbrachte 1935 mehrere Monate unter den Ostjaken. Einen Teil seiner Sammlung gab er noch selbst heraus, doch für die Herausgabe seines Nachlasses wurde auch Edith Vértes um Mitarbeit gebeten.

József Pápay (1873–1931) trat 1898–99 seine Reise zu den Nordostjaken an, um jenes Material zur ostjakischen Volksdichtung zu enträtseln, welches Antal Reguly in den vierziger Jahren des 19. Jahrhunderts gesammelt hatte, und welches unübersetzt blieb. Reguly selbst konnte seinerzeit nur einen geringen Teil seines Materials und seiner Sammlung herausgeben. Zahlreiche Texte wurde später von Miklós Zsirai, Dávid Fokos und István Erdélyi veröffentlischt, doch ein Teil seiner Texte und seines lexikalischen Materials ist noch nicht herausgegeben. Auch hier konnte ein großer Schritt nach vorn getan werden, als kürzlich in der Wartung von Edith Vértes das Probeheft "Ostjakischer Nachlaß von József Pápay" (Bibliotheca Pápayensis I. Debrecen, 1988) erschien.

Rózsa T. Lovas übersetzte ein von Paasonen gesammeltes ostjakisches Heldenepos in Gedichtform ins Deutsche. Es handelt sich hierbei um eine Art Epos, das in sieben Gesänge aufgeteilt ist. Vom Sprachlichen her übernahm Hans Fromm die Kontrolle. Das Vorwort stammt von Edith Vértes: Brautfahrten. Ein ostjakisches Heldenepos. Deutsche Übersetzung von Rózsa T. Lovas. Einleitung von Edith Vértes, Hamburg, 1986. Von der gleichen Übersetzerin erschien auch die ungarische Kunstübersetzung dieses Gesanges in den Universitätsskripten von Edith Vértes.

Eine entscheidende Wende trat im Leben unserer Jubilarin ein, als sie 1984 vom Kultusminister an den Lehrstuhl für Finnougristik an die Lajos-Kossuth-Universität nach Debrecen berufen wurde, um den Lehrsthul nach der Pensionierung ihres Vorgängers als Universitätsprofessorin zu leiten. Die vielen Jahre des "Flüsterns" waren damals schon fast vergessen, denn ihre Stimmbänder hatten sich schon eine Weile wieder erholt, sodaß sie Vorträge halten konnte und dies auch heute noch tut auf Konferenzen und Kongressen im Inland wie auch im Ausland. Auch an der Universität hält sie Vorlesungen in einer recht hohen Stundenzahl und hat sich auch in den großen Sälen als ausgezeichnete Rednerin erwiesen.Dieser Wechsel nach Debrecen brachte eine grundlegende Veränderung für Edith Vértes; hatte sie bis 1984 unter der Führung eines Abteilungsleiters in einem wissenschaftlichen Institut gearbeitet, so leitete sie den Lehrstuhl voller Verantwortungsbewußtsein und Demokratie.

Neben den sich immer mehrenden Belastungen durch Lehrarbeit und Administration hat sie jedoch ihre frühere wissenschaftliche Arbeit und ihre Tätigkeit als Verleger nicht aufgegeben. Sie empfand es nahezu als ihre Pflicht, den Horizont des Lehrstuhls zu erweitern. Als Studienheft brachte sie südostjakische Texte mit grammatischem Abriß heraus.

Während diese Zeilen entstehen, liegt ihr Buch "Die Glaubenswelt uralischer Völker Sibiriens" schon beim Verlag vor. Damit ist uns wahrscheinlich ein neues Universitätslehrbuch gegeben, das gleichzeitig aber auch dem Interesse der breiten Leserschaft zur Verfügung stehen wird. Bis auf den heutigen Tag gibt es keine Zusammenfassung der finnougrischen Mythologie in ungarischer Sprache. Die Autorin legt uns hier anhand von Aufzeichnungen jener Forscher (Antal Reguly, Bernát Munkácsi, Artturi Kannisto, József Pápay, K.F. Karjalainen, Toivo Lehtisalo und anderer), die sich bei den Ostjaken aufhielten, Texte aus der Volksdichtung und volkstümliche Beschreibungen mythologischen Inhalts vor. Bis zur ersten Hälfte dieses Jahrhundersts lebte das Schamanentum unter den uralischen Völkern nur bei den ob-ugrischen und samojedischen Völkern (heute ist nur noch die Erinnerung daran vorhanden). Die technische Explosion des zwanzigsten Jahrhunderts, die schnelle Entwicklung von Verkehr und Informationsvermittlung hätten diese alte Lebensform und diese Glaubenswelt ohnehin allmählich verdrängt, doch dies wäre wahrscheinlich nicht mit der Zerstreuung und Einschmelzung der alteingesessenen Bevölkerung einhergegangen. Jenen Forschern ist es zu verdanken, daß dieses mythologische Weltsystem in Aufzeichnungen erhalten geblieben ist. Ohne dessen Kenntnis würde für den Menchen von heute schwer, die weltweit bekannte und reiche Volksdichtung der Obugrier und Samojeden zu verstehn.

Wir wünschen unserer Jubilarin weiterhin Kraft, Gesundheit und Freude an der Arbeit, daß sie ihren edlen Verpflichtungen nachkommen kann, das geistige Erbe schon verstorbener Wissenschaftler-Forscher sowie ihre eigenen Forschungen zum Allgemeingut werden zu lassen.

Béla Kálmán

1943

Az osztják személynévmások: Finnugor Értekezések 8. 35 l.

1947

Ipari számtan-mértan: Vegyipari szakkönyvtár 192 l.

1949

Váj: MNy. 45: 205–6.

1953

Adalékok a magyar nyelv hangtani szerkezetéhez /Első közlemény/: NyK. 54: 96–140. — Statistische Untersuchungen über den phonetischen Aufbau der ungarischen Sprache: ALH. 3: 125–58, 411–30.

1954

Adalékok a magyar nyelv hangtani szerkezetéhez /Második közlemény/: NyK. 55: 138–80, /Harmadik közlemény/: NyK. 56: 215–66. —, Statistische Untersuchungen über den phonetischen Aufbau der ungarischen Sprache: ALH. 4: 193–224. — Randbemerkungen zu den neuesten Forschungen auf dem Gebiete der ungarischen Vorgeschichte: ALH. 4: 427–62.

1955

Szótározott szavaink száma és a szókészlet nagysága: Nyr. 79: 329–38. — A birtoklás fogalmának kifejezése a finnugor nyelvekben: NyK. 57: 146–59. — Tanácskozás a finnugor etimológiai szótár szerkesztési elveiről: NyIOK. 6: 457–60. — Menzerath, Die Architektonik des deutschen Wortschatzes: ALH. 5: 415–33. — Hajdú Péter: A magyarság kialakulásának előzményei: NyK 56: 297–306.

1956

Matematikai szaknyelvünk nemzeti jellege: Pais-Emlékkönyv: 398–402. — Felszólalás a III. nyelvészkongresszuson, általános nyelvészeti vita: Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet: 335–6. — Hozzászólás az I. finnugor nyelvészeti konferencián Lakó György előadásához: NyK. 58: 51–2. — Hozzászólás Fokos Dávid előadásához I. finnugor nyelvészeti

konferencián: NyK. 58: 105–7. — B.A. Szerebrennyikov: A Volga-Oka vidékének toponimikája a Szovjetunió európai részén. A finnugor őstörténet kérdéseihez: NyIOK. 7: 76–80.

1957

A birtoklás fogalmának kifejezése a finnugor nyelvekben: NyK. 59: 102–19. — A magyar "*holmi*" déli-chanti megfelelőjéről: NyK. 59: 179–82. — Laziczius Gyula: Nyr. 81: 376–8. — Hans Fromm - Matti Sadeniemi: Finnisches Elementarbuch: Nyr. 81: 361–3.

1958

Keleti osztják névmásragozás: Kandidátusi értekezés /kézirat, 421 l./ —Nyelvtani adalékok a keleti-chanti /osztják/ nyelvjárásokhoz; 1. A nominális állítmányú mondatok kérdése: NyK. 60: 183–4. ; 2. A keleti-osztják *-əki*, *-ə̂ki* névszói végződésről: NyK. 60: 184–91. ; 3. Két másodlagos lativus-rag kialakulása: NyK. 60: 321–7. — Beiträge zur Methodik der ostjakischen Personennamenforschung: VI. Internationaler Kongress für Namenforschung, 100.

1959

A vahi osztják nyelvjárás hangjelöléseiről: NyK. 61: 247–65. — Német szómutató, latin növény és állatmutató D.R. Fokos - Fuchs Syrjänisches Wörterbuch c. művéhez, uo. 1299–557 — Zur Frage des bezeichneten Akkusativobjekts im äussersten Osten des ostjakischen Sprachgebites: UAJb. 31: 486–90. — Az első keleti osztják tankönyv: NyK. 61: 427–39.

1960

Van-e a finnugor **k*-nak *k*-fejleménye mélyhangú szavainkban: NyK. 62: 7–21. — Vita a Saussure-i tanítások magyar visszhangjáról: NyK. 62: 146–9. — Észrevétel a magyar magánhangzó-rendszer finnugor előzményeinek és megfeleléseinek terminológiájához: MNy. 56: 101–3. — A szurguti osztják nyelvjárások hangjelöléséről és hangmegfeleléseiről: NyK. 62: 255–79. — Adalékok az osztják személynévkutatáshoz: Névtudományi vizsgálatok 150–6. — Beiträge zur Frage des finnisch - ugrischen bezeichneten Akkusativobjekts: ALH. 10: 181–94. — Aarni Penttilä Juhlakirja: NyK. 62: 364– Verba docent: NyK. 62: 361–3.

1961

Nyelvtani adalékok a keleti-chanti /osztják/ nyelvjárásokhoz; 4. A főnevek többesének néhány sajátságáról: NyK. 63: 101–6. ; 5. Egy esetleges nyomatékosító *-t*, *-ti* elem: NyK. 63: 106–9.

1962

Beiträge zur Methodik der ostjakischen Personennamenforschung: StOM 4: 762–8. — Die Namen der Monate bei den Surgut-Ostjaken: FUF. 34: 144–7. — Beiträge zur Kenntnis der ostjakischen Pronominaladverbien: ALH.12: 167–86, 255–71.

1963

Beiträge zur Kenntnis der ostjakischen Pronominaladverbien: ALH.13: 15–33. — Auf der Spur mythischer Gesänge der Ostjaken, Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker, 121–30. /Angolul: On the Trail of Ostyak/ Khanti /Mythical Songs, Popular Beliefs and Folklore Tradition in Siberie: UrAltSer. 57: 113–22./ — Brøndal szófajelmélete: Általános nyelvészeti tanulmányok, 325–38. — Über einige grammatische Fragen der Surgutostjakischen Mundarten: CIFU: 184–7.

1964

Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten von K.F. Karjalainen. Bearbeitet und herausgegeben von E. Vértes: MSFOu. 128 /17+341 l./ — Randbemerkungen zu einem jüngst erschienenen Heldenlied: JSFOu. 65/3: 1–13. — Széljegyzetek az Apor-Kódex helyesírásáról: MNy. 60: 200–1. — *Aszó*: MNy. 60: 480–3. — A matematikai nyelvészet és a gépi fordítás kérdései, munkaértekezleten felszólalás: Általános nyelvészeti tanulmányok 2: 148–53. — Der Vach-Dialekt des Ostjakischen: UAJb. 36: 188–92.

1965

Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan von H. Paasonen. Bearbeitet, neu transkribiert und herausgegeben von Edith Vértes: JSFOu. 66/2: 96 l. — Keleti osztják mondatfonetikai vizsgálatok: NyK. 67: 217–41. — Hangfestés és szószármaztatás: Nyr. 89: 157–64. — Einwandfrei aufhebbare Widersprüche zweier Mitteilungen über die Vach-Mundart: SZFu. 1: 213–7. — Osztják Hősénekek III/1: OLZ. 60/7-8: 381–4. — Hajdú, P.: Samoyed Peoples and Languages: ALH. 15: 208–9. — Ein ostjakisches Lehrbuch: UAJb. 37: 151–53.

1966

Adalékok dajkanyelvi szavaink kormeghatározásához: MNy. 62: 171–8, 309–17.

1967

A magyar szókészlet finnugor elemei.1. /főszerk.: Lakó György, szerk.: Rédei Károly, munkatársak: Erdélyi István, Gulya János, K.Sal Éva, Vértes Edit/ - Társszerző: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1. /Több finnugor és német eredetű szó és nemzetközi vándorszó etimológiájának első kidolgozását végezte/ — Die ostjakischen Pronomina /272

l. + 1 térkép + 36 mellékleten 46 táblázat/, Budapest, Akadémiai Kiadó; ue.: UrAltSer. 74. — Zum Entwicklungsprozess einiger neuerer ostjakischer Suffixe: ALH. 17: 41–58. — Reguly-Pápay-Fokos: Osztják /chanti/ hősénekek III/2: OLZ/5–6: 286–8.

1968

Volksepen der Obugrier: UrAltBibl. 16: 36–44. — Stand und Aufgaben der Ostjakischen Dialektologie: CSIFU 561–8. — Ganschow, G.; Die Verbalbildung im Ostjakischen: ALH. 18: 445–50.

1969

Vokalharmonie und Vokalbestand im Südostjakischen: FUF. 37: 1–70.

1970

Rekonstrukció és valószínűségszámítás: NyK. 72: 297–322. — Paasonen als Vorläufer der Phonologie in seinen Reiseberichten: ALH. 20: 329–45. — Lexikographisches Beispielmaterial bei Paasonen und Karjalainen: CTIFU. 1: 171. — Beiträge zu den typologischen Fragen des Ostjakischen: Theoretical Problems of Typology and the Northern Eurasian Languages, Budapest, 135–144. — Karjalainen déli osztják szövegeinek személynevei: NytudÉrt. 70: 249–53.

1971

A magyar szókészlet finnugor elemei 2./főszerk.; Lakó György, szerk.: Rédei Károly, munkatársak: Erdélyi István, Gulya János, K.Sal Éva, Vértes Edit/ — Genaue Bestimmung der Mundarten von fünf südostjakischen Opfergebeten: JSFOu. 71/4: 1–17.

1972

Zum hundersten Geburtstag von K.F. Karjalainen: FUF. 39: 410–7. — Contribution à l'étude des formules stéréotypées de la poésie populaire des ostiaks du Sud: ALH. 22: 371–6. — Metapher oder Missverständnis: ÉFOu. 9: 45–50. — Durch lautgesetzliche Entwicklug entstandene südostjakische Homonyme: MSFOu. 150: 453–9.

1973

Die Entsprechung DN Kr. *ŏ* ~ Irt. *o*: FUF 40: 240–7. — Vergleich der Transkriptionsweisen des Ostjakischen bei Karjalainen und Paasonen: JSFOu. 72: 460–3. — Észrevételek az osztják numerusjelek funkcióival kapcsolatosan: NyK. 75: 374–6. — A Sámándobok szóljatok c. kötethez /Bede Anna ford., szerk. U. Kőhalmi Katalin/ Európa Könyvkiadó; az uráli anyag /269-336/ válogatása a finn kutatók vogul, osztják és szamojéd gyűjtéséből, a

nyersfordítás készítése és a szükséges jegyzetanyag megírása - Gert Sauer: Die Nominalbildung im Ostjakischen: ALH. 23: 248–55. — Rosemarie Radomski - Brachwitz: Ostjakische Ortsnamen: ALH. 23: 414–7.

1974

Déli osztják jelentéstani és stilisztikai adalékok: NytudÉrt. 83: 652–3. — D.R. Fokos-Fuchs zum Grüss: ALH. 24: 3–14. — Veröffentlichungen von D.R. Fokos-Fuchs: ALH. 24: 15–24. — Dreigliedrige Konsonatengruppen in Karjalainens südostjakischen Textaufzeichnungen: ALH. 24: 373–7. — Selected Writings of Gyula Laziczius: Általános nyelvészeti tanulmányok 10. Budapest, 275–8.

1975

K.F. Karjalainens südostjakische Textsammlungen I. Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértes: MSFOu. 157/18 + 256 l./ — Hadmenet, nászmenet: Népek meséi, Európa Könyvkiadó - Lexikographisches Beispielmaterial bei Paasonen und Karjalainen: CTIFU. I. /Tallinn/ 716–20. — Die Vertretung des Inlaut * -*k* im Obugrischen: ÉFOu. 10: 129–31.

1976

Az osztják fonémák kölcsönhatása: Doktori értekezés /kézirat 582 + 81 l./ — Expresszív szavak etimológiai vizsgálata: NytudÉrt. 89: 296–300. — Számadatok az egyedi szókészlet nagyságának megbecsléséhez: NyK. 78: 484–90. — Ostjakisches Material in Archiv der Finnisch-Ugrischen Gesellschaft: ALH. 26: 89–107. — Gyarmathi Sámuel emlékezete: Magyar Hírlap, VII.15. - Pekka Katara - Ingrid Schellbach-Kopra: Suomalais - saksalainen suursanakirja: ALH. 26: 475-7.

1977

Morphonematische Untersuchung der ostjakischen Vokalharmonie: BiblUr. 2., Budapest. 192 l. - Wahrscheinlichkeitgenauigkeit von erschlossenen Lauten; Studies in Finno-Ugric Linguistics. In Honor of Alo Raun: UrAltSer. 131: 409–25. — Tibor Mikola: Die alten Postpositionen des Nenzischen: NyK. 79: 387–91.

1978

A magyar szókészlet finnugor elemei 3./ főszerk.: Lakó György, szerk.: Rédei Károly, munkatársak: Erdélyi István, Gulya János, K.Sal Éva, Vértes Edit / — Néhány azonosság és különbség az obi-ugorok és a szamojédok hitvilágában: EMN, Budapest, 3: 378–85. — Phonetische und phonematische Transkription im Ostjakischen: UAJb. 50: 149–54.

1979

Südostjakische Epen und Heldenlieder: Neohelicon 6/2: 153–74. — Der Hund das Pferd in der Volksdichtung der Obugrier: Festschrift Fromm München, 417–32. — Einige Probleme der Nachlassherausgaben: Sanomia, Juhlakirja Eeva Kangasmaa-Minnin 60-vuotispäiväksi 14.4. 1979, 411–20. — Nyelvrokon népek nevéről: Nyr. 103: 268–81. — Gedanken über Nominalsatz und Statistik: FUF. 43: 304–20. — Futaky István: Tungusische Lehnwörter des Ostjakischen: OLZ. 74: 260–5. — Hajdú Péter-Domokos Péter: Uráli nyelvrokonaink: ALH. 29: 378–82.

1980

H. Paasonens südostjakische Textsammlungen. Neu transkribiert, bearbeitet, übersetzt und herausgegeben von Edith Vértes, Band 1./28 + 267 l./: MSFOu. 172; Band 2. /345 l./: MSFOu. 173.; Band 3. /305 l./: MSFOu. 174; Band 4. /195 l./: MSFOu. 175. — Einwände gegen die "Vereinfachung der FU-Transkription" vom ostjakischen Standpunkt: JSFOu. 76: 83–98. — Konsonantenstatistik und Vokalharmonie im Südostjakischen: CQuIFU 3: 27–39. — Új szavak jelentkezése a szövegben: MNy. 76: 338–40. — Hozzászólás a 4. nemzetközi finnugor kongresszuson: CQuartIFU 2: 108–10. — Talált kincs: Nagyvilág 8, 1237. — Ingrid Schellbach-Kopra: Finnisch-Deutsches Sprichwörterbuch, Suomalais-saksalainen sananlaskukirja: ALH. 30: 407–10.

1981

Zur Kontrolle von sprachlichen Rekonstruktionen: Lakó Emlékkönyv, Budapest, 214–219.

1982

Pápay József életműve a mai osztjákológia alapján: Hagyományápolás és megújulás. Debrecen /szerk.: Sebestyén Árpád/ 29–34. — Übersetzungsprobleme Ostjakisch-Deutsch: ALH. 32: 185–218. — Finnisch-Deutsches Sprichwörterbuch. Suomalais-saksalainen sananlaskukirja: MNy. 78: 111–3.

1983

Genuss des Fliegenpilzes bei Sibiriens uralischen Völkern: Festschrift für Hans-Wilhelm Haussig zum 65. Geburtstag, 336–43. — Überlegungen zur Phonotaktik einer uralischen Sprache /Lieselotte Schiefer, Phonematik und Phonotaktik des Vach-Ostjakischen/: FUF. 45: 186–230. — Adalékok a déli osztják affrikátákhoz: NyK. 85: 105–10. — Módszertani kísérlet: Urálisztikai tanulmányok, Budapest, 441–53. — Zur Phonematik der nördlicheren westostjakischen Mundarten: ALH. 33: 123–65. — B. Lőrinczy Éva: A magyar mássalhangzókapcsolódások rendszere és törvényszerűségei: Nyr. 107: 376–80. — Soja Sokolowa: Das Land Jugorien: ALH. 33: 316–321.

1984

A magyar mássalhangzókapcsolódások rendszerének törvényszerűségeihez: MNyj. 26/27: 159–225. — Vokalphoneme im Nizjam-Ostjakischen: BiblUr. 7: 111–9. — Antwort an G. Sauer: BiblUr. 7: 129–50. — A magyar szókezdő és szóvégi mássalhangzótorlódások: NyK. 86: 167–77. — Mikrofilológiai észrevételek Karjalainen déli osztják szövegfeljegyzéseivel kapcsolatosan: NyK. 86: 178–84.

1985

Vértes Edit-T. Lovas Rózsa: Bevezetés az uráli népköltészetbe /Tankönyvkiadó, Budapest 109 l/. — Vértes Edit: Vázlat a déli osztják Kresztomátiához /KLTE, Debrecen/. 35 l. — György Lakó Bibliographie: Arcadia Bibliographica Virorum Eruditorium, Bloomington. 42 l. - Dauer der Synchronie: ÉFOu. 17: 15–7. — Fokos-Fuchs Dávid a finnugor nyelvész: NyK. 87: 432–7. — U.T. Sirelius, Reise zu den Ostjaken: ALH. 35: 187–92. — Kiadványok nyelvrokonaink népköltészetéből: Alföld, 8.sz., 84–6.

1986

Brautfahrten. Ein ostjakisches Volksepos. Deutsche Übersetzung von Rózsa T.Lovas. Einleitung von Edith Vértes, Hamburg /Buske Verlag 165 l./ — A magyar mássalhangzókapcsolódások rendszerének törvényszerűségeihez: MNyj. 26–27: 159–225. — Társszerző: Uralisches Etymologisches Wörterbuch 1, 2, 3. — The Mythology of the Uralic Peoples of Siberie: UAJb. 58: 15–24. — Ostjakische Begrüssungen: FUM. 10: 473–79. — "Műhelyfőnökök a nagyvilágból...": Rádió - és Televízióújság, 48.sz., 26.

1987

Társszerző: Uralisches Etymologisches Wörterbuch 4.

1988

Társszerző: Uralisches Etymologisches Wörterbuch 5, 6, 7. — Obi-ugor totem a medve? Urálisztikai Tanulmányok 2. /Bereczki-Emlékkönyv/, /szerk.: Domokos Péter és Pusztay János/ 375–9. — Pápay József osztják hagyatéka (próbafüzet) Debrecen, 1988. 86 l. közzéteszi Vértes Edit.

Megjelenés alatt

A Mythologisches Wörterbuch (szerk. H. W. Haussig) obi-ugor és szamojéd kötete. — Mitológiai kresztomátia. Tankönyvkiadó, Budapest. — Déli osztják kiegészítések Karjalainen–Toivonen szótárához: Lexica Societatis Fenno-Ugricae, Helsinki. — A déli osztják fonémaállományról, továbbá tárgyi és nyelvi magyarázatok Karjalainen déli osztják kötetéhez. MSFOu. Helsinki. — Bibliotheca Pápayensis II–IV. Debrecen. —Társszerző: W. Steinitz, Ostjakologische Arbeiten. Band III.

Összeállította: Jakab Edit

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debreceniensia 1.
Debrecen, 1989.

Az 'éjszaka' jelentésű szó a csuvasban

Agyagási Klára

A csuvas szókincs eredetét kutató tudósok régtől fogva a sok rejtélyt tartogató esetek között tartják számon a V *šŏr*, A *šĕr* 'éjszaka' szót. Szemantikáját illetően ez a szó az alapszókincshez tartozónak lenne vélhető, de mindmáig egyetlen török nyelvből sem sikerült kimutatni etimológiai megfelelőjét. Egorov etimológiai szótárában (1964) ismeretlen eredetűnek minősítette, ezt követően legutóbb M. Adamović magyarázta cseremiszből (1985, pp. 74–75).

Adamović a csuvas A *šĕr*, V. *šŏr* 'éjszaka' jelentésű szót a cseremisz *jüt* 'éjszaka' szóval veti egybe. A cseremisz *jüt* előzményeként **jüδe* alakot rekonstruál. A szóvégi *t δV*-ként való rekonstrukcióját a mai cseremisz *jüt* függő eseteiben megmutatkozó zöngés tőváltozataira és a rokon nyelvi megfelelőiben kimutatható *-de* szóvégre alapozza, és az adott helyzetre vonatkoztatja Collinder megállapítását, mely szerint szóközépi helyzetben uráli *δ*-re mennek vissza azok a tövek, melyek finn, lapp, mordvin és cseremisz megfelelőiben *δ* vagy Ø található. A korábbi cseremisz **jüδe* csuvasba való kerülésének idejét a 13. századra teszi.

A szó tárgyalásánál külön kell választani a cseremisz rekonstrukció helyességének kérdését a rekonstruált átadó alak csuvasba való kerülésének hangtani és kronológiai lehetőségeitől. Tegyük fel, hogy a cseremisz rekonstrukció helyes, és egy **jüδe* forma kerül a középcsuvasba a 13. században. Adamović számára a *j* (turkológiai átírásban *y*) *š*-ként való átvétele "nem problematikus", minthogy a *y* kezdetű köztörök szavaknak a csuvasban *s* szókezdet felel meg, mint *yel* ~ *šil* 'szél'; *yawuq* ~ *šiwăx* 'közel'. Szerinte a *y* > *š* fejlődést a jövevényszavak is mutatják, jóllehet saját bizonyítandó etimológiáján kívül más példát nem hoz fel. Ilyet így nem is lehet. A mai csuvas *š* ugyanis közvetlenül nem *y*-re megy vissza, hanem *ǰ*-re és *č*-re, és csak a *ǰ* vezethető vissza *y*-re. Az eredeti *y ǰ*-vé való válása igen régen, a korai óbolgárban játszódott le, megközelítőleg az i.sz. 3–5 századok között, azután érvényét vesztette. Az így kialakult bolgár szókezdő *ǰ* bizonyos nyelvjárásokban a 13–14. századig megőrződött /ld. a volgai bolgár sírfeliratok *ǰ*-ző nyelvjárása/, más nyelvjárásokban már a 9–10. században *š*-sé vált.[1] Azt a fejlődésmenetet, amit az egykori ősbolgár *y* a mai csuvas *š*-ig bejárt [*y* > *ǰ* > (*č* >)

[1] A *ǰ* > *š* fejlődés két lépcsőben zajlott a csuvas elődjében a közbülső foktól függően kétféleképpen:

ǰ > *ǯ* > *š*

ǰ > *č* > *š*. A második típusú folyamat egybeesett az eredeti *č* > *š* fejlődéssel. A török és finnugor affrikáták történetéről ld. Róna-Tas 1982/a.

ś, jól illusztrálják és egyben kronológiailag is meghatározzák egyes uráli nyelvekbe különböző időpontokban különböző bolgártörök nyelvjárásokból került jövevényszavak. Az ősszamojédba az északi szamojédok felvándorlása előtt /időszámításunk első századaiban/ olyan ősbolgár szó került, amely szókezdő *y*-t mutat (ÓB **yür* 'száz' → PS *yür*, ld. Janhunen 1977/a, p. 129, Róna-Tas 1980, p. 380). Ezzel szemben a magyar nyelv bolgártörök jövevényszavainak egy része átadó *j*-t helyettesítő *gy*-t (és *d*-t) őriz, más része *ś*-t helyettesítő *sz*-t; — az egész kérdéscsoportról ld. legutóbb Ligeti 1986, pp. 19–25. Minthogy a magyar őstörténettudomány a bolgártörök-magyar történeti kapcsolatok idejét különböző megfontolások alapján az 5–13. század közé keltezi, a magyar adatok azt szemléltetik, hogy az eredeti *y* a 13. századra a különböző bolgár nyelvjárásokban már sehol sem *y*-ként volt jelen. Ezt erősítik meg más oldalról azok az óbolgár jövevényszavak, melyeket a közpermi kölcsönzött a zürjének északra vándorlása előtt (megközelítőleg a 9–10. században), ugyanis a szókezdő *y* helyén átadó *ś* fonémát tükröznek (Rédei-Róna-Tas 1983, p. 12).

Eredeti *y* kezdetű jövevényszó (közvetlen kölcsönzést feltéve) a mai csuvasban egyedül akkor adhatna *ś*-t, ha az illető szó az 5. század előtt került volna a csuvas elődjébe. Ha tehát az óbolgár valamelyik nyelvjárása (ócsuvas) az Adamović által rekonstruált (ócseremisz?) **jüše* alakot kölcsönözte volna, akkor a cseremisz-csuvas történeti kapcsolatok kezdetét az 5. század elé kellene helyezni. A cseremisz-csuvas érintkezések ilyen korai kezdete mellett semmilyen érv, még kevésbé nyelvi tény nem szól. Amennyiben viszont az intenzív cseremisz-csuvas érintkezések kezdetének felső kronológiai határaként elfogadjuk a 13. század közepét (amit a régészeti kutatások és a volgavidéki helynévanyag is valószínűsít), akkor egyszer s mindenkorra le kell mondani átadó cseremisz szókezdő *y* csuvas *ś* megfeleléséről. Azok a *y* kezdetű jövevényszavak, amelyek a tatárjárás után, de a középcsuvas magánhangzórendszer zártabbá válási tendenciájának kezdete előtt (vagy a tendencia érvénye alatt) kerültek a csuvas elődjébe, — a cseremisz jövevények legkorábbi rétege is ezek közé tartozhat[2]. — rendre *y* minőségben őrizték meg szókezdő mássalhangzóikat, vö. középmiser **yīγīt* 'legény' → KCs **yikit* > Cs *yĕkĕt* id.; KM **yumšaγ* 'puha' → KCs *yumšak* > Cs V *yŏmšak*, A *yămšak* id.; KM *yezne* 'vő' → KCs *yesne* > Cs *yĭsna* id.; régi orosz *jùrkij* 'eleven' → KCs **yurī* > Cs V *yŏr*, A *yăr(ă)* id.; RO *v'jurók* (dial. *jurók*) 'pinty' → KCs **yurok* > Cs V *yŏrek*, A *yĕrek* id. stb. Ebben a korban idegen szavak szókezdő *y*-je már csak azért is megmaradhatott változatlanul *y*-nek, mert a csuvas elődjében ekkor ismét volt szókezdő *y*. Ez azonban semmilyen összefüggésben nincs az eredeti szavak egykori szókezdő *y*-jével, hanem másodlagosan és sporadikusan protézisként jött létre elsődleges és másodlagos *ī/i* valamint néha *e* előtti helyzetben. Hogy a *y* protézis is a középcsuvas magánhangzórendszer zártabbá válási tendenciája előtt alakult ki, annak éppen az a bizonyítéka, hogy az érintett szavakban lezajlott a zártabbá válási (és redukálódási) folyamat, minek eredményeképp a szókezdő *i* sehol nem őrződött meg *i*-ként, a *y* viszont jelen van a szó elején. A *y* protézis jelensége abszolút kronológiához is köthető, *Almiš* bolgár fejedelem címét Ibn Fadlan a X. században *yltw'r* (olvasata *yīltawar*, rovásfeliratokban = *eltäbär*) formában hagyta az utókorra, Bíborbanszületett Konstantin császár pedig Árpád fejedelem második fiának nevét *Jelek* (< *Ilig*) alakban adta meg, ld. bővebben legutóbb Ligeti 1986, p. 42.

---

[2] A csuvas nyelv cseremisz jövevényszavairól Lukojanov írt rövid monográfiát /1974/, melyben a viszonylag kései, 16. század utáni kölcsönzéseket tárgyalja.

Ennyit a dolog turkológiai oldaláról. Úgy tűnik azonban, hogy a mostanáig feltételesen helyesnek elfogadott cseremisz *jüδe rekonstrukciójával sincs minden rendben. Az első ellentmondás itt is kronológiai természetű. Nem lehet tudni ugyanis, hogy a *jüδe formában rekonstruált alakot a szerző a cseremisz nyelvtörténet mely korszakára következtette ki. Ha ugyanis a 13. századra, mint ahogy cikkében állítja, akkor végképp érthetetlen, hogy a rekonstrukció helyességének alátámasztására miért használja párhuzamként a cser. jüt szó uráli korra kikövetkeztetett előzményét, hiszen az uráli és az ócseremisz kor között legkevesebb ötezer év a különbség. Arról nem is beszélve, hogy a hivatkozott helyen (Comparativ Grammar of the Uralic Languages, Stockholm, 1966, §.177) Collinder nem azt állítja, amit Adamović kiolvasni vél az idézett passzusból. A félreértés abból ered, hogy Adamović kiindulópontként két szótagúnak tekinti a cser. jüt szót tekintettel arra, hogy a függő esetekben valóban vannak kétszótagú alakjai. Csakhogy egy főnév szótagszám szerinti besorolása soha nem a függő esetek változékony struktúrája alapján történik, még akkor sem, ha azok és a rokon nyelvi adatok történetileg két szótagot valószínűsítenek, hanem a szótári alakra (=Nominativus) való kizárólagos tekintettel. Collinder az adott helyen az uráli δ rekonstrukcióját nagyon világosan az illető fonéma mai finnugor töveinek szóközépi helyzetben előforduló megfelelései alapján végzi. A tárgyalt cseremisz szó ma megingathatatlanul egytagú, így szóközépi helyzetű δ semmiképp nem fordulhat benne elő. Hogy mennyire hibás Adamović gondolatmenete, azt az idézett mű végén maga Collinder erősíti meg, amennyiben a 406. lapon a cseremisz jüt uráli alakját *jütδ formában adja meg. (Ezt a rekonstructiót átveszi Rédei is ld. UEW p. 99, és részleteiben tárgyalja a szó uráli összefüggéseit.) Úgy látszik, hogy e felettébb erőltetett, ócseremisznek beállított szóvég-rekonstrukcióra egyedül azért volt szükség, hogy az óbolgár VδV > VrV hangfejlődési tendenciára való hivatkozással magyarázható legyen az 'éjszaka' jelentésű csuvas szó r-je.

A fent részletezett hangtani és kronológiai okok kizárják a mai csuvas šŏr, šĕr konszonantizmusának 13. századra rekonstruált ócseremisz *jüδe alakból való magyarázatát. A helyes etimológia a szamojédban keresendő és Adamovićnak kezében volt a megoldás.

A szamojéd nyelvekben 'este' jelentéssel az alábbi szavak találhatók: szam. szelk. Ta. Ke. *yydə* 'Abend' Ke. *ÿydā*, Tur. *ūtit* id., 'am Abend', N *ÿ·d, yyd*; kam. *nwd'ï*; koib. (Beitr. 70) *niude*; mot. (a.a.O.) *nudiu-n*; taig. (a.a.O.) *njude* 'Abend' (Rédei UEW 99). Noha a szó csak a szölkupban és a szajáni nyelvekben van meg, nincs kizáró oka annak, hogy rekonstruálni lehessen a közszamojéd alakot (azzal, hogy később az északi szamojéd nyelvekből ez a szó kiveszett), hiszen a szónak uráli etimológiája van, és az a lehetőség, hogy a szamojéd alakok vogul vagy osztják jövevények lennének, hangtani okokból kizárható. A közszamojéd alak egyes fonémáinak a rekonstrukciójához azok a szavak adnak hangtani párhuzamot, melyek az illető fonémát hasonló hangtani helyzetben tartalmazzák és megvan a képviseletük valamely északi szamojéd nyelvben is. Ilyen a 'hallani' jelentésű ige, mely a következőképp van meg a szamojéd nyelvekben: tvg. (aor. sg. l. obj.) *jindi'ema*; jen. (Ch. aor. sg. l.) *úddiro'*; jur. юнрась *jŭ̆nar̄ā* 'sich erkunden'; szelk. *üntjqo, ünt̄jqo*, (aor. sg. l) *ŏndaG*; kam. (prs. sg. l.) *nwńńem*; koib. (sg, l.) нюныбамъ; mot. (aor.? sg. l.) нюндамъ (Janhunen 1977/b, p. 49). Részleges analógia továbbá a 'válasz' jelentésű főnév, melynek alábbi alakjai ismertek: jur. юн, *jwù, ḑ'wń*; mot. нюндē. A fenti példákban a déli nyelvjárások Ø, n, ń szókezdőivel szemben északi *j* áll (az uráli szókezdő *j-vel egyezően), ami arra utal, hogy a közszamojéd fonéma *j lehetett, a déli megfelelői későbbi fejlemények (vö. Janhunen uo.). Ez annyit jelent,

hogy az 'este' jelentésű szó közszamojéd rekonstrukciójában is szókezdő *j-t kell feltenni. Az első szótag vokalizmusa *ū-ként rekonstruálható vö. a 'hallani' jelentésű ige alakjait (ld. fentebb), továbbá a 'belemenni' jelentésű tő formáit: tvg. *t'ī̆d'i*; jen. (aor. sg. 3.) **чуа** (< * *tūj-nå*); jur. **тюсь** *ṭ'ś̬ ẅś̬*, (imp. sg. 2.) *ṭ'ṣ̬w''ᵊ*; kam. (prs. sg. 1.) *šwl'ɛm* (Janhunen, 1977/b, p. 167). Ezt követően a mai déli nyelvek *t* és *d* konszonánst egyaránt mutatnak. Hasonlóan vegyesen fordul elő zöngés és zöngétlen zárhang az északi nyelvekben is szóközépi helyzetben. vö. a 'felkelt' ige alakjait: tvg. (tr. aor. sg. l. obj.) *kidi'ema*, prt. *kitijiema*; jen. (tr. aor. sg. l. obj. Ch.) *kiriabo*, B *kideabo*; jur T (tr. va T) **сидесь** , (O) *sid'o*, (< **kitə̂-jəj*); szelk. sz. (intr.) *šitį*; kam. (prs. sg. l. tr.) *šūddirl'im*; koib. (pr. sg. l.) **судурлямъ**; mot. (tr. aor. sg. l.) **кудумгамъ** (Janhunen i.m., p. 72), sőt néhány nyelvben ki is esnek, vagy eltérő képviseletük van vö. a 'fenyő' jelentésű szó megfelelőit: tvg. *kuo*, *ku'a*; jen *ka*, *kari*, *kadi*, (**kåə̂t-ə̂jə̂*); jur. *cha*, **хады**, *x̥āə̂ī*, *kāt*, *kaad*; szelk. *qut*, *k̬ᶜùḎ*, *k̬eače*, *kᶜāDě*; kam. *ko'd*, *ko'n*, *k̬ᶜo'*; tg. *kat* (Janhunen i.m., p. 61). A felsorolt esetekben a *t*, *d*, *Ø*, *č*, *r* közszamojéd **t*-ből származik (ld. Janhunen uo.), ami annyit jelent, hogy **jūte* ~ **jūti* formában állítható vissza az 'este' jelentésű szó közszamojéd alakja (a szóvégi magánhangzó minősége bizonytalan). A közszamojéd *t* azonban vagy a szamojéd egység fennállásának végén, vagy nem sokkal a felbomlása után zöngésült. Kronológiai támpontot épp egy ősbolgárba került közszamojéd jövevényszó szolgáltat, melyet a csuvas mindmáig megőrzött: PS* *qadī* 'fenyő' → PB * *qadī* > ÓB **qaə̂ī* > Cs *xīrǎ* id. (Róna-Tas 1982/b p. 161). Az átadó szamojéd *qadī* közszamojéd **kåə̂t-ə̂jə̂* fejleménye (Janhunen i.m. p. 61). A fentiekre való tekintettel nincs akadálya annak a feltételezésnek, hogy ősszamojéd **jūde* ~ **jūdū* vagy **jūdi* forma került volna az ősbolgárba, ami aztán szabályosan járta be a bolgár *y* > *ǰ* > *ś* fejlődés állomásait, szóközépi *d*-je részt vett a török *-d-* bolgár típusú spirantizálódási folyamatában (e folyamat részleteiről ld. Róna-Tas 1982/ bp. 160), magánhangzói a középcsuvas zártabbá válási tendenciának megfelelően zártabbá váltak és redukálódtak ill. az anatriban delabializálódtak:[3]

PS **jūd3* → PB **yūdi* ~ *yūde* > ÓB **ǰūə̂i* > KCs **śūr(i)* > V *śŏr*, A *śĕr*

A szamojéd adatok és a mai csuvas szó jelentése közötti különbség a kölcsönzés idején valószínűleg nem állott fenn. A szó finnugor megfelelőiben mind az 'este', mind az 'éjszaka' jelentés adatolva van, így megengedhető a feltevés, hogy az ősbolgár 'éjszaka' jelentéssel vette át a szót az ősszamojédból, mely jelentés azóta a déli szamojéd nyelvekből kiveszett.

---

[3] A második szótag vokalizmusát illetően a szamojéd átadó alakban ugyan csak feltevésekre lehet hagyatkozni, de akármelyik magas hangrendű magánhangzó volt is a szamojéd szó végén (*e*, *i*, *ū*), a mai csuvasra való eltűnése szabályosnak tekinthető. A középbolgárban ugyanis a felső nyelvállásúak redukálódtak, a szóvégi redukáltak pedig igen gyakran lekoptak. Ami az *e*-t illeti, két magyarázat lehetséges: a) az első szótag hatására progresszív labiális hasonulás eredményeképp az *e* *ū*-vé vált, redukálódott és lekopott, b) az első szótagban szokásos *e* > *i* fejlődés játszódott le, majd az *i* redukálódott és lekopott. Ašmarin szerint (1937, p. 101) nem lehet figyelmen kívül hagyni a szó történetét illetően az öt homonima hatását, vö. A *śĕr*, V *śŏr* I. **'земля'** (Ašmarin i.m. p. 84); II. **'название духа'** (uo. p. 101); III. **'сто'** (uo. p. 105); IV. **'цевка'** (uo. p. 106); V. **'кольцо'** (uo. p. 106), ugyanis az eredetileg különböző etimológiájú szavak mind labialitás, mind szótagszám tekintetében kiegyenlítődtek.

Bibliográfiai rövidítések

Adamović 1985: M. Adamović, Umstrittene tschuwaschische Etymologien, UAJb Neue Folge Band 5 /1985/ pp. 74-97.

Ašmarin 1937: N. I. Ašmarin, Thesaurus linguae Tschuwaschorum Liber XIII, Čeboksary, 1937.

Egorov 1964: V. G. Egorov, Êtimologičeskij slovar' čuvašskogo jazyka, Čeboksary, 1964.

Janhunen 1977/a: J. Janhunen, Samoyed-Altaic Contacts, MSFOu 158 /1977/.

Janhunen 1977/b: J. Janhunen, Gemeinsamoedischer Wortschatz, Helsinki, 1977.

Ligeti 1986: Ligeti L., A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban, Budapest, 1986.

Lukojanov 1974: G. V. Lukojanov, Marijskie zaimstvovanija v čuvašskom jazyke, Čeboksary, 1974.

Rédei-Róna-Tas 1983: Early Bulgarian Loanwords in the Permian Languages, AOH 37 /1983/pp. 3-41.

Rédei UEW: K. Rédei, Uralisches Etyomologisches Wörterbuch I-II, Budapest, 1988.

Róna-Tas 1980: A. Róna-Tas, On the Earliest Samoyed-Turkish Contacts, Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum III. Turku, pp. 337-385.

Róna-Tas 1982/a: A. Róna-Tas, On the History of the Turkic and Finno-Ugrian Affricates, AOH 36 /1982/ pp. 429-447.

Róna-Tas 1982/b: A. Róna-Tas, The Periodization and Sources of Chuvash Linguistic History in: Chuvash Studies, Budapest, 1982, pp. 113-117.

О чувашском слове śěr 'ночь'

Данная работа является ответом на статью Милана Адамовича под названием "Спорные чувашские этимологии", опубликованную в журнале UAJb в 1985 году, стр. 74–97.

Адамович чувашское слово śěr (диал. śǒr) толкует как заимствование древнемарийского *jūδe из 13 века. Автор, во первых, критикует правильность реконструирования древнемарийской формы, во вторых, – ссылаясь на отражение начального j(<y) древнебулгарских заимствований венгерского и пермских языков – с хронологической и фонологической точки зрения считает необоснованной этимологию Адамовича.

В статьи дается новая этимология чувашского слова śěr, по мнению автора прабулгарский язык заимствовал общесамодийскую форму *jūdʒ.

ОС *jūdʒ → ПБ yūde ~ yūdi> ДБ jūδi> СБ śūr(i)> Чув. В śǒr, А śěr.

Клара Адягаши

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debrecenlensia 1.
Debrecen, 1989.

Egy hangtani változás rendszertani következményei

Jakab László

Jön igénk finnugor eredetű. Finnugor alapalakját a TESz. és a MSzFgrE. **jōŋɜ-*, az UEW. pedig **jōŋɜ-*, **jōγɜ-*, **(jōkɜ-)* formában következteti ki. Ezekből szabályos hangtani fejlődéssel alakult ki a szónak *jō-* és *jōvō-* töve az ómagyar korban (vö. Bárczi, Szótöv. 52).

A XVI. században szavunk a *fő, lő, nő, nyű, rí, ró, sző* igékkel együtt az ún. tiszta *v* tövű igék csoportjába tartozott, alapalakja, azaz jelen idő egyes szám 3. személye *jő* volt. S ugyanúgy ragozták, mint ahogy napjainkban is ragozzák a csoport többi tagját. Emlékeztetőül álljon itt a *lő* és a *jő* ragozása:

lövök	-	*jövök*	*lőttem*	-	*jőttem*	*lőnék*	-	*jőnék*	*lőjek*	-	*jőjek*
lősz	-	*jősz*	*lőttél*	-	*jőttél*	*lőnél*	-	*jőnél*	*lőj(él)*	-	*jőj(él)*
lő	-	*jő*	*lőtt*	-	*jőtt*	*lőne*	-	*jőne*	*lőjön*	-	*jőjön*
lövünk	-	*jövünk*	*lőttünk*	-	*jőttünk*	*lőnénk*	-	*jőnénk*	*lőjünk*	-	*jőjünk*
lőtök	-	*jőtök*	*lőttetek*	-	*jőttetek*	*lőnétek*	-	*jőnétek*	*lőjetek*	-	*jőjetek*
lőnek	-	*jőnek*	*lőttek*	-	*jőttek*	*lőnének*	-	*jőnének*	*lőjenek*	-	*jőjenek*

A XVI. században még kétségkívül így ragozták igénket. A *jön* alakra a TESz. 1657-ből hozza az első példát. Ennek keletkezéséről a szótár a következőket írja: "A *v* nélküli tő diftongusból lett korábbi hosszú *ō*-je a legtöbb nyelvjárásban és a köznyelvben megrövidült, részben a *v*-s tő *ō*-jének hatására, részben időtartam-átváltás eredményeképpen (*jōni* > *jönni*, *jőtek* > *jöttek*, *jőnek* > *jönnek* stb.). A korábbi *jő* helyébe lépő *jön* változat a *jönnek*-ből való elvonás eredménye".

Ez a megállapítás több kérdést is felvet, ha a szóban végbemenő változást nem a többi idetartozó igétől függetlenül szemléljük. Először is a többi szóban miért nem rövidült meg az *ō* a *v*-s tő *ō*-jének hatására? Mindegyikben hosszú ez a hang mind a mai napig. Másodszor miért történt időtartam-átváltás, miért lett a *jōni*-ből *jönni*, a *jőnek*-ből *jönnek*? A többi igében ez a változás nem ment végbe. Harmadszor pedig megállapíthatjuk, hogy a múlt időben a többi tiszta *v* tövű igében is hosszú *-tt* jel van, a tőbeli magánhangzó viszont megmaradt hosszúnak: *főtt, lőtt, nőtt, szőtt* stb. A *jön* ige megfelelő alakjaiban azonban a rövidülés megtörtént (*jött*). Miért?

A fenti kérdésekre a választ akkor adhatjuk meg, ha tudjuk, miért jöttek létre a hosszú *nn* hangot tartalmazó (*jönnek, jönne, jönni*) alakok. Ez a változás ugyanis az ige különböző alakjaiban végbemenő összes többi változásnak az elindítója. A jelenséget egyszerű geminációval

nemigen magyarázhatjuk, hisz a többi szóban is ugyanilyen hangtani helyzetben van az *n*, és azokban a nyúlás nem történt meg (*lőnek, lőne, lőni*). Kräuter Ferenc 1913-ban azt írta, hogy a "*jönnek, jönnék, jönni* alakok pl. véleményem szerint a *mennek, mennél, menni* hatása alatt keletkeztek, a *jön* pedig a *jönnek* alakból van elvonva" (NyK. 42: 329). Hasonlóképpen vélekedik később Bárczi is (Szótöv. 51–2). Az *n* nyúlását tehát analógia idézte elő. Nyilvánvaló, ezt az analógiát elősegítette, hogy a két ige laza mellérendelő összetételt is alkotott: *jő-megy*. A *jőnek-mennek, jőne-menne, jőni-menni* összetételekben jött létre a *jönnek-mennek, jönne-menne, jönni-menni* forma. S az *n* nyúlásával együtt járt az *ő* megrövidülése, így a kapcsolat ritmusa megmaradt. A többi ige nem szerepelt ilyen összetételben, ezért ilyenfajta analógia rájuk nem hathatott, ezért alakjuk nem változott meg. A *jönnek, jönne, jönni* formákból azután a nyelvérzék elvonta az új, a *jön* alapalakot.

A régi *jő* és az új *jön* évszázadokon át egymás mellett él (vö. Petőfi-szótár). Napjainkban a *jő* változatot az ÉrtSz. tájnyelvinek és régiesnek minősíti. Hasonló minősítést kap a *jő-megy* összetétel is.

Azzal, hogy a magánhangzós és a *v*-s tő mellé kialakult az *n*-s tő, a szó kiszakadt a tiszta *v* tövű igék csoportjából. Kivétel lett, azaz az igetövek rendszerében új típus született. Az *n*-s tő azonban ma is csak ott fordul elő, ahol *n*-nel kezdődő járulék követi emlékeztetve arra, hogy ebben az összefüggésben keletkezett.

Fentebb említettük, hogy a TESz. a *jön* alakot a XVII. századból idézi. A hosszú *nn*-t tartalmazó adatok azonban már a XVI. század közepén élnek. A *ki iűnni* alakot Székely István "Krónika ez világnak jeles dolgairól" című 1559-ben megjelenő művéből idézi a NySz. A TESz. ugyancsak ebből az évből hozza a *iűennenec* példát. Az természetes, hogy ezek a formák korábban megjelentek, hisz a *jön* elvonásához idő kellett. Egy ideig a régi és az új alakok egymás mellett éltek: *jőnek* ~ *jönnek, jőne* ~ *jönne, jőni* ~ *jönni* stb. A nyelvterület nagyobb részén azonban az újak kezdtek állandósulni, s ezzel az ige ragozása a következőképpen alakult:

jövök	*jőttem*	*jönnék*	*jőjek*
jősz	*jőttél*	*jönnél*	*jőj(él)*
jön	*jőtt*	*jönne*	*jőjön*
jövünk	*jőttünk*	*jönnénk*	*jőjünk*
jőtök	*jőttetek*	*jönnétek*	*jőjetek*
jönnek	*jőttek*	*jönnének*	*jőjenek*

A jelen idő egyes és többes 2. személyében, a múlt időben és a felszólító módban egyelőre megmaradt a szó tövében a hosszú *ő*. A továbbiakban az ún. belső analógia hatott, azaz a szó rövid magánhangzós alakjainak mintájára rövidültek meg a még hosszú *ő*-t tartalmazó formák.

A kijelentő mód jelen idejének két 2. személyében is megrövidült a következő lépésben a tőbeli magánhangzó. De az egyes számban a rövidülés ellentétezéseképpen megnyúlt az *-sz* rag, a többesben pedig megnyúlt a végződés *t* eleme. Ezzel itt kiegyenlítődött a sor, mindenütt rövid az *ö*: *jövök, jössz, jön, jövünk, jöttök, jönnek*. Ugyanakkor azonban változás történt az igeragozási rendszerben. Olyan járulékok keletkeztek, amilyenek eddig nem voltak. A *jössz* alakban levő *-ssz* és a *jöttök*-ben élő *-ttök* más szóban nem fordul elő, az igeragozási rendszerben mindkettő kivétel.

A belső analógia tovább működött, a rövid magánhangzó bekerült a felszólító módba is. Az ő megrövidülésével együtt járt a módjel nyúlása: *jöjjek, jöjj(él), jöjjön, jöjjünk, jöjjetek, jöjjenek*. Az időtartam-átváltás itt is rendszertani változást idézett elő. Létrejött ugyanis a hosszú *-jj* felszólító módjel, amely kivételképpen csak ebben az egy igében él.

Ismeretes, hogy eredetileg rövid *-t* volt a múlt idő jele, amely magánhangzók között geminálódott, majd magánhangzó után szóvégi helyzetben is megnyúlt (vö. Bárczi: A HB. nyelvtört. elemzése 57). Az első geminálódott példa már a Halotti Beszédben jelentkezik: *odutta*. A Jókai-kódexben a *jő* igében magánhangzók között is rövid *-t* van: *ÿewtel ide* (45). A Bécsi Kódexben viszont hasonló helyzetben már következetesen hosszú *-tt*-vel fordulnak elő az ige múlt idejű alakjai: *ıottèm* (157, 159, 160), *ıottèl* (4, 33, 58), *ıottèc* (119, 176, 317), *ıottènèc* (142, 193) stb. Szóvégi helyzetben azonban még mindig rövid a *-t* magánhangzó és mássalhangzó előtt egyaránt: *ıot* (73, 107, 204, 228, 286) stb. A példákat mindkét típusra még hosszan idézhetnénk (vö. Károly Sándor: A Bécsi Kódex nyelvtana 69). Az adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy a kódex korában szó belsejében hosszú, szóvégén azonban rövid volt az időjel. A tőbeli magánhangzó azonban hosszú volt, ezek az adatok tehát így hangzottak: *jőttem, jőttel, jőt* stb. Az egyes 3. személyben később a többi személy mintájára megnyúlt a jel: *jőtt*. A tőbeli magánhangzó megrövidülése itt is a belső analógia eredménye, és a felszólító módban végbemenő változással párhuzamosan zajlott le.

Ezzel a nyelvterület nagy részén és a köznyelvben is a hosszú magánhangzós tő eltűnt az ige ragozásából. Napjainkban talán csak két helyen él még, a *jődögél* gyakorító származékban és a *jőve* határozói igenévben. Mindkettő akkor keletkezett, amikor még *jő* volt az ige alapalakja. A rövidülés nem hatott rájuk. A *jődögél* elszakadt alapszavától, az igenévben pedig nyilván azért nem érvényesülhetett az analógia, mert a *jőve* az elbeszélő múlt egyes szám 3. személyű alakja volt.

A fentiekben láttuk, hogy az analógiás hangváltozás, amely a *jőnek-mennek* > *jönnek-mennek* stb. alakokban végbement több rendszertani változás kiváltója, ún. kivételek létrehozója lett. Ezekkel azonban még nem fejeződött be az ige alaki formálódása. Mindenki hallotta, esetleg használta is már a többes 2. személyű *jösztök* formát. Érdemes megvizsgálnunk, hogyan keletkezett ez az egyre többször hallható szóalak. Amint bemutattuk, az időtartam-átváltás következtében megszületett a hosszú *-ssz* és a *-ttök* egyes, illetőleg többes 2. személyű rag. Ezek az igeragok rendszerében kivételek, ezt nyilván érzik a beszélők, és önkénytelenül is igyekeznek ezt a rendellenességet megszüntetni. Minthogy az egyes számú végződés szabályos formája rövid *-sz*, ezt érzik a *jössz* alakban is, és így elemzik: *jösz+sz*, vagyis egy *jösz-* tövet következtetnek ki belőle. Azután ebből a tőből képezik meg a többes 2. személyű *jösztök* alakot. Ez természetesen még nem általános, az ÉrtSz. például még meg sem említi. Kétségtelen azonban, hogy él. És azokon a nyelvterületeken, ahol ezt használják, megszűnt a két kivételes rag, visszaállt a korábbi rend (*-sz, -tök*). Ugyanakkor azonban igénknek az eddigi magánhangzós, *v*-s és *n*-s töve mellé született egy *sz*-s tőváltozata is. Igénk ragozási sora jelen időben érdekes szimmetrikus szerkezetet mutat: *jövök - jövünk, jössz - jöttök* vagy *jössz - jösztök, jön - jönnek*, vagyis az azonos személyek egyes és többes számban azonos tőből jönnek létre.

A *jön* ige újkori történetéből láthatjuk, milyen rendszertani következményei lehetnek egy analogikus hangváltozásnak. Azt is megfigyelhettük, hogyan születnek a rendszertől eltérő kivételes formák. Az itt tárgyalt kivételeket meg tudjuk magyarázni, de szép számmal vannak olyanok is minden nyelvben, amelyeknek eredetét nem ismerjük, mert a nyelvek régi rendszeréről csak hiányos adataink vannak. Az uralisztika művelője is gyakran áll " érthetetlen", kivételes jelenségekkel szemben, amelyek nem illenek bele a szabályos képbe, ilyenkor nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy a nyelvek fejlődése nemcsak szabályos hangváltozásokból áll.

Systematische Folgen einer phonetischen Veränderung

Das Verb *jön* (dt.: kommen) stammt aus dem Finnougrischen. Sein Stamm *jő* und *jövö* hat sich in altungarischer Zeit durch reguläre Lautentwicklung herausgebildet. Bis zum 17. Jahrhundert gehörte es gemeinsam mit dem Verben *fő, lő, nő, nyű, rí, ró* und *sző* (dt.: kochen, schießen, wachsen, rupfen, weinen/jammern, kerben, weben) in die Gruppe der sog verben mit reinem V-Stamm. Seine Grundform war *jő*.

In den Zusammensetzungen *jönek - mennek, jöne - menne, jöni - menni* (dt.: kommen und gehen) geminierte das *n* analog und gleichzeitig verkürzte sich das *ő* durch eine Zeitraumveränderung: z. B. *jönnek - mennek*. Diese analoge Lautveränderung hatte systematische Folgen. Aus der langen nn-Form ließen die Sprecher die Form der dritten Person Singular von *jön* fort. Dadurch, daß sich neben dem Vollkalstamm und dem V-Stamm ein N-Stamm herausbildete, wurde dieses Wort aus der Gruppe der Verben mit reinem V-Stamm herausgerissen. Es wurde zu einer Ausnahme. In der weiteren Entwicklung hat sich das lange *ő* in Anlehnung an eine innere Analogie, das heißt, an die kurzen Vokalformen des Wortes, im Konjugationssystem des Verbs verkürzt. Heute lebt der ursprüngliche lange Vokal einzig und allein in zwei Formen weiter: und zwar in der Wortbildung *jődögél* (dt.: lamgsam herankommen) sowie in dem Bestimmungswort *jőve* (dt.: kommend).

Als Gegenleistung zur Verkürzung des Stammlautes hat sich in der zweiten Person Singular Präsens die Personalendung verländert (*jősz* > *jössz*), im Plural hat sich der Anfangskonsonat der Silbe (*jőtök* > *jöttök*) verlängert und im Imperativ hat sich das Modalzeichen verlängert (*jőjön* > *jöjjön*). Somit traten in der Konjugation Ausnahmen auf, da die Anhängsel *-ssz, -ttök* und *-jj* in anderen verben nicht vorkommen.

Die Sprecher spürten jedoch, daß dies *-ssz* regelwidrig ist, und haben die Form *jössz* selbst ungewollt als *jösz+sz* analysiert, d. h., sie haben einen *jösz*-Stamm daraus gefolgert, um dann aus diesem Form *jösztök* in der zweiten Person Plural, Präsens zu bilden. In jenen Sprachräumen, wo diese Form gebraucht wird, hat sich die frühere Ordnung wieder eingestellt (*-sz, -tök*), gleichzeitig ist aber eine neuere SZ-Stammvariante dieses Verbs zustandegekommen.

Aus der neuzeitlichen Geschichte des Verbs *jön* stellt sich heraus, welche systematischen Folgen eine analoge Lautveränderung hatte. Wir durften Zeugen bei der Geburt von Ausnahmen sein. Doch es gibt auch eine ganz erhebliche Zahl von Ausnahmen, über deren Entstehung wir nichts wissen, da wir das alte System der Sprachen nicht genügend kennen. Oft stehen selbst Kenner der Uralistik diesen Ausnahmeerscheinungen "unverständlich" gegenüber. Doch an dieser Stelle sollte nie vergessen werden, daß die Entwicklung der Sprachen nicht einzig das Produkt regulärer Lautveränderungen ist.

László Jakab

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debreceniensia 1.
Debrecen, 1989.

Munkácsi Bernát anyaggűjtő munkája

(halálának 50. évfordulójára)

Kálmán Béla

1. Ha a magyarországi finnugor nyelvtudomány korszakait akarjuk áttekinteni, akkor a következő szempontokat is figyelembe lehet venni:

a) Kezdetek: Sajnovics és Gyarmathi

b) Helyszíni anyaggyűjtés: Reguly, Munkácsi, Pápay, Fokos, Halász Ignác; (fogolytáborban) Munkácsi, Fokos, Beke, Klemm és Juhász Jenő

c) Hagyatékfeldolgozás: Hunfalvy, Budenz, Munkácsi, Pápay, Zsirai Miklós, Fokos, Kálmán, Vértes Edit és még sokan mások

d) Új anyaggyűjtés: (helyszínen) Bereczki Gábor, Rédei Károly, Schmidt Éva; (Leningrádban) Kálmán, Gulya, Rédei, Keresztes és mások.

A helyszíni gyűjtők sorában Munkácsi Bernát előkelő helyet foglal el több szempontból is: húsz évesen már jegyzett föl anyagot moldvai csángó falvakban; ő volt az első magyar gyűjtő, aki a votjákoknál és a voguloknál is járt, és mindkét helyről nagyon jelentős szótári, nyelvtani és szöveganyagot hozott haza, az említett gyűjtőutakon kívül pedig még az első világháború hadifoglyai közt is gazdag nyelvi anyagot jegyzett föl.

2. 1885 április 10-én indult 25 éves fővel vonaton Moszkvába, majd Novgorodba, onnan pedig hajón Kazánba. Két hetes utazással ért el az egykori tatár kánság fővárosába. Budenz József révén ajánlólevele volt Baudouin de Courtenay-tól a kazáni tanítóképző igazgatójához. Kazánban tanult az orosz és a tatár diákokon kívül három votják is. Ezek egyike, Nyikolaj Ivanov lett Munkácsi kísérője. Jó adatközlő volt, ismerte a néprajzot és a népköltészetet is.

Június 1-én indul hajón (3 nap) Szarapulba, onnan néhány napos kocsizással értek el egy Lyuk nevű votják faluba. Itt és a szomszédos falvakban gyűjtött nyelvi, néprajzi és népköltészeti anyagot. Hajón folytatja útját Multanba. Augusztus 1-én utazott Ufa környékére a pogány votjákokhoz, de őket a hatóságok annyit zaklatták mindig, hogy minden idegent bizalmatlanul fogadtak. Augusztus végén Jelabuga környékén Kurakovo faluban gyűjtött. Összesen három hónapot töltött a votjákok között szakadatlan munkában. Ezután Kazanban és Szimbirszkben a csuvas nyelvvel ismerkedett. A csuvas ugyan török nyelv, de hatott a votjákra és a cseremiszre, sőt a magyar őstörténetben is fontos szerepe van, hiszen honfoglalás előtti török jövevényszavainknak jelentős része csuvasos jellegű.

A tanulmányút fontosabb megjelent eredményei: Votják népköltészeti hagyományok (mitológiai és népköltési szövegek jegyzetekkel) 1887. — Votják szótár (négy füzetben 1890–96). Beledolgozta az irodalmi szókincset is.

3. Nem sokáig pihent a fiatal felfedező-tudós. Következő útjának előzményei vannak. Reguly Antal 1844–46-ban gazdag obi-ugor népköltészeti anyagot gyűjtött. 1843-ban a volgai finnugoroktól jegyzett föl példamondatokat. Obiugor gyűjtését betegsége miatt nem tudta feldolgozni. Északi szövegeit sikerült Hunfalvy Pállal együtt nagyrészt lefordítani, de a terjedelmesebb nyugati és keleti nyelvjárásokkal nem boldogult.

E hét pecséttel lezárt kincs feltárására kelt útra Munkácsi és Pápay a vogulok és az osztjákok közé. A Munkácsitól megfejtett Reguly-szövegekben találhatók talán a legszebb vogul énekek, többek közt a "keresztségbe menés éneke" is.

4. 1888 március 13-án indul a 28 éves Munkácsi Bernát vogul útjára, hogy feltörje a hét pecsétet. Sürgősnek látszott a feladat, mert August Ahlqvist finn tudós – aki kétszer is járt az obiugoroknál –, azt a hírt hozta, hogy ott már kihalt a népköltészet.

Varsón és Vilnán keresztül ért Munkácsi Szentpétervárra. Ott Ferdinand Johann Wiedemann német-észt és Wilhelm Radloff német-orosz tudósok segítségével napokon belül megkapta a cári nyílt parancsot, amely a hatóságok támogatását biztosította. Így március végén elindulhatott Moszkván és Nyizsnyij Novgorodon (Gorkij) át Kazanba. Az utolsó útszakaszt szánon tette meg. A zajló Volgán csónakkal kelt át, de a parthoz közel már jégtáblárol jégtáblára ugrálva érte el a tulsó partot. Találkozott észt és orosz tudósokkal, majd ismét szánon és hajón utazott Permig.

Május 2-án beszélgetett az első vogullal. Az első állomás *Tórex-paul* volt, ahol egy *Pérsä* nevű vogul férfival és *Tatjana A. Szotyinovával* sikerült nagyrészt megfejtenie és átírnia Reguly lefordítatlan szövegeit. Július végén csónakon ment az Alsó-Lozva vidékére, de ott a kedvezőtlen viszonyok miatt csak egy hétig tartózkodik, lejegyzi a nyelvtani paradigmákat, szókincset kérdez, és egy rövid éneket jegyez föl (az alsólozvai tájszólásból Kannistonak nincsen szövege). Következik a Tavda menti *Csandiri* falu két hétig. Utána egy hónapig pihent Jekatyerinburgban (Szverdlovszk) és Tobolszkban. Október 6-án indul a kondai és a pelimkai vogulokhoz (4 + 1 hét), majd visszatér *Tórex-paul*-ba, és további egy hónap alatt befejezi a Reguly-anyag átírását és magyarra fordítását. Szánon éri el a Szoszvát (1889 január 3-án), majd a Szigvához utazik. Északon gazdag népköltészetet talál. Egy hónapig jurtában lakik, sokat szenved a hidegtől és az egyhangú táplálkozástól.

Január végétől két hónapig Berjozovban pihen, letisztázza, rendezi anyagát, néhány vogultól szöveget is följegyez. Tobolszkba hajózik, onnan még egyszer a Tavdához látogat, majd Szentpétervárón, Helsinkin és Stockholmon át Koppenhágából Berlinbe utazik. Április végén ér haza. Összesen 16 hónapot töltött hazájától távol, ebből 12 hónapot Szibériában.

5. Hazaérkezése után 30 évesen már az Akadémia levelező, 1910-ben rendes tagja lesz. Szövegeit Regulyéival együtt adja ki műfajok szerint csoportosítva négy kötetben: I. és II. 1892, III. 1893, IV. 1896. Mindegyikhez tervezett egy-egy kiegészítő jegyzet-magyarázat kötetet, de ez a munka már lassabban haladt: I/2: 1902, II/2: 1910–21. A III/2 és IV/2 kötetet már nem készítette el.

Összesen 1600 lapnyi szöveget és fordítást adott ki, ebből 37% Reguly, 63% pedig Munkácsi gyűjtése, de a Reguly följegyezte énekeket átírta, és megadta teljes fordításukat Pérsä és Tatjana segítségével.

Az első tüzetes ismertetést az addig megjelent kötetekről Kannisto írta meg 40 nyomtatott lapon (FUF VIII [1908]).

Reguly szövegeinek megfejtésével így hódította vissza őket a tudomány számára, így lehelt lelket a már holtnak hitt feljegyzésekbe.

Munkácsinál újdonság az addig nem ismert alsólozvai és tavdai nyelvjárás ismertetése teljes paradigmákkal, a gazdag és nagy terjedelmű népköltészeten kívül. 50 személytől, tehát az akkori vogul népesség 1%-ától vannak feljegyzései. A 19. században még nem voltak hangrögzítő eszközök sem.

Számos könyvet és tanulmányt tett közzé a nyelvészet, néprajz és az őstörténet köréből. Évtizedekig szerkesztette az Ethnographia és a Keleti Szemle c. folyóiratokat.

6. Pontosan 30 évvel votjákföldi útja után ismét módja volt votják nyelvi anyag gyűjtésére. 1915–17-ben az Esztergom melletti orosz hadifogolytáborban 25 votják anyanyelvű fogollyal foglalkozott. Több hónapi munka után jelentős mennyiségű prózát és éneket jegyzett fel a szókincsgyűjtés mellett.

Az első világháború utáni veszteségek és az infláció miatt kevés pénz jutott a tudományra. Artturi Kannisto 1935-ben Magyarországon járt, és mint a Finnugor Társaság akkori elnöke elvállalta a Társaság nevében a gyűjtés kiadását. Fokos Dávid fordította a szövegeket németre. Munkácsi 1937-ben 77 éves korában elhunyt. Bár a kötet kézirata 1939-re Fokos Dávid gondozásában elkészült, a második világháború miatt a munka csak 1952-ben jelenhetett meg a MSFOu. 102. számaként. Az akkor gyűjtött votják szótári anyag még kiadatlan.

7. Nem finnugor tudományág, de a finnugorság őstörténetének és a finnugor nyelvek szókincsének megfejtéséhez fontos iráni hatás is foglalkoztatta Munkácsit. Ezért 1917-ben elvállalta, hogy három oszét hadifogolytól is jegyezzen fel szövegeket és szótári anyagot. A szövegek német fordítással megjelentek "Blüten der ossetischen Volksdichtung 1923–32 (Keleti Szemle 20–21) címen, a szótári anyag kiadatlan.

Munkácsi Bernát a magyar finnugrisztikának egyik kiemelkedő alakja, aki egyetemi katedra nélkül nemcsak páratlanul gazdag votják, vogul és oszét anyagot gyűjtött, hanem élete munkásságával nemzetközi megbecsülést szerzett sajátmagának és egyben a magyar finnugrisztikának is.

Zur Stoffsammlung von Bernát Munkácsi

In kanppen Worten berichtet der Autor über die Sammlungen von Bernát Munkácsi sowie über deren Schicksal, welche dieser in den Jahren 1885 und 1888–89 für das Wotjakische und Wogulische ausführte. Des weiteren wird über die umfangreichen Aufzeichnungen zur Sprache und Volksdichtung des Ossetischen und des Wotjakischen berichtet, welche Bernát Munkácsi während des ersten Weltkrieges begann und in ungarischen Kriegsgefangenenlagern zu Ende führte.

Béla Kálmán

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debreceniensia 1.
Debrecen, 1989.

Jelenkori helynévadásunk néhány jellemző vonásáról

Kálnási Árpád

A szókincs más rétegeihez hasonlóan a tulajdonnevekre, közöttük a földrajzi nevek csoportjára is jellemző, hogy állandó változásban vannak. A nevek kihalása, új nevek keletkezése mindig jellemezte helynévállományunkat. Napjainkban főként a névkincs rohamos csökkenése tapasztalható. Erről a tényről az utóbbi időben már sok szó esett, hiszen nemcsak szakcikkek, hanem a már szép számban meglévő helynévi adattárak bevezetői is foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Ennek lényege, hogy a mezőgazdaságban végbement nagyarányú változás, a nagyüzemi gazdálkodás elterjedése pusztulásra ítéli a kis földparcellákat, dűlőket sokszor évszázados régiségű elnevezéseikkel együtt. Elsorvasztja a hagyományos paraszti életformát is, kivész az a társadalmi réteg, amely ezeket a neveket korábban utódaira örökítette.

A nevek kihalásával párhuzamosan azonban új nevek, a hagyományostól eltérő névtípusok születésének is tanúi lehetünk. Névtani szakirodalmunk néhány találó megjegyzésen kívül érdemben még nem vizsgálta ezt a kérdéskört (vö. Király: A történeti és hivatalos nevek kérdéséhez. NytudÉrt. 70. sz. 384; A füzesabonyi járás földrajzi nevei. MNyTK. 144. sz. 7. Stb.). Ez némiképp érthető is, hiszen helynévadásunknak, névrendszerünknek ezt az átalakulását főként az utóbbi évek, évtizedek során tapasztalhatjuk. De úgy tűnik, hogy maguk a földrajzinév-gyűjtők sem fordítanak mindig kellő figyelmet az ilyen adatok feljegyzésére. Mivel azonban jelenségről van szó, mindenképpen fel kell venni a helynévi adattárakba őket.

Cikkemben napjaink helynévadásának néhány vonását mutatom be saját gyűjtésemből vett példák alapján. Vizsgálódásom csupán a határrészek elnevezéseire irányul, más névtípusokkal (víznevek, belterületi nevek stb.) nem foglalkozom. Azokról a jelenségekről kívánok tehát szólni, amelyek közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban vannak a gépesített nagyüzemi mezőgazdasággal. Forrásként három szatmári járás (városkörnyék) adattára szolgált: Kálnási, A fehérgyarmati járás földrajzi nevei. 1984; Jakab–Kálnási, A nyírbátori járás földrajzi nevei. 1987; Kálnási, A mátészalkai járás földrajzi nevei (megjelenés alatt).

Ezek után nézzük az adataim alapján kibontakozó képet.

1. Hagyományos név jelöléstágulással. A mezőgazdasági nagyüzemekben igen gyakori jelenség, hogy a régi helynevet a korábbinál nagyobb terület megjelölésére kezdik használni: *Ölyüs* (Nagyecsed), *Alsó-mező* (Ópályi). A szakirodalom is ismeri ezt a jelenséget, melyet Lőrincze nyomán jelöléstágulásnak nevezünk (Földrajzi neveinek élete. MNyj. XIII, 22).

Ma azonban gyakoribb, mint a korábbi időkben, és ezt egyértelműen a hivatalos névadás, névhasználat eredményének kell tekintenünk. A nagyüzemeknek ezt a gyakorlatát csak helyeselni lehet, hiszen ily módon a régi határrészneveknek legalább egy része megmenekül a kipusztulástól, mert az új gazdálkodási körülmények között is funkciójuk lesz.

2. Összevont helynevek. Szoros kapcsolatban van az előbbi csoporttal az a névadási mód, amikor két szomszédos mezőrésznek a neve válik a területükön kialakított nagy földtábla nevévé: *Nyíres-Zsellér* (Kocsord). Bizonyos mértékig ide vehetők a *Kincses-Csizmadia* (korábban: *Kincses-tag*, *Csizmadia-tag*, (Mátészalka) típusú adatok is. Meglétüket hasonlóképpen értékelhetjük, mint az előbbi csoportét.

3. A birtokost jelölő személynév + földrajzi köznév típusú nevekből a *-féle* képző közbeiktatásával keletkező nevek: *Tisza-féle rét* (Kocsord), *Tóth Zoli-féle gyümölcsös* (Jármi). E névformák a valódi birtoklásra utaló *Tisza rétje*, majd az ebből alakult minőségjelzős *Tisza-rét* stb. szerkezetre vezethetők vissza. Ez a névtípus sem új, de előfordulásának száma a mezőgazdaság kollektivizálása óta nőtt meg jelentősen, hiszen a névhasználók általában szükségesnek tartják annak megjelölését, hogy a területnek ma már az egykori tulajdonos a gazdája. A névtípus nem a hivatalos, hanem a népi névhasználatban fordul elő. Gyakran mindhárom alakváltozat egymással párhuzamosan él.

4. A személynév + földrajzi köznév szerkezetből rövidült nevek. A hivatalos jellegű névhasználatban igen gyakori, hogy a személynév + köznév típusú nevek — melyek főként a századforduló táján, illetve a század első évtizedeiben lezajlott birtoktagosítások idején keletkeztek — a nagyüzemi gazdálkodás körülményei között sokszor azzal a szerkezeti változtatással funkcionálnak, hogy elmarad a névből a földrajzi köznév (*-tag*, *-dűlő*, *-kert* stb.), és a puszta személynév tölti be a helynév szerepét. Csupán Mátészalka anyagában ilyen adatokat találunk: *Czuri* (*Czuri-tag*), *Kósa* (*Kósa-tag*), *Szemán* (*Szemán-dűlő*), *Székács* (*Székács-dűlő*), *Makkár* (*Makkár-kert*). Itt tehát szinte újjáéled a korai középkor kedvelt helynévadási szokása, amikor a puszta személynév önállóan töltötte be a helynév funkcióját (főként településnevekben, l. Kálmán, A nevek világa. 1973. 158). Az idézett adatokban azonban másodlagos fejleményről van szó.

5. A számnév nevével alakult helynevek. Több altípusa van.

5.1. A számnév nevéből és a *-tábla* földrajzi köznévből alakult határrésznevek. Napjaink gyakori névtípusa: *Egyes-tábla*, *Kettes-tábla* stb. Előzménye a (fél)feudális nagybirtok tábiaelnevezéseiben kereshető. A hajdani Károlyi-birtokhoz tartozó Terem község határában a Pórháza nevű dűlőben az 1928. évi kataszteri térkép szerint a következő megjelölések voltak: *I. tábla*, *II. tábla* stb., illetve *I. forgó*, *II. forgó* stb. Hasonló megjelölésekkel találkozunk a kocsordi Tisza-birtok területén is.

5.2. A számnév neve önmagában tölti be a helynév szerepét. Az előző altípushoz kapcsolódó jelenség, hogy a névhasználatban elmarad a *-tábla* közszó. Igen gyakori alakváltozat, a teljes név variánsaként szinte kivétel nélkül előfordul: *Egyes*, *Kettes* stb.

5.3. A dűlő neve és a hozzákapcsolódó számnév + *-tábla* köznév alkotja a határrész elnevezését: *Cseréskert-egyes-tábla*, *Cseréskert-kettes-tábla* (Nyírbogát).

5.4. A helynév a dűlő nevéből és a hozzákapcsolódó számnévből áll: *Cserés-kert egyes*, *Cserés-kert kettes* stb. Az előbbivel van szoros kapcsolatban, egymás változataiként szerepelnek. E két altípus is kedvelt névadási mód volt a földesúri birtokon, de napjainkban is sok példát találunk rá.

6. Utolsóként említem azt a névtípust, amelyben a helynév fő elemét valamilyen betű alkotja. Ezért a kategóriát összefoglalóan a b e t ű n e v e k műszóval lehetne jelölni. Nagyüzemi mezőgazdaságunkra ez a legjellemzőbb névadási mód. A szó hagyományos értelmében véve talán nem is jogos nevekről, névadási módról beszélnünk. A nagy területen - gyakran több község határában - gazdálkodó téeszek, állami gazdaságok írásbeli megjelölései ezek, melyek főként a munkatérképeken, a hivatalos földtábla-kimutatásokban szerepelnek. Az utóbbi időben azonban sajnálatos módon a szóbeli használatban is egyre inkább terjednek, kiszorítva ezzel a régi határrészneveket. Ennek a névtípusnak is megtalálhatók az előzményei a földesúri nagybirtok névadásában. A tiborszállási Károlyi-uradalomban például már a század első évtizedeiben *A*, *B*, *C* jelű táblákra osztották fel a földterületet. Az egykori nagybirtok tagolásával összevetve még abban is hasonlóság mutatkozik, hogy miként ott, itt sem a falu közigazgatási határát, hanem a gazdaság egészét figyelembe véve, tervszerűen alkották meg a megjelöléseket. Gyakran az is megállapítható, hogy személy szerint ki végezte el ezt a feladatot. A mátészalkai Kraszna menti Tsz-ben például Tar János főmezőgazdász nevéhez fűződik a földtáblák jelölési rendszerének kidolgozása. — A betűnevek kategóriája is több alcsoportra osztható, de mindegyikben közös, hogy a betűjel nem önmagában, hanem egy számmal együtt alkotja az illető terület elnevezését.

6.1. Az első alcsoportba sorolhatók a pusztán formális megjelölések, ahol a betűjelnek semmi kapcsolata nincs a határrésszel, pusztán az ábécé sorrendjében következnek az egyes földtáblák elnevezései: *A-1*, *A-2* stb., *B-1*, *B-2* stb. A szóbeli használatban ezeket általában *Á egyes*, *Á kettes*, illetve *Á egyes tábla*, *Á kettes tábla* stb. formában említik, vagy meghatározott beszédhelyzetben csak a tábla számát mondják: *Egyes* (*-tábla*) stb.

6.2. Valamivel több információt nyújt — persze csak a beavatottak számára — amikor a betűjel a földterület valamilyen tulajdonságára utal. Ez lehet a határrész talaja, így például *H* (homok), *F* (fekete agyag), *K* (kötött talaj). A művelési jellegre is vonatkozhat a betűjel: *Gy* (gyümölcsös), *L* (legelő). De lehet a földterület elhelyezkedése, fekvése is alapja a betűjelnek. Így például Mátészalka névanyagában a *V* a város alatti területek megjelölésére, a *C* meg arra utal, hogy a földtáblák a Cigány sor közelében találhatók.

6.3. Külön alcsoportba vehetők azok a betűnevek, amelyek a terület korábbi, hagyományos elnevezésének első betűjéből jöttek létre. Ópályi anyagában például ilyen betűjelek találhatók: *A* (mert az Alsó-mezőnek nevezett forduló területén alakították ki), *F* (a Felső-mező területe), *R* (a Rét területe) *PR* (talán a Pályi és Rózsa-kert nevek kezdőbetűiből).

6.3. A nagyüzem birtokához tartozó szomszédos településre is utalhat a betűjel: *T* (Terem község határa, a vállaji Rákóczi Tsz gazdálkodik rajta), *Ty* (Tyukod határának a nagyecsedi Rákóczi Tsz által használt része).

Egy adott nagyüzem területén az említett betűnévi típusok általában nem tisztán fordulnak elő, hanem meghatározott szempontok szerint váltakoznak. Így például a Mátészalka, Ópályi és újabban Kocsord határában is gazdálkodó Kraszna menti Tsz földterületén a következő megjelölésekkel találkozunk: Mátészalka határában vannak a már említett *C* és *V*, illetve a *H* és *K*, valamint az *FK* (fordulón kívül, azaz nem összefüggő) jelű földtáblák. Itt tehát a mezőrész elhelyezkedése és a talaj minősége alapján adták a betűjeleket. Ópályi határában a szintén említett *A*, *F*, *R* és *PR* fordulók találhatók. Itt a határrész nevére utaló betűjelek élnek. Nemrég (1987-ben) a veszteségesen gazdálkodó kocsordi Új Élet Tsz beolvadt

a Kraszna menti Tsz-be. Ezt azonban — legalábbis egyelőre — nem követte a földtábla-megjelölések megváltoztatása. Továbbra is a korábban használatos *Egyes*, *Kettes* (*-tábla*) stb. típus van érvényben. Bizonyára azért, mert különböznek a téesz eredeti területein kialakított megjelölésektől, így nem zavarják a tájékozódást.

Természetesen a fentebb vázolt kép több példa alapján még bővíthető, kiegészíthető lenne. Kellő anyag birtokában pedig érdemes lesz majd azt is megvizsgálni, hogy a hazánk más területein működő nagyüzemek milyen elvek szerint jelölik meg a földtáblákat, a különböző gazdasági egységeket. A hasonlóságok mellett bizonyára különbségeket is tapasztalhatunk majd. De az eddigiekből is kitűnik, hogy zömmel negatív jelenségekre számíthatunk. Névtani kutatásunknak azonban elemezni, rendszerezni kell őket, és ha lehetséges, tanácsot is adni, hogy ily módon hagyományos névadásunknak minél több értékes vonását, helyneveinknek minél nagyobb részét átmenthessük az új körülmények közé. A fejlődést nem lehet — és nem is célunk — megállítani. A modern nagyüzemi gazdálkodás megköveteli a határ képének átalakítását, a nagy földtáblák kialakítását, de az már nem szükségszerű, hogy elnevezésükre zömmel a személytelenséget, a hivatalos, papirosízű mesterkéltséget mutató megjelöléseket használják fel.

Zu einigen charakteristischen Zügen der Ortsbenennung in der Gegenwart

Aufgrund der weitreichenden Veränderungen innerhalb der Landwirtschaft sowie der Verbreitung der Groß betriebswirtschaft gingen nicht nur die Kleinparzellen und Feldraine verloren, sondern es muß auch damit werden, daß Ortsnamen in beträchtlicher Zahl verschwinden. Unter diesen veränderten Bedingungen sind aber auch neue Namen und als Namen fungierende Bezeichnungen entstanden. Im eigentlichen Teil der vorliegenden Arbeit wird das System dieser vorgestellt. Das Untersuchungsmaterial stammt aus der eigenen Sammlung des Autors (Kálnási: A fehérgyarmati járás földrajzi nevei /Geographische Namen im Kreis Fehérgyarmat/, 1984; Jakab–Kálnási: A nyírbátori járás földrajzi nevei /Geographische Namen im Kreis Nyirbátor/, 1987; Kálnási: A mátészalkai járás földrajzi nevei /Geographische Namen im Kreis Mátészalka/, im Druck). Die charakteristischsten Züge für die Benennungen in unseren Tagen werden hier in mehreren Punkten behandelt. Unter ihnen hat die Kategorie der sog. B u c h s t a b e n n a m e n besondere Beachtung verdient. Die Buchstabennamen verfügen über mehrere Untertypen. So können sie beispielsweise aus den aufeinander folgenden Buchstaben des ABCs /A, B, C usw./ zustandekommen, oder aus Buchstaben bestehen, die auf den Boden der Gemarkung (H = homok /dt.: Sand/, F = fekete agyag /dt.: Schwarzlehm/), auf den Typ seiner Bewirtschaftung (Gy = gyümölcsös /dt.: Obstplantage/, L = legelő /dt.: Weide/) oder auf seine Lage (V = város alatti /dt.: Stadtnähe/, C = cigány sorhoz közel /dt.: nahe der Zigeunerzile/) Bezug nehmen. Diese Bezeichnungen stehen jedoch nie allein da, sondern werden stets durch die laufenden Nummern der Bodentafel ergänzt: A-1, 2 usw. Diese Buchstabennamen entstanden hauptsächlich für den Schriftgebrauch und sind auf den Landkarten von Großbetrieben sowie in den amtlichen Katastern aufzufinden. In jüngster Zeit kommen diese Namen jedoch leider immer häufiger auch im lebendigen Sprachgebrauch vor und sind auf dem besten Wege, die oft schon jahrhundertelang gebrauchten Namen für Gemarkungsteile aus dem Namensgebrauch zu verdrängen.

Árpád Kálnási

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debreceniensia 1.
Debrecen, 1989.

Újabb szempontok az osztják személynévkutatásokhoz

Kis Tamás

1. Bár a névtan az utóbbi évtizedek legnagyobb előrehaladást mutató nyelvtudományi ágazatai közé tartozik (vö. Benkő L.: NytudÉrt. 70.sz. 7), a finnugrisztikán belüli fejlődéséről szólva inkább csak a kezdeti lépések megtételéről beszélhetünk.

Ennek több oka közül az egyik az lehet, hogy a névtan megerősödése, önálló módszereinek kidolgozása nem régen történt meg (sőt napjainkban történik); a másik pedig az, hogy a finnugrisztika hagyományos hangtani és etimológiai irányultsága még ma is nagyon erős. (Egyébként gyakran épp az etimológia terén találkozunk a névtannal; vö. A. Kövesi M.: NytudÉrt. 70. sz. 244–9.)

A névtannak a többi finnugor nyelvészeti stúdiumokhoz való viszonya talán már a közeljövőben változni fog, s ez szükségessé teszi a már kidolgozott módszerek átültetését az eddig kevéssé vizsgált területekre.

E helyen nem kívánom és nem is áll módomban az eddigi eredményeket áttekinteni, sokkal inkább szeretném felhívni a figyelmet néhány olyan vizsgálati szempontra, amelyek a személynévi kutatásokban eddig nem kerültek elő, vagy legalábbis elvi alapon elkülönítve nem. Vizsgálatom anyagát — éppen azért, mert jelen munkám leginkább a problémák felvetése kíván lenni — kisebb szövegből gyűjtöttem, példáim két Reguly és Pápay feljegyezte hősénekből származnak (Osztják hősénekek. Reguly A. és Pápay J. hagyatéka. I. kötet. Közzéteszi Zsirai Miklós. Bp., 1944).

2. A személynévi vizsgálódások első lépését a neveknek a személyek megnevezésére, szólítására stb. szolgáló közszóktól való elválasztása jelenti. Tudjuk, hogy az osztják népköltészetben aránylag kevés személynév van, éppen azért, mert "többnyire rokonsági viszonyaik (fia, lánya, férje, felesége, veje, menye, anyósa, apósa, ángya, húga, bátyja, unokaöccse, nagyanyja, nagyapja stb.), foglalkozásuk (hős, hős-fia, szolgálónő, vizi-fejedelem, vizi-fejedelemfi, nap-fejedelem-apó stb.) vagy nemzetiségi hovatartozásuk (tatár, szamojéd, szamojéd leány stb.) megjelölésével utalnak az egyes szereplőkre" (Vértes Edit : NytudÉrt. 70. sz. 249). Az ilyen megnevezéseket általában nem tekinthetjük névnek (vö. Vértes: i. h. és NévtudVizsg. 150); Bárczinak az ilyen jellegű földrajzi nevekről mondott véleményét (Szók.[2] 145) személynevekre vonatkoztatva is csak akkor, ha a közösségben több személy is viselhetné az adott közszót névként, de csak egy emberre használják. Ez természetesen —

lévén pl. rokonságnevekről szó — nem lehetséges egy egymással rokoni kapcsolatban álló emberek alkotta közösségben, ahol a rokoni kapcsolat függvényében beszélgetőtársanként változik a megnevezés. Népköltészeti szövegekből tudjuk, hogy "Egy asszonyt — aszerint, hogy az urával vagy az apjával kapcsolatban kerül említésre — ugyanabban a mesében valakinek a "felesége" -ként, illetőleg "leánya" -ként emlegethetnek"(Vértes: NévtudVizsg. 150).

A nemzetiségi hovatartozásra utaló megnevezésekben (ahol a közösségben esetleg csak egy ember viseli az adott nevet) talán már szó lehet a nyelvi hasadásnak arról a típusáról, ami a tulajdonnévvé váló szó vagy szószerkezet használatában következik be, vagyis hogy az "alkalmi funkciókban használt kifejezés egy adott nyelvi közösségben egyedjelölő szerepet is kap " (Sebestyén: MNyj. XVII, 167).

A szó tulajdonnév voltának eldöntése természetesen mindig egyedi feladat; az adott szöveg, a közösség nyelvhasználata dönti el a kérdést.

3. Az osztják személyneveket három rétegre szokás osztani: 1. a mesehősök neveire; 2. a hősénekek szereplőinek a neveire és 3. élő valódi személyek neveire (Vértes: NévtudVizsg. 150). Ez a csoportosítás teljesebb névanyagban bizonyára még tovább finomítható, pl. a harmadik csoportba tartoznak a családi, atyai és nemzetségi nevek (Vértes: NévtudVizsg. 153–6), és minden bizonnyal becézőnevekkel, gúny- és ragadványnevekkel is számolnunk kell.

4. A személynévi vizsgálatok célja sokféle lehet, de a teljességre törekvő kutatások — már csak a névanyag könnyebb áttekintése végett is — a névrendszer megismerésére kell, hogy törekedjenek, ehhez pedig több oldalról is meg kell vizsgálni a neveket.

A tulajdonneveket — legyenek ezek személynevek, földrajzi vagy bármilyen másféle nevek — azért lehet egy szófaji kategóriába besorolni, mert számos jelentéstani és alaktani vonásukban megegyeznek. Ennek alapján nem túl merész gondolat talán, ha a továbbiakban egy a földrajzinévi kutatások során kidolgozott módszert próbálok a személynevekre alkalmazni. Követendő szempontjaim a Hoffmann István által kimunkált számítógépes helynévkutatás elemzési kódjain alapulnak. (Erről Hoffmann a zalaegerszegi IV. Névtani Konferencián tartott előadást "Számítógépes helynévvizsgálatok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén" címen.)

Az alábbiakban bemutatandó megközelítési mód talán arra is rámutat, hogy a közszóktól erősen eltérő és a szófaji rendszerbe is csak némi megkötéssel beilleszthető tulajdonnevek (vö. J. Soltész, A tulajdonnév funkciója és jelentése 10) vizsgálata nem minden esetben kívánja meg az egyes tulajdonnévtípusok elkülönítését, s egyúttal az is látszani fog talán, hogy a közös vizsgálati szempontok valósabb képet festenek a tulajdonnévtípusok közti különbségekről is.

Vizsgálati szempontjaim a következők: 1. Hangtani elemzés; 2. Toldalékolás; 3. névszerkezeti elemzés; 4. Lexikális elemzés; 5. Névkeletkezési típusok; 6. Jelentéstani elemzés.

5. *Hangtani elemzés.* A hangtani elemzést a magam kis korpuszán nem végezhetem el, de a teljeskörű vizsgálatok nem tekinthetnek el tőle, hisz várhatóan több idetartozó jelenség is előkerülhet a nevekben. Előfordulhatnak például olyan alakulatok — különösen az elhomályosult nevekben vagy névrészekben (vö. Vértes: NévtudVizsg. 151; NytudÉrt. 70. sz. 251–2) — , amelyek archaikus nyelvi formát őriznek, és az is elképzelhető, hogy az újabb jövevénynevekben feltűnnek olyan hangok, hangtani helyzetek, amelyek addig nem léteztek az adott nyelvben. Ezek kiderítésére a nevek hangalakját mind a személynevet tartalmazó szöveg vagy az azt használó közösség nyelvének hangállapotával, mind pedig más külső (köz-

vagy irodalmi nyelvi, más nyelvjárásokból és a kutatott nyelvváltozat korábbi emlékeiből való) nyelvi anyaggal kell összevetni.

6. *Toldalékolás.* A személyneveken előforduló toldalékok a tulajdonnevek főnév voltából eredően a közszókon is megtalálható névszói toldalékok lehetnek csak, névtani szempontból így inkább az lehet érdekes, hogy van-e eltérés tulajdonnévi és közszói használatukban (például gyakoriságukban). Egyes szavakban esetleg elszigetelt, a paradigmatikus rendszeren kívül meglevő eset (mint az oroszban a hívó eset) előfordulása sem teljesen elképzelhetetlen.

Néhány példa a tőlem összegyűjtött toldalékos nevekből:

A toldalék nélküli (alapesetben álló) alakok szokásos funkciói közül a személynevekben külön említést érdemel a megszólítás: *lȁr-χotə̄ŋ-ńoləp-lòŋk χōlənDȁ!* 'Tavi-hattyú-orrú-bálvány, halljad [csak]!' (OH. I, 296–7).

Birtokos személyragos alakok: *kȧri-nȁŋk-kȁr-sèu̯ȁl-òrt iźèm* 'Vörösfenyő-kérge-[színű]-hajfonatos öcsém' (OH. I, 124-5); *śoBrəŋən-u̯òn-iGèn 'śoBər* [városi] nagy öreged '(OH. I, 34–5); *oj̯mȧt-j̯àχ-χò-χumBəŋ nàri̯ u̯èŋèu̯ 'Oj̯mȧt*-nép embere-habos-szablya vőnk' (OH. I, 72–3); stb.

Határozói (ragos, névutós) alakok: *χōj̯əŋ* (v. *χā̆j̯əŋ*)*-ruś-χo-χòt-lòŋk-χoršį̄Gəl pilnȁ* 'Üstökös-orosz-ember-hat-bálványképecskével' (OH. I, 440–1); *śoBrəŋən-sultməŋ-tèl-ȁltməŋ-òrt- šį̄Gèm pilnȁ 'śoBər*-[ezüsttől]-szikrázó-páncélt-viselő-fejedelemhősömmel' (OH. I, 152-3); *sȧs-kəu̯ri̯-ńoləp-lòŋkšį̄Gəl elti̯* 'Nyírhéj-tokos-orrú-bálványocskának' (OH. I, 396–7); *làtti̯-ȧu̯lə̄χ – χorəŋ-tèlšį̄Gèn* 'Szálló-jegeskacsa-ékítményű-páncélocskádnak' (OH. I, 410–1); *lȁr-χotə̄ŋ χorəŋ-lòŋkšį̄Gəl χożȁ* 'Tavi-hattyú-forma-bálványocskához' (OH. I, 396–7); stb.

7. *Névszerkezeti elemzés.* A névszerkezeti elemzés a személynévvizsgálatok egyik legkevésbé feltárt része. A helynevekhez hasonlóan funkcionális-szintaktikai megközelítéssel tárhatjuk fel a névben található nyelvi elemeknek a jelentéshez, a denotátumhoz való viszonyát. Hoffmann István szavait a személynevekre alkalmazva névrésznek nevezem azt a névben levő nyelvi egységet, amely a jelölt személyre vonatkozó valamilyen információt ad meg.

Megfigyeléseim szerint az osztják hősnevek legteljesebb alakjukban három névrészből állnak, még pedig úgy, hogy a szorosabban összekapcsolódó első két elemhez járul a harmadik elem ([R_1-R_2]-R_3); pl. *oj̯mȧt-j̯àχ-χò-sēu̯əŋ- / òrt // u̯èŋēmən 'Oj̯mȧt*-nép-embere-hajfonatos / fejedelemhős // vőnk' (OH. I, 76–7).

A harmadik elem kötődik leglazábban a névhez, tulajdonképpen nem is tekinthető biztosan a név részének. Ezt támasztja alá, hogy a harmadik névrész beszélgetőpartnerenként változhat: *lòŋk-ńoγi̯-χōləŋ- / òrt // j̯ȧj̯ȧ* 'Bálvány-húsában-bővelkedő- / fejedelemhős // bátyó' (OH. I, 386–7); *l.-ń.-χ.- / ò. // lèγuj̯* 'B.-h.-b.- / f. // sógor' (OH. I, 388–9); *l.-ń.-χ.- / ò. // u̯èŋlèŋGi̯* 'B.-h.-b.- / f. // vőcske' (OH. I, 448–9). A harmadik névrész gyakran el is marad; magáról pl. így szól a hős: *lòŋk-ńoγi* [ɔ: *-i̯*–K. T.] *-χōləŋ- / òrt nèmitèm* 'Bálvány-húsában-bővelkedő-fejedelemhősnek neveznek engem' (OH. I, 170–1).

A harmadik névrész státusának eldöntése nem egyszerű. J. Soltész Katalin szerint "Elméletileg azt mondhatjuk, hogy azok az elemek, amelyeknek elhagyásával a név funkciója, denotációja nem változik meg, nem szerves részei a névnek, azok ellenben, amelyeknek elhagyásával a név nem név többé, vagy pedig más név ..., szerves szerkezeti elemek" (i.m. 17). Mivel én nem találtam, és valószínűleg nem is találni olyan neveket, amelyeket a harmadik névrész különböztet meg, ezt járulékos elemnek kell tekintenünk.

A második névrészben hasonló probléma nem merül föl, hisz a névrész változásával változik a név jelentése is; vö. *sàĺək-keu̯-šòŋχmən-χuləŋ-kurəŋ* (ɔ: *χorəŋ*) *ȧj* / *nȧj* 'kavics-rugdosó-tápálékos-lábú (ɔ: *χorəŋ-melléki*) kis / fejedelemnő' (OH. I, 234–5); *sàĺək-keu̯-šòŋχmən-χuləŋ-kurəŋ* (ɔ: *χorəŋ*) *ȧj* / *òrDèn* 'Kavics-rugdosó-halas-lábú (ɔ: *χorəŋ*-melléki) kis / fejedelemhősöd' (OH. I, 418–9).

A földrajzi nevek elemzésében kialakult terminológiát átvéve a személynevek két szerves szerkezeti eleme közül az első névrészt megkülönböztető elemnek, a másodikat pedig alapelemnek nevezem. Az alaprészként funkcionáló szavak általában közszói eredetűek és önmagukban is emberre utalnak (vö. Kázmér: MNyTK. 95. sz. 6). Ez esetben az alapelem szerepe a személy valamilyen kategóriába, (társadalmi) csoportba sorolása. Ha az alaprész a megnevezést szolgálja, akkor tulajdonnév vagy valamilyen lefordíthatatlan, elhomályosult szó áll ebben a funkcióban: *χōjəŋ-ruś-χò portol* 'üstökös-orosz-ember-portol' (OH. I, 322–3). Kategóriába soroló közszói alaprészként a vizsgált hősénekekben csak társadalmi helyzetre utaló szók ['öreg' (vö. Vértes: NytudÉrt. 70. sz. 251), 'fejedelemhős', 'fejedelemnő'] találhatók.

Talán alapelemnek tekinthetjük, a 'páncél' (*làtti̯-χotə̂ŋ-χorəŋ-tèl* 'Szálló-hattyú-páncél' OH. I, 424–5); 'nyíl' (*lǡjəm-kàrDi̯-jèntləŋ ńȧ̀l iźèmnȧ̀* 'Fejszevas-élű-nyil öcsém' OH. I, 132–3); 'íj' (*śoBrəŋən ȧ̀ĺməm-luk, šūməm luk ańəŋ(?) jōγə̂l 'śoBər*-dürgő-fajd-kábult-fajd [módjára] morgó(?)-íj' OH. I, 126–7); 'szablya' (*oj̯mȧt-j̯àχ – χò-χumBəŋ nàri̯ u̯èŋèu̯ 'oj̯mȧt*-nép emberehabos-szablya vőnk' OH. I, 72–3); 'csomó' (*j̯or-lȧu̯èn-mòŋGə̂llȧ̀-tȧ̀k-mòŋGə̂l iźèm* 'Erős-lovat (tkp. lovadat)-csomózó-erős csomó öcsémet' OH. I, 126–7); sőt a 'bálvány' (vö. Vértes: NytudÉrt. 70. sz. 253) névrészeket is (*tont-kəu̯ri̯-ńoləp-lòŋk* 'Nyírhéj-tokos-orrú-bálvány' OH. I, 270–1). Ezek metonimikus névátvitellel keletkezhettek, vagy még ennél is valószínűbb, hogy az eredeti alaprész ellipszise után ezek vették föl annak funkcióját (vö. *śoBrəŋən-sultməŋ-tèl-ȧ̀ltməŋ-òrt$_c$šı̣Gèm pilnȧ̀ 'śoBər*-[ezüsttől]-szikrázó-páncélt-viselő-fejedelemhősömmel' OH. I, 152–3 — *śoBrəŋən-sultməŋ-tèl pilnȧ̀ 'śoBər*-[ezüsttől]-szikrázó páncéllal' OH. I, 134–5).

A megkülönböztető elemek rendszerét Vértes Edit kutatásai alapján (NévtudVizsg. 152; NytudÉrt. 70. sz. 251) vázolhatjuk fel: 1. A hős külseje, testi adottsága, öltözete, fegyverzete stb.; 2. A hős tulajdonsága; 3. A hős szokására utaló nevek; 4. Származásra utaló nevek; 5. A hős élettörténetével kapcsolatos nevek; 6. Társadalmi helyzetre, munkavégzésre utaló nevek.

A tipológia nagyobb névanyag alapján bizonyára tovább bővíthető lesz, a vizsgált két hősének neveiből még az itt leírt típusra se mindre van példa.

A megkülönböztető elemek besorolásakor az egyes típusok kereszteződésére is számítani kell; pl. a *tèś-lȧ̀nt-u̯èrDi̯-nou̯i̯-òrt* 'Zabliszt-csináló-fehér-fejedelemhős' (OH. I, 302–3) a hős munkájára és külsejére utal egyszerre.

8. *Lexikális elemzés.* A lexikális elemzésben a névrészeket nem a névben betöltött funkciójuk, hanem szófaji-morfológiai jellegzetességeik alapján mutatjuk be. Hoffmann István rendszerét követve a fő kategóriákat a személynevekben előforduló szófajok szerint alakíthatjuk ki, finomításukat pedig morfológiai (képzett, képzetlen) és jelentéstani (tulajdonnév, köznév) szempontok alapján végezhetjük el.

A rendszer részletes bemutatására névanyagom alapján nincs mód, mert a hősénekek személynevei csak egy típust képviselnek: mindegyik szószerkezetből áll. A szószerkezetből álló neveket is lehet tovább osztani, például igés (-igeneves) (*toγlɔŋ-ɲáj-lutlɔli-ört poγôl* 'Szárnyas-állatot-elhibázó-fejedelemhős fia' OH. I, 8–9) és egyéb szószerkezetekre (*ɲòntnà-èthjilɔlà ɲònt-tulpàŋχ-sēɲɔŋ-jàγ χjilèm* 'Erdőben-termő-erdei-légyölőgalócá[hoz hasonló] hajfonatos *jàγ* öcsém' OH. I, 104–5).

9. A *névkeletkezési típusok* szerinti vizsgálat feladata a nevek etimológiájának feltárása. A név keletkezésének körülményeiről néha a személynevet tartalmazó szövegből értesülünk (Vértes: NévtudVizsg. 151; NytudÉrt. 70. sz. 252).

A leggyakoribb névkeletkezési típust a grammatikai szerkesztéssel alakult nevek alkotják (utal erre Vértes: NévtudVizsg. 153), van ezen belül jelzős szerkezet (*sáłɔk-keɲ šòŋχ mɔŋ-lànDɔŋ-kurɔŋ* (ɔ: *χorɔŋ*) *áj náj* 'Kavics-rugdosó-táplálékos-lábú (ɔ: *χorɔŋ* -melléki) kis fejedelemnő' OH. I, 234–5), mellérendelő szerkezet (*łòm-juχ[i]-pàłɔr-juχ-murɔp-tèl iGi* 'Zelnicefa-berkenyefa-deres(?)-páncél öreg' OH. I, 18–19), határozós szerkezet *χonzà-sèɲrɔm-šàŋGɔp-juχ jàjèm-iGi* 'Ferdén-vágott-hóbot-fa bátyám öreg' OH. I, 2–3), egyéb szerkezet *juχ-ɲèr-ɲèrDi-*(v. *ɲèrtà*) *-χàšli-ɲòrt* 'Fa-munkát-csinálni-nem tudó fejedelemhős' OH. I, 2–3) stb.

E leggyakoribb típus mellett meg kell említeni még néhány más lehetséges névkeletkezési módot is. Ilyenek lehetnek a szerkezeti változás (az alap- vagy a bővítményrész ellipszise; redukció, vagyis a név egyik elemének megrövidülése), jelentésbeli névalkotás (metaforikus, metonimikus nevek). Az archaikus névanyagban számolni kell a deetimologizációval és a népetimológiával is. Ez utóbbi az idegen nevek átvételekor is előfordul (Vértes: NévtudVizsg. 155). Az idegen nevek átvétele — mint névkeletkezési mód — a hősénekekre nem jellemző, annál gyakoribb viszont a valóságos személyek nevei között (Vértes: NévtudVizsg. 154–6).

10. *Jelentéstani elemzés.* A tulajdonnevek jelentéstani megközelítésének lehetőségeit J. Soltész Katalin már idézett könyvében alaposan kidolgozta (i.m. 22–43; különösen: 33–43), így most csak egy-két érdekesebb jelentéstani csoportot emelnék ki itt.

Az osztják személyneveket vizsgálva különösen a szinonímia és az alakváltozatok figyelemre méltók, bár a homonímiára (J. Soltész, i.m. 36–8), több embernek azonos néven való említésére (Vértes: NytudÉrt. 70. sz. 250) is találunk példákat. Szinonim nevekről akkor beszélhetünk, ha egy személy több nevet is visel, amire az osztjákoknál akad több példa is (vö. Vértes, uo. 253).

A személynévi alakváltozatok érdekes osztják fajtája a paralelizmusból származó változatoké (vö. Vértes: uo.; NévtudVizsg. 151), a feldolgozott szövegben is szép számmal akadnak ilyenek. A párhuzamos szerkesztésű nevek mindkét alakváltozata teljes értékű, de valószínűleg az első a gyakoribb, ami azonban nem jelenti azt, hogy a második ne állhatna önállóan is névként: *noɲi-łàś-murɔp-tèl iłèm / noɲi-jèŋk-murɔp-tèl turèm* 'Fehér-hó-deres (?)-páncél öcsém / Fehér-jég-deres (?)-páncél öcsém' (OH. I, 2–3); *noɲi-łàś-murɔp-tèl iłèm* 'Fehér-hó-deres(?)-páncél öcsém' (OH. 26–27; vö. még 18–9, 36–7, 40–1, 58–9, 90–1 stb.); *noɲi-jèŋk-murɔp-tèl iłèm* 'Fehér-jég-deres (?)-páncél öcsém' (OH. I, 28–9).

Neuere Aspekte zur Personennamensforschung im Ostjakischen

In nächster Zukunft wird die Namenskunde wahrscheinlich auch innerhalb der finnougristischen Sprachwissenschaft eine größere Rolle einnehmen. Diese Tatsache macht es notwendig, daß wir die schon erarbeiteten Methoden nun auch auf diesem Gebiet erproben. Ich habe den Versuch unternommen, die Aspekte zur Ortsnamenanalyse mit Hilfe der Computertechnik, welche am Lehrstuhl für Ungarische Sprachwissenschaft an der Lajos-Kossuth-Universität zu Debrecen von István Hoffmann für geographische Namen im Ungarischen erarbeitet wurde, auf ostjakische Personennamen anzuwenden.

Bemüht man sich um die vollkommene Erkenntnis des Namensystems, so können die Namen nach folgenden Gesichtspunkten untersucht werden.

1. Die phonetische Analyse vergleicht die Lautform des Namens mit der Lautform eines sprachlichen Materials, das aus der gleichen oder einer anderen Sprachvariante herrührt.

2. Die Suffigierung (Da die auch an Personennamen vorhandenen Suffixe und Zeichen nominale Endungen sind, ist in ihrem Gebrauch als Eigenname und Gemeinwort vom Gesichtspunkt der Namenskunde und des Namensgebrauches her ein Unterschied zu bemerken; — beispielsweise kann ihre Häufigkeit charakteristische Züge aufweisen.)

3. In der Analyse der Namensstruktur kann man mit Hilfe funktioneller-syntaktischer Methoden das Verhältnis der im Namen vorhandenen sprachlichen Elemente zur Bedeutung aufdecken. So bestehen die ostjakischen Heldennamen zum Beispiel im allgemeinen aus einem beigefügten dritten Namensteil und zwei organischen strukturellen Elementen. Der erstere ist der differenzierende Teil, der Hinweise auf das Leben des Helden, auf seine Gewohnheiten, seine Herkunft, sein Äußeres usw. gibt, während der zweite der Basisteil ist, welcher zumeist aus einem Gemeinwort herrührt und dessen Funktion darin besteht, die Person zu benennen oder in irgendeine Kategorie einzureihen.

4. In der lexikalischen Analyse werden die Namensteile anhand ihrer wortart-morphologischen Charakteristika vorgestellt.

5. In der Untersuchung laut Typen der Namensherkunft wird die Etymologie der Namen erforscht. Am häufigsten bilden sich Namen durch grammatische Konstruktion, doch es gibt auch solche, die durch strukturelle Veränderung, bedeutungstragende Namensschöpfung, Deetymologisierung, Volksetymologisierung und durch die Übernahme eines fremden Namens entstanden sind.

6. Mit Hilfe der Analyse der Bedeutungslehre kann untersucht werden, wenn ein Mensch mehrere Namen hat (Synonymie), oder wenn mehrere ein und denselben Namen tragen (Homonymie). Hier wären außerdem die Formenvarianten der namen mit paralleler Struktur zu nennen.

Tamás Kis

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debreceniensia 1.
Debrecen, 1989.

Az obi–ugor nyelvek kutatása Magyarországon

(1945–1988)

Kiss Antal

1. "Illő dolog ez a számvetés, mert a közfelfogás elvárja, hogy végzett munkánkra időközönként visszatekintsünk és józanul mérlegeljük az abból adódó tanulságokat" (HAJDÚ: NyK 72:3).

Az első évszámot az indokolja, hogy ekkor zárul le a finnugrisztikai kutatások hanyatló periódusa (vö. HAJDÚ: i.h.), jön pezsgésbe a tudományos élet, bár az NyK — e korszakba eső — első kötete (1944-1948) "még nem egy új korszak nyitánya, hanem inkább a múlt lezárása" (NyK 52:2), s az uralisztikai kutatásokat meghatározó ötéves tervet is csak 1949–ben állítják össze.

A korszak másik évszámát az magyarázza, hogy 1989. május 31-én köszönthetjük 70. születésnapja alkalmából Vértes Edit professzort, aki a vizsgált időszakban az obi–ugor nyelvek — főleg az osztják — egyik legjelentősebb kutatója volt.

2. Lehetőleg csak a nyelvtudományi munkákat vizsgálom, nem szerepelnek tehát az összeállításban antropológiai, őstörténeti, néprajzi stb. tanulmányok (pl.: LIPTÁK PÁL: Über einige Fragen der Anthropologie der ugrischen Völker. CIFU 2. Helsinki, 1968. Pars II. 41–6; FODOR: O hozjajsztve drevnih ugrov. CIFU 4. Bp., 1980. Pars II. 183–5; KODOLÁNYI: Einige Lehren der Forschungen über die materielle Kultur der obugrischen Völker. CIFU 2. Helsinki, 1968. Pars II. 190–8; KESZI–KOVÁCS: Az ugorok lovaskultúrája. CIFU 4. Bp., 1981. Pars IV. 177–84 stb.), bár kétségtelen, hogy ezek ismerete sokszor elkerülhetetlenül fontos a nyelvészeti kutatásokban is.

Nem sorolom fel nem magyar szerzők Magyarországon megjelent tanulmányait sem (pl. MATVEJEV: Az ugor népek ősi letelepülési helyei (nyelvi adatok alapján). NyK 64: 289–97; KATZ: Kleinigkeiten zur Phonologie des Ostjakischen. NyK 73: 129–35; stb.) Figyelembe veszem azonban — a teljességre való törekvés nélkül — a magyarországi kutatók munkáiról írott külföldi ismertetéseket.

Sokszor nagyon nehéz elhatárolni az obi-ugor nyelvekkel és az obi-ugor nyelvekkel is foglalkozó tanulmányokat. Igyekszem csak az elsőnek említettekre kitérni. Kimaradnak tehát az összefoglaló, általános művek (pl. HAJDÚ, Az uráli nyelvészet alapkérdései. Tankönyvk. Bp., 1981; MSZFE I-III., UEW I-II.),vagy olyan fontos tanulmányok, mint pl. HONTI: Észrevételek a finnugor alapnyelvi szibilánsok és affrikáták képviseleteiről: NyK 74: 3–26.

A téma iránt érdeklődő haszonnal tanulmányozhatja a következő áttekintéseket, számvetéseket: LAKÓ: A magyarországi finnugor nyelvtudomány jelene és jövő feladatai. NyK 58: 7–32; *Uő*: Present Situation and Future Tasks of Finno-Ugric Linguistics in Hungary. ALH 9: 7–33; BEKE: Die dringenden und wichtigen Aufgaben der finnisch-ugrischen (uralischen) Sprachwissenschaft. CIFU Bp., 1963. 48–51; HAJDÚ: A mai uráli nyelvészetről. NéprNytud. 9: 15–21; *Uő*: Urálisztika 1945–1970. NyK 72: 3–9; BERECZKI: 25 Jahre Uralistik in Ungarn. ALH 21: 145–54; GULYA VIKTÓRIA: 25 év uráli nyelvészeti irodalma Magyarországon /1945–1969/ In: Analecta Linguistica I/1. 211–51; MIKOLA: Urálisztika 1945–1975. NéprNytud. 21: 153–220 /193–220: válogatott bibliográfia szerzők szerinti csoportosításban/; Haszonnal forgathatók azok az annotált bibliográfiák, amelyek a NéprNytud. V–VI. kötetétől kezdődően mutatták be egy–egy év finnugor nyelvészeti kiadványait Hajdú, Hajdú–Mikola, Mikola–Zemplényi összeállításában.

3. A vizsgált időszakban nagyon sokat sikerült pótolni az elmaradásokból. A harmadik és negyedik kötetekhez írt jegyzetek kiadásával teljes lett az 1892-ben megkezdett VNGy. Elkészült a Munkácsi-szótár is: MUNKÁCSI–KÁLMÁN, Wogulisches Wörterbuch. AkK. Bp., 1986. 950 l. (Ism. Eiras: Sananjalka 29: 247–51; Kulonen: FUF 48: 105–9; Futaky: FUM 11: 131–4). Vö. KÁLMÁN: Munkácsi Bernát vogul szótára: MNyj. 22: 123–6; Uő.: Mutatvány Munkácsi Bernát vogul szótárából: NyK 82: 297–302.

Sikerült kiadni 1944 és 1965 között Reguly osztják szövegeit, és 1972-ben megkezdődött a Pápay–Bibliothek kiadása is négy hősi énekkel (vö. KÁLMÁN: Obinugrilaisten aineistojen julkaiseminen. Vir. 1988. 179–83). További feladat lenne e sorozat folytatása, és egy Reguly- ill. egy Pápay szótár elkészítése. Itt említhető meg, hogy osztják anyag Helsinkiben is van, erről Vértes Edit tudósít (Ostjakisches Material im Archiv der Finnisch-ugrischen Gesellschaft /Paasonens bzw. Karjalainens ostjakischer Nachlass/: ALH 26: 89–107/, és ő volt az, aki ezt sajtó alá rendezte: Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten von K.F. Karjalainen. Bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértes. MSFOu. 128. Helsinki, 1964. 341 l. (ism. Hajdú: ALH 16: 181–6; Liimola: FUF 36: 315–9); K.F. Karjalainens südostjakische Textsammlungen. Neu transkribiert, bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértes. MSFOu. 157. Helsinki, 1975. 256 l. (vö. VÉRTES: Mikrofilológiai észrevételek Karjalainen déli osztják szövegfeljegyzéseivel kapcsolatosan: NyK 86: 178–84); Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan von H. Paasonen. Bearbeitet, neu transkribiert und herausgegeben von Edith Vértes (JSFOu. 66/2 96 l.; ism. Liimola: FUF 37: 143–57); H. Paasonens südostjakische Textsammlungen I–IV. Neu transkribiert, bearbeitet, übersetzt und herausgegeben von Edith Vértes: MSFOu. 172. 267 l.; 173. 345 l.; 174. 305 l.; 175. 195 l. Helsinki, 1980 (ism. Kálmán:ALH 32: 250–3; Plöger: FUF 44: 259–61).

Az ötvenes évek végétől ismét lehetőség nyílt főleg Leningrádban újabb nyelvi anyag gyűjtésére. Részben ezek felhasználásával készültek különböző kresztomátiák (vogul, északi osztják, keleti osztják). A szövegkiadványok újabb lendületet adtak nyelvtanok, szójegyzékek írására.

3.1. *Tankönyvek, nyelvtanok, nyelvleírások*

A/ KÁLMÁN, Manysi nyelvkönyv. Tankönyvkiadó Bp., 1955. 60 l. EMNyF. (ism. Lavotha: Nyr. 80: 498–500 és NyK 59: 262–7; Sauvageot: BSLP 54: 345–6); KÁLMÁN,

Chrestomathia Vogulica. Tankönyvkiadó Bp., 1963. 124 l. (ism. Ganschow: UAJb. 37: 206; Sauvageot: BSLP 59: 280–1); KÁLMÁN, Vogul Chrestomathy. Indiana Univ. Publications. UAS 46. 1965. VIII+139 l. (ism. Molnár: NyK 70: 460–1; Lavotha: UAJb 40: 127–9); KÁLMÁN, Chrestomathia Vogulica /2. átdolgozott kiadás/ Tankönyvkiadó Bp., 1976. 149 l. (ism. Hajdú: NyK 80: 227–9; vö. Kálmán: Megjegyzés egy ismertetéshez: NyK 81: 186; Sauvageot: BSLP 72: 359–60; E. Schiefer: SzFU 15: 190–2; L. Schiefer: ÉFOu. 13: 265–7); LAKÓ: Északi-manysi nyelvtanulmányok: NyK 57: 14–72 és NytudÉrt. 8. Bp., 1956. 61 l.; németül: ALH 6: 347–423 (ism. Fokos: NyIOK 12: 437–40); HONTI: Die wogulische Sprache. In: The Uralic Languages. Edited by Denis Sinor...New York... 1988. 147–71.

B/ RADANOVICS: Osztják nyelvtanulmányok (Muzsi nyelvjárás): NyK 63: 21–62. Ua. Északi-osztják nyelvtan. NytudÉrt. 31. Bp., 1961. 44 l. (ism. Fokos-Fuchs: ALH 12: 407–9); GULYA, Eastern Ostyak Chrestomathy. Indiana Univ. Publications UAS. 51. Bloomington, 1966. (ism. Molnár: NyK 70: 461–2; Schellbach: UAJb. 40: 131–3; L. Schiefer: Vir. 1968. 419–22; Tailleur: ÉFOu 4: 206–8); GULYA, Vahi osztják nyelvtanulmányok: NyK 67: 181–216, 68: 3–34; RÉDEI, Northern Ostyak Chrestomathy. Indiana Univ. Publications UAS 47. 132 l. (ism. Molnár: NyK 70: 461; Schellbach: UAJb. 40: 129–31; E. Schiefer: Vir. 1968. 414–6); RÉDEI: Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik. AAWG Nr. 71 Göttingen, 1968. 139 l. (ism. Futaky: IndForsch. 1971. 373–6; Kodolányi: ActEthn. 18: 426; Kont: SzFU 4: 308–9; Mikola: NyK 72: 238–40; E. Schiefer: Vir. 1968. 416–9; Wigger: UAJb 43: 192–3; Schellbach: FUF 37: 373–4, erről Rédei: Erwiederung auf zwei Rezensionen: ALH 23: 231–4); SZ. KISPÁL – F. MÉSZÁROS, Északi osztják kresztomátia (ism. Honti-Katz-Korenchy: NyK 73: 264–70, erről a szerzők: Megjegyzések az "Északi osztják kresztomátia" bírálatára: NyK 74: 260–2); HONTI: A szalimi osztják nyelvjárás hang- és alaktanának ismertetése: NyK 84: 91–119; HONTI, Chrestomathia Ostiacica (osztják nyelvjárási szöveggyűjtemény nyelvtani vázlattal és történeti magyarázatokkal) Tankönyvkiadó, Bp., 1984. 285 l.; HONTI, Die ostjakische Sprache. In: The Uralic Language. Edited by Denis Sinor...New York...1988. 147–71; VÉRTES: Vázlat a déli osztják kresztomátiához /magyar és finnugor szakos hallgatóknak/ Kézirat KLTE Debrecen, 1985. 35 l.

3.2. *Szövegkiadványok, szójegyzékek*

A/ MUNKÁCSI – KÁLMÁN, Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény III/2. AkK. Bp., 1952. 436 l. (ism. Diószegi: Ethn. 65: 628–9; Sz. Kispál: NyIOK 3: 429–36; Liimola: FUFA 31: 77–90); MUNKÁCSI – KÁLMÁN, Manysi /vogul/ népköltési gyűjtemény IV/2. AkK. Bp., 1963. 314 l. (ism. Erdődi: NyK 69: 222–9; Gulya: NyIOK 22: 468–70; Kövesi: MNyj. 10: 117–22; Liimola: FUF 35: 299–306; Sauvageot: BSLP 59: 280); KÁLMÁN, Wogulische Texte mit einem Glossar. AkK. Bp., 1976. 354 l. (ism. Eiras: Sananjalka 19; 196–7; Gulya: NyK 81: 404–6; Honti: ALH 27: 410–9; Häkkinen: FUF 43: 324–6; Kiss Jenő: Nouvelles Études Hongrois 13: 213–4; F. Mészáros: FilKözl. 26: 116–21; Rombandejeva: Jazikoznanije 4: 227–9; Sauvageot: BSLP 72: 360–3; Schmidt: Ethn. 99: 163–4); KÁLMÁN: Manysi szövegmutatványok: NyK 62: 23–32 (ism. Sauvageot: BSLP 56: 261); KÁLMÁN: Két szigvai vogul elbeszélés: NyK 70: 139–53; KÁLMÁN – ROMBANDEJEVA: Északi vogul szövegek: NyK 76: 119–34; K. SAL ÉVA: Szigvai vogul mesék: NyK 82: 287–96. A jelzett időszakban a

hiányzó vogul szótár pótlására (változatlan utánnyomásban) többször is kiadták Szilasi vogul szójegyzékét (NyK 25) az ELTE Finnugor Jegyzetek IX. köteteként (Kézirat. Tankönyvkiadó Bp., 1962. 159 l.).

B/ REGULY - PÁPAY, Osztják (chanti) hősénekek II. Közzéteszi Zsirai Miklós. AkK. Bp., 1951. 379 l. (ism. Sz. Kispál: NyK 53: 298–9); REGULY - PÁPAY, Osztják (chanti) hősénekek III/1. Közzéteszi Fokos Dávid. AkK. Bp., 1963. 170 l. (ism. Erdélyi: NyK 65: 482–3; Liimola: FUF 35: 306); vö. VÉRTES: Randbemerkungen zu einem jüngst erschienenen Heldenlied...JSFOu. 65/3 13 l. és FOKOS - FUCHS: Eine ostjakische Verwandschaftsbezeichnung oder Zu den "Randbemerkungen zu einem jüngst erschienenen Heldenlied (Osztják /chanti/ hősénekek III/1)" FUF 36: 255–64); REGULY - PÁPAY, Osztják (chanti) hősénekek III/2. Közzéteszi Fokos Dávid. AkK. Bp., 1965. 414 l. (ism. Gulya: ALH 17: 450—3; Lakó: NyK 68: 462—4); Ostjakische Heldenlieder aus József Pápay's Nachlass. Hrsg. von I. Erdélyi. Pápay-Bibliothek I. AkK. Bp., 1972. 503 l. (ism. Bakró - Nagy: NyK 75: 474—6; Hajdú; NéprNytud. 17–18: 313—4; Liimola: Sananjalka 15: 275—7 és FUF 41: 243—7; Radomski: UAJb. 45: 290—3; E. Schiefer: ÉFOu. 10: 307—12); Pápay József osztják hagyatéka. Bibliotheca Pápayensis I. /próbafüzet/ Közzéteszi Vértes Edit. Debrecen, 1988. 86 l.; KÁLMÁN: Chanti szöveg: NyK 62: 338—40; GULYA: Vahi osztják szövegmutatványok: NyK 63: 209—13; ERDŐDI-KECSKEMÉTI: Ein Märchen im Vasjugan- Dialekt des Ostjakischen: UAJb. 42: 156—62; HONTI - RUSVAI: Pimi osztják szövegek: NyK 79: 223—32; HONTI: Tromagani osztják szövegek: NyK 80: 127—39; HONTI: Északi osztják szövegek szójegyzékkel: NyK 80: 140—54; HONTI: Vaszjugáni osztják szövegek: NyK 84: 121—64 (L.I. Kalinina Jaziki I toponimija Szibiri I-III. kötetében közölt hat szöveg eredeti cirill betűs lejegyzés szerint és Honti fonematikus átírásában, magyar fordítással, osztják- magyar szójegyzékkel); HONTI: Vaszjugáni osztják mese: NyK 86: 185—90; HONTI: Ein Vach-ostjakischen Märchen mit Wörterverzeichnis: FUM 3: 69—74; SCHMIDT - HUSZÁR: Egy kis szoszvai osztják medveének: NyK 85: 9—33; GULYA: Vahi osztják szójegyzék: NyK 71: 21—59; HONTI: Szurguti osztják szójegyzék: NyK 80: 327—45; HONTI: Nordostjakisches Wörterverzeichnis: Studia Uralo - Altaica 16. Szeged, 1982. XI+211 l. (ism. Kálmán: NyK 85: 465—6).

3.3. *Nyelvi kapcsolatok, jövevényszó-kutatás*

A vizsgált időszakban többen is foglalkoztak az ugor korral, az ugor nyelvek jellemző vonásaival, egymás közti kapcsolataikkal. Új vonásként említhető az areális nyelvészet és a nyelvtipológia jelentkezése. Újabban az obi-ugor nyelvek jövevényszó-kutatásában is megfigyelhető, hogy több kutató — szakterületének megfelelően — közösen dolgoz fel egy-egy jövevényszó csoportot. Jó példa erre a vogul nyelv tatár jövevényszavairól írott tanulmány, amelyben a két szerző, Kálmán és Berta felhasználhatta Honti és Róna-Tas adatait és megjegyzéseit is.

3.3.1. RÉDEI: Miscellanea (Adalékok az uráli nyelvek areális jelenségeihez) NyK 83: 106–8 (1. a vogul kedveskedő mód, 2. ragos névszók névutóként, 3. 'születik' kifejezése, 4. egy osztj. töltelékszó); VÉRTES: Beiträge zu den typologischen Fragen des Ostjakischen. In: Theoretical Problems of Typology and the Northern Eurasian Languages (ed. L. Dezső and P. Hajdú) AkK. Bp., 1970. 135–44; HAJDÚ: Az ugor kor helyének és idejének kérdéséhez: NyK

54: 264–9; GULYA: Megjegyzések az ugor őshaza és az ugor nyelvek szétválása kérdéséről. In: Magyar őstörténeti tanulmányok (Szerk. Bartha – Czeglédy – Róna-Tas) AkK. Bp., 1977. 115–21 (ism. Honti: NyK 81: 190–1); GULYA: Die Kernfragen der Auflösung des Ugrischen: CIFU 4. Tézisek 15. Bp., 1975; GULYA: Egy és más a *-ni* főnévi igenév körül: NyIOK 22: 281–7 (a magyar – keleti osztják kapcsolatokról); HONTI: Az ugor nyelvek jellemző vonásai (Észrevételek az ugor egység kérdéséhez) NyK 81: 225–45; HONTI: Characteristic Features of Ugric Languages (Observations on the Question of Ugric Unity) ALH 29: 1–26; HAJDÚ: Nyelvi kontaktusok Északnyugat-Szibériában: NyK 82: 251–9; SZ. KISPÁL: Ugor–török érintkezés: NyK 53: 49–64; GULYA: Finnopermisches, Ugrisches und Uriranisches: CIFU 5. Turku, 1981. Pars VI. 371–6; KORENCHY: Iranian contacts during the period of Ugric division: CIFU 4. Bp., 1981. Pars III. 70–6.

3.3.2. Jövevényszavak az obi-ugor nyelvekben: KORENCHY, Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprache. AkK. Bp., 1972. 112 l. (ism. Hajdú: NéprNytud. 17–18: 314–5; Lakó: ALH 30: 389–91; Liimola: Sananjalka 15: 273–5; vö. JOKI: Uralier und Indogermanen. MSFOu. 151. 364, 366); KÁLMÁN, Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. AkK. Bp., 1961. 327 l. (ism. Kövesi: Slavica 5: 242–6; Liimola: FUF 34: 232–40; Litkin: VJa. 11: 139–41; Mägiste: Språkliga Bidrag; Rédei: NyK 64: 416–8; Ruoppila: Vir. 1962. 181–3; Sauvageot: BSLP. 58: 302–3; Schlachter: Die Welt der Slawen 7: 326–9; Veenker: UAJb. 35: 85–9); HAJDÚ: Kálmán Béla: A manysi nyelv orosz jövevényszavai című doktori disszertációjának vitája: NyIOK 13: 417–9; KÁLMÁN: Die Auslautsvokale der russischen Lehnwörter im Wogulischen: UAJb. 28: 254–8; KÁLMÁN: Nordgrossrussische Dialektale Eigenenheiten in dem russischen Lenwörtern des Wogulischen: Slavica 2: 418–21; KÁLMÁN: Hangmegfelelések a manysi nyelv orosz jövevényszavaiban: NyK 57: 112–23; KÁLMÁN: Jövevényszavak a vogul népköltészetben: MSFOu. 185. 129–33; RÉDEI: Beiträge zu den russischen Lehnwörtern im Wogulischen: FUM 1: 149–51; RÉDEI, Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen. AkK. Bp., 1970. 195 l. (ism. Bereczki: NyK 74: 251–2; Csiborra: UAJb. 43: 189–92; Hajdú: ALH 22: 427–30; Katz: ÉFOu. 10: 293–9; Liimola: FUF 39: 88–95; Litkin: SzFU 7: 228–30); RÉDEI: Zu den syrjänischen Lehnwörtern der obugrischen Sprachen: FUF 40: 177–84; KÁLMÁN – BERTA: Tatár jövevényszavak a vogulban: NyK 83: 43–55; FUTAKY: Zur Frage der tatarischen Lehnwörter des Ostjakischen: FUM 3: 75–80; FUTAKY, Tungusische Lehnwörter des Ostjakischen. Wiesbaden, 1975. 96 l. (ism. Mikola: ALH 28: 172–4).

Mindkét irányú szókölcsönzést vizsgálja HONTI az Osztják-jurák lexikális kölcsönzések c. tanulmányában: NyK 80: 358–69 (1. osztják jurák 72 szó, 2. jurák osztják 15 szó, 3. jurák $\lessgtr$ osztják 5 szó; az első csoporthoz 11 szónyi kiegészítés: NyK 83: 158–9).

3.3.3. Obi-ugor jövevényszavak más nyelvekben: KÁLMÁN: Obi-ugor elemek az orosz nyelvben: NyK 53: 153–71 és oroszul: ALH 1: 249–72 (ism. Itkonen: FUFA 32:65; Vasmer: Z. für Slaw.Phil. 23: 209–10);RÉDEI: Obi-ugor jövevényszók a zürjén nyelvben: NyK 66: 3–15; RÉDEI: Osztják jövevényszavak a szelkupban: NyK 74: 186–93; KÁLMÁN: Egy ugor-szamojéd szóösszefüggés: NyK 52: 60–2 (a magyar *hany* osztják megfelelőjének szelkupba való átvételéről).

3.4. *Irodalmi nyelv, nemzeti nyelvű kiadványok, nyelvjárások, ismertetések az obi-ugor népekről, beszámoló tanulmányutakról:*

GULYA: Egy 1736-ból származó manysi nyelvemlék: NyK 60: 41–5; KÁLMÁN: Über die wogulische Schriftsprache: UAJb. 34: 128–33; LAKÓ: Újabbkori változások az északi manysi nyelvben: NyIOK 15: 331–44. Finnül: Havaintoja pohjoisvogulin murteen viimeaikaisesta kehityksestä. In: Verba docent. Helsinki, 1959. 98–113; és angolul: Recent changes in the North Vogul Language: Annales Univ. Scient. Bud. Sectio Philologica 3: 107–20: F. MÉSZÁROS: Az osztják irodalmi nyelvről: NyK 65: 376–84.

GULYA: Drevnemanszijszkie dialekti: CIFU 172–5; VÉRTES: Stand und Aufgaben der ostjakischen Dialektologie: CIFU 2. Helsinki, 1968. Pars I 561–8; HONTI: Ostjakin kielen itämurteiden luokittelu: CIFU 5. Turku, 1981. Pars VI. 95–100.

CS. FALUDI: Chanti nemzeti nyelvű kiadványok: NyK 54: 299–304; K.SAL ÉVA: Manysi és chanti nyelvű kiadványok (1946–1956) NyK 59: 227–33.

KÁLMÁN: Rövid beszámoló a Szovjetunióban tett tanulmányutamról: NyIOK 13: 453–6; KÁLMÁN: Vogulia tutkimassa: Vir. 1959. 411–6; KÁLMÁN: Vogulok: Alföld 1980/8. 5. l.; KÁLMÁN: Szibériai emberek: Szovjet Irodalom 1980/8. 156.; ERDŐDI: Novickij, Kratkoe opiszanije o narode osztjackom /Stud. Uralo-Altaica III./ ÉFOu. 10: 306–7.

3.5. *Hangtan*

A hangtani kutatások a jelzett időszakban is központi helyet foglaltak el. Igen sokszor nem csak egy-egy hang, hanem magánhangzó- és mássalhangzó-rendszerek bemutatása a cél. Különösen az obi-ugor alapnyelv magánhangzó-rendszerének rekonstrukcióját tarthatjuk jelentős eredménynek.

Hangjelölés: GULYA: A vogul nyelvjárások fonematikus átírása. In: FU-transkription yksinkertaistaminen. Castrenianumin Toimitteita 7. Helsinki, 1973. 109–18; VÉRTES: Phonetische und phonematische Transkription im Ostjakischen: UAJb. 50: 149–54; VÉRTES: Einwände gegen die "Vereinfachung der FU-Transkription" vom ostjakischem Standpunkt: JSFOu. 76. 83–98; LAKÓ: Einige Worte zur Verteidigung von Karjalainen und Kannisto: UAJb. 41: 177–8; VÉRTES: Paasonen als Vorläufer der Phonologie in seinen Reiseberichten aus Surgut: ALH 20: 329–45; VÉRTES: Vergleich der Transkriptionsweisen des Ostjakischen bei Karjalainen und Paasonen: JSFOu. 72. 460–3; GULYA: Egy sajátos déli vogul hangjelölés kérdéséhez: NytudÉrt. 40. 121–3; VÉRTES: A szurguti osztják nyelvjárások hangjelöléséről és hangmegfeleléseiről: NyK 62: 255–79; VÉRTES: A vachi osztják nyelvjárás hangjelöléséről: NyK 61: 247–65; GULYA: A vahi osztják nyelvjárás hangjelöléséhez: NyK 63 214–6.

Magánhangzó-rendszerek: GULYA: A finnugor magánhangzó-rendszer kérdéséhez: NyIOK 23: 147–51 (vö. MNy. 61: 383); GULYA: Zur Frage des finnisch-ugrischen Vokalsystems: CIFU 2. Helsinki, 1968. 146–9; DÉCSY: Das Vokalsystem der ostjakischen Schriftsprache: UAJb. 32: 164–74; HONTI: Az obiugor vokalizmus története. Kandidátusi ért. tézisei. Bp., 1975. 12 l.; HONTI: Milyen volt az obi-ugor alapnyelv teljes magánhangzórendszere? NyK 82: 173–90; HONTI, Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe. AkK. Bp., 1982. 227 l. (ism. Décsy: UAYb. 59: 142–4; Csepregi: NyK 85: 462–5; Eiras: Sananjalka 24: 208–9; Helimszki: SzFU 21: 63–76; T. Itkonen: Vir. 1986. 373–6; Keresztes: ALH 33: 299–302; Radomski: FUM 6: 189–94; vö. még: Ganschow: UAJb NF 3: 186–202 és Honti: "Roma locuta, causa finita"?! UAJb NF 4: 225–31; Honti: Erste Hilfe für einen Nachhelfer: ALH 31: 313–4; vö. még: P.TÁLOS ENDRE: Vogul + osztják

/2 NyK 86: 89–99); HONTI: Versuch einer Beschreibung des Phonembestandes im wogulischen Dialekt an der Pelymka. In: Studien...(a II. nemzetközi uráli fonológiai szimpozium anyaga) AkK. Bp., 1984. 87–102; KERESZTES: Über das Vokalsystem des Jukonda-Dialekts im Wogulischen: FUF 39: 277–94; FUTAKY: Zum Vokalismus des Vach-Ostjakischen: UAJb 39: 141–6; VÉRTES: Vokalphoneme im Nizjam-Ostjakischen. In: Studien...AkK. Bp., 1984. 111–9.

A magánhangzókról: HONTI: Sind bereits alle Rätsel der wogulischen Vokalgeschichte endgültig gelöst worden? (Anomalien in wogulischen Vokalentsprechungen) SzFU 20: 186–94; HONTI: Berichtigungen zur Vokalgeschichte des Wogulischen: SzFU 16: 36–40; HONTI: Ein Beitrag zur Vokalgeschichte des Wogulischen FUM 8: 45–57; GULYA: *Hodu* vagy *hadu*? Az a és az á magánhangzók kérdéséhez: MNy. 63: 323–30, 462–72 és németül: *Hodu* oder *hadu*? ALH 19: 335–54; RÉDEI: Vita az őszürjén és ősvogul vokalizmus néhány kérdéséről: NyK 82: 280–2; K.SAL ÉVA: Über die palatalen Vokale der ersten Silbe im Ugrischen: CIFU Bp., 1963. 112–4; K.SAL ÉVA: Az ugor alapnyelv első szótagi palatális magánhangzói. (Kandidátusi ért. tézisei) Bp., 1967; SAL ÉVA: Az ugor első szótagi nyílt *ā hangról: NyK 62: 243–53; K.SAL ÉVA: Volt-e az ősvogulban *ē? NyK 82: 283–4; K.SAL ÉVA: Zur Frage der vorderen Labialvokale im Ugrischen: CIFU 2. Helsinki, 1968. Pars I. 455–8; HONTI: Diskussionsbeitrag zu dem sogenannten palatalen Trigon in der obugrischen Vokalgeschichte: FUM 6: 179–88; VÉRTES: Die Entsprechung DN Kr. *ŏ* ~ Irt. *o* FUF 40: 240–7; KÁLMÁN: Das reduzierte Vokalphonem im Wogulischen. In: Proceeding of the Fifth Intern. Congr. of Phonetic Sciences. Basel - New York, 1965. 378–80.

A szóvégi magánhangzókról: KÁLMÁN: A finnugor szóvégi magánhangzók történetéből: NyK 60: 409–13; GULYA: A manysi nyelv szóvégi magánhangzóinak történetéhez: NyK 62: 33–50; K.SAL ÉVA: Über die Stammendvokale im Ostjakischen: CIFU 3. Pars I. Tallinn, 1975. 674–6; HONTI, System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda. AkK. Bp., 1975.161 l. (ism. Kálmán: NyK 78: 179–80; Keresztes: ÉFOu. 13: 267–8).

A magánhangzó-váltakozásokról: SZ. KISPÁL: Ugor szótani kérdések: NyK 54: 233–46 (az *irány* ~ *arány* szavakat és ezek obi-ugor megfelelőit vizsgálva következtet egy ugor magánhangzó-váltásra); K.SAL ÉVA: *Mer-~ márt* NyK 54: 259–63; HONTI: Az osztják magánhangzó-váltakozások koráról és keletkezéséről: NyK 75: 301–18; HONTI: Magánhangzó-váltakozás két szurguti osztják nyelvjárásban: NyK 81: 119–23: HONTI: Vokalwechsel in gegenwärtigen Surguter Mundarten des Ostjakischen. In: Explantationes et tractationes fenno-ugricae in honorem Hans Fromm. München, 1979. 71–8; HONTI: Überlegungen zu einem Erklärungsversuch des Vokalwechsels im Vach-Ostjakischen: SzFU 17: 36–41; HONTI: Ablautartige Vokalwechsel in den obugrischen Sprachen FUF 45: 25–45; HONTI: Obi-ugor alaktani kérdések és hangtörténeti tanulságaik: NyK 75: 365–73.

A magánhangzó-illeszkedésről: CS. FALUDI: A chanti magánhangzó-illeszkedés kérdéséhez: Pais-Eml. 607–10; VÉRTES: Vokalharmonie und Vokalbestand im Südostjakischen: FUF 37: 1–70; VÉRTES: Konsonantenstatistik und Vokalharmonie im Südostjakischen: CIFU 4. Turku, 1980. Pars III. 27–39; VÉRTES, Morphonematische Untersuchung der ostjakischen Vokalharmonie. AkK. Bp., 1977. 192 l. Bibliotheca Uralica 2. (ism. Décsy: UAYb. 56: 175–6; Eiras: Sananjalka 20: 195–6; Honti: NyIOK 31: 234–7; Kálmán: MNyj. 24: 133–5; Kantinkoski: Vir. 1978. 380–1; Sz. Kispál: NyK 82: 390–1; Plöger: FUF 43: 292–5).

A mássalhangzókról: KÁLMÁN: Rendhagyó mássalhangzó-megfelelések a vogul és az osztják között: NyK 86: 155–9; KERESZTES: Vogulin Jukondan (Ala-Kondan) murteen konsonanttijärjestelmästä: JSFOu. 72: 167–74; KERESZTES: The Phonological Role of Consonant - Sequences and Long (Geminate) Consonants in the Vogul Yukonda Dialect. In: Studien... AkK. Bp., 1984. 81–6; VÉRTES: Die Vertretung des Inlaut * -k- im Obugrischen: ÉFOu. 10: 129–31; KÁLMÁN: A szókezdő mássalhangzótorlódás feloldása a manysiban: NyK 55: 262–5; VÉRTES: Dreigliedrige Konsonantengruppen in Karjalainens südostjakischen Textaufzeichnungen: ALH 24: 373–7; KÁLMÁN: Van-e labio-palatoveláris mássalhangzófonéma a vogulban? 78: 359–63;

HONTI: Az ősosztják affrikáták történetéhez: NyK 81: 71–88; HONTI: Beiträge zu den Vertretungen der urostjakischen Affrikaten: JSFOu. 76: 61–82; HONTI: Zur Frage nach dem Wechsel "Affrikate/Sibilant ~ homorganer Verschlusslaut" im Ostjakischen: ALH 30: 1–24; VÉRTES: Adalékok a déli osztják affrikátákhoz: NyK 85: 105–10; HONTI: A ősosztják * č képviseletei a déli osztják nyelvjárásokban: NyK 85: 111–6; GULYA: Zur Frage der ugrischen *s*-Laute: UAJb. NF 6: 61–7; HONTI: A vogul *s* és *š* U/FU alapnyelvi szibiláns előzményei: NyK 88: 258–63.

GULYA: Phonologische Analyse des Wogulischen. In: Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte 22. Berlin, 1975. 117–29; GULYA: Zur Phonologie des Tawda-wogulischen: FUM 4: 69–72; GULYA: Zur Phonologie des Suryskar-Ostjakischen. In: Studien... AkK. Bp., 1984. 103–9; HONTI: Vergleichende Analyse der Phonologie der nördlichen Mundarten der obugrischen Sprachen: FUF 44: 11–22; HONTI: Beobachtungen über die Laut- und Formenlehre gegenwärtiger Surguter Mundarten des Ostjakischen: ALH 27: 271–86; HONTI: Zur Frage nach der Herausbildung der ostostjakischen Mundarten im Lichte der Lautgeschichte: ALH 31: 87–106; HONTI: Zur ugrischen Lautgeschichte: ALH 33: 113–21; HONTI: Zur Phonemanalyse des Tavda-wogulischen: FUM 4: 61–8; HONTI: MFF 5: 90–9; KÁLMÁN: Das nordwogulische Phonemsystem. In: Studien... AkK. Bp., 1984. 73–9; VÉRTES: Zur Phonematik der nördlicheren westostjakischen Mundarten: ALH 33: 123–65; VÉRTES: Módszertani kisérlet. UrTan (1:) 441–53; VÉRTES: Antwort an G. Sauer. In: Studien... AkK. Bp., 1984. 129–50; KÁLMÁN: Vogulica: NyK 67: 320–3 (1. Az obi nyelvjárás hangtanából).

LAVOTHA: Die Quantitätskorrelation im Obugrischen: UAJb. 41: 142–5; FUTAKY: Zum Problem der ostjakischen Quantitätsstruktur: UAJb. 41: 176; HONTI: Ein Fall der gemeinugrischen Hiatustilgung: FUM 5: 211–4; HONTI: Ősmagyar hangtörténeti talányok (Ugor hangtörténeti és etimológiai jegyzetek) MNy. 81: 140–5; KÁLMÁN: Häälikustatistilisi vaatlusi mansi keele alalt. Emakeele Seltsi Toimetised 6. (Veski-Eml.) 1963. 123–7 (hangstatisztika); KÁLMÁN: Hangmegfelelések a manysi nyelv orosz jövevényszavaiban: NyK 57: 112–23; GULYA: A vahi osztják főnevek tipológiai osztályozása a fonémaeloszlás alapján: NyK 66: 89–93; VÉRTES: Keleti-osztják mondatfonetikai vizsgálatok: NyK 67: 217–41: KÁLMÁN: Pallas manysi adatainak hangtörténeti használhatósága: NyK 60: 69–72.

3.6. Alaktan

Az alaktanhoz sorolt tanulmányok egy részét a hangtannál vagy a mondattannál is említhetnénk, például: VÉRTES: Durch lautgesetzliche Entwicklung entstandene südostjakische Homonyme: MSFOu. 150. Helsinki, 1973. 453–9; HONTI: Obi-ugor alaktani

kérdések és hangtörténeti tanulságaik: NyK 75: 365–75 (a paradigmatikus magánhangzóváltakozásokról); VÉRTES, Die ostjakischen Pronomina. AkK. Bp., 1967. 272 l. + mellékletek. E könyvnek éppen a mondattani fejezetéről ír így Ariste: "Der Rezensent will hier nicht näher die gut bearbeiteten Kapitel über die Syntax der Pronomina referieren, weil alle Fennougristen diese Kapitel persönlich kennenlernen müßten" (SzFU 4:74). A könyvet ismertették még: Balázs: ALH 19: 245–8; Gulya: NyIOK 24: 456–60; Sz. Kispál: NyK 70: 462–6; Schellbach: FUF 37: 157–9, E. Schiefer: Vir. 1969. 421–4.

Névmások, névmási határozószók: LAKÓ: Az északi-manysi személyes névmások fejlődéstörténetéhez: NyK 61: 89–95, finnül: In: Verba docent 98–113, németül: UAJb. 28: 246–51; SCHMIDT ÉVA: Az északi osztják birtokos névmásokról (I.) UrTan. 2. 319–24; K.SAL ÉVA: Az obi-ugor nyelvek tagadó névmásainak kérdéséhez: NyK 53: 210–9; VÉRTES: Beiträge zur Kenntnis der ostjakischen Pronominaladverbien: ALH 12: 167–86, 255–71, 13: 15–33; VÉRTES: Über einige grammatische Fragen der Surgut-Ostjakischen Mundarten: CIFU Bp., 1963. 184–7.

Névszóragozás, igeragozás: RÉDEI: Adalékok a vogul nyelv történeti alaktanához: UrTan. (1:) 323–30; CSEPREGI: Az osztják verbum finitumok szófajproblémáiról: UrTan. 2: 97–101; HONTI: Az osztják személyjelölő szuffixumok történeti áttekintése: NyK 78: 71–119; HONTI: A harmadik személyt jelölő szuffixumok a vogulban: NyK 85: 349–55; HONTI, System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda. AkK. Bp., 1975. 161 l.: "a vogul nyelv és az ide vonatkozó irodalom igen alapos ismeretén alapuló nagyon hasznos és jó alaktani monográfia, amely fonológiai és szintaktikai kitekintést is ad" (Kálmán: NyK 78:180; ism. még: Keresztes: ÉFOu. 13: 267–8; Mikola: NéprNytud. 22–3: 258); VÉRTES, A keleti osztják névmásragozás /Kandidátusi értekezés. Kézirat. Bp., 1958. 421 l./; B. LŐRINCZY: Vértes Edit "A keleti-osztják névmásragozás" című kandidátusi disszertációjának vitája: NyK 61: 153–7; HONTI: Kisérlet a pelimi vogul nyelvjárás ige- és főnévragozásának leírására: NyK 82: 191–222; FOKOS: Etimológiai, jelentéstani és szintaktikai adalékok: NyK 62: 100–11 (13. A manysi genitivus); A. KÖVESI: Zu den "umstrittenen" Fragen der objektiven Konjugation in den ugrischen Sprachen: FUF 40: 96–106; HONTI: A vogul tárgyas igeragozás *l*-je: NyK 73: 147–52; RÉDEI: Még egyszer a vogul tárgyas igeragozás *l*-jéről: NyK 81: 124–6; RÉDEI: Nochmals zum *l* der wogulischen objektiven Konjugation: UAJb. NF 1: 85–7; LAVOTHA: A manysi intranzitiv igék passzivumáról: NyK 60: 93–100; HONTI: Das Passiv den obugrischen Sprachen: ALH 32: 39–51; HONTI: Passiivi obinugrilaisissa kielissä: JSFOu. 78: 57–69; GULYA: A tárgyas igeragozás az osztjákban: NyK 69: 389–94; HONTI: K probleme vozniknovenija objektnogo szprjazszenija ugorszkih jazikov: NyK 86: 341–6; HONTI: Alanyi és tárgyas igeragozás a demjankai osztják nyelvjárásokban: UrTan. (1:) 173–8; SZALACSEK: The Problems of the Usage of the Definite and Indefinite Conjugational Forms in the Northern-Ostyak Language: NyK 86: 426–30; A. JÁSZÓ: Az igeragozás az osztják nyelv szigvai nyelvjárásában: NyK 75: 319–36; GULYA: Az igeidők rendszere a vahi osztjákban: NyK 78: 306–13; SÁMSON: A jelentő mód jelen idejének jelölése az osztják nyelvben: NyK 63: 292–307; SÁMSON: A jelentő mód múlt idejének jelölése az osztjákban: NyK 66: 263–78; CSEPREGI: Rendszerkényszer (újabb keleti osztják nyelvi jelenségek) UrTan. (1:) 73–84 (igeragozás, kötőszók); GULYA: A létige a vahi osztjákban. UrTan. 2: 169–73; KÁLMÁN: Über das obugrische Verb 'habeo': FUM 10: 165–70; VÉRTES: Einwandfrei aufhebbare Widersprüche zweier Mitteilungen über die Vach-Mundart: SzFU 1: 213–7.

Szóösszetétel: CS. FALUDI: Névszói összetételek az osztjákban: FgrÉrt. 10. Bp., 1948. 46 l. (ism. Kálmán: Nyr. 73: 183–4); CS. FALUDI: Az osztják nyelv történetéhez: NyK 52: 208–38 (az összefoglaló összetételekről és a gondolatritmusról); FALUDI: Ikerszótanulmány: NyK 52:358–60; CS. FALUDI: Zusammenfassende Zusammensetzungen und metrische Parallelismen im Chantischen: ALH 1: 419–34 (ism. Itkonen: FUFA 32: 66–7); BEKE: Összetett melléknevek: NyK 59: 200–1; MIKOLA: Ugor ikerszavak: NéprNytud. 17–8: 55–62; MIKOLA: Ikerszók és parallelizmusok az obi-ugor nyelvekben: NéprNytud. 29–30: 143–9; Die Türəm-Mutter der Irtysch-Ostjaken. Zusammensetzung oder Parallelismus? In: Beiträge zur Sprachwissenschaft... Steinitz-Festschrift. Berlin, 1965. 103–7; FOKOS: Etimológiai, jelentéstani és szintaktikai adalékok: NyK 62: 100–11 (14. A manysi 'él-hál' jelentésű összefoglaló összetételek); FOKOS-FUCHS: Eine "sonderbare Genitivendung" im Ostjakischen: UAJb. 39: 1–4.

Szóképzés: VÉRTES: Zum Entwicklungsprozess einiger neuerer ostjakischer Suffixe: ALH 17: 41–58; VÉRTES: Nyelvtani adalékok a keleti-chanti (osztják) nyelvjárásokhoz I-III. NyK 60: 183–91, 321–37, 63: 101–9 (1. A nominális állítmányú mondatok kérdéséhez, 2. A keleti osztják *əkl*, *ōkl* névszói végződésről, 3. két másodlagos lativus-rag kialakulása, 4. A főnevek többesének néhány sajátságáról, 5. Egy esetleges nyomatékosító *-t*, *-ti* elem); CS. FALUDI: Néhány chanti absztraktumképzőről: NyK 55: 210–27; MIKOLA: Zur Frage des ostjakischen Wortbildungssuffixes *l*, *t*, ʌ: UAJb. 37: 51–2; MÉSZÖLY: Die Rolle des Diminutivsuffixes *k* in der ungarischen und wogulischen deverbalen Zeitwörterbildung: FUF 33: 143; SZ. KISPÁL: Das ungarisch-mansische Karitivsuffix: Annales Univ. Bud. Sectio Phil. 1: 15–9; FABRICIUS-KOVÁCS: A magyar-vogul fosztóképzőről: MNy. 71: 17–20; FABRICIUS-KOVÁCS: On the Privative Suffix in Hungarian and Vogul. In: Studies in Finno-Ugric Linguistics in Honor of Alo Raun. UAS 131. Bloomington, 1977. 62–5 (vö. Hajdú: NyK 81: 176; Bakró-Nagy: NyK 83: 443).

SZ. KISPÁL: Über einige Fragen der ugrischen Verbalnomina: CIFU 2. Helsinki, 1968. Pars I. 267–72; SZ. KISPÁL: A vogul *n*-elemű igenévképző hangalakja: NyK 63: 83–100; SZ. KISPÁL: A vogul *m* elemű igenévképzők hang- és alaktana: NyK 65: 253–82: GULYA: Egy és más a *-ni* főnévi igenév körül: NyIOK 22: 281–7; CS. FALUDI: A chanti infinitivusz hangtanához: NyK 57: 134–45; SZ. KISPÁL: Über den grammatischen Kategoriewechsel eines wogulischen Verbalnomens: CIFU Bp., 1963. 176–80; A. JÁSZÓ: A szófaji átcsapás egy esete az osztjákban: NyK 77: 155–61.

3.7. *Mondattan*

Az obi-ugor nyelveknek is a legkevésbé kutatott területe, bár a vizsgált időszakban két jelentős monográfia is készült: Vértes Editnek az alaktani részben már említett Die ostjakischen Pronomina című műve és Sz. Kispál Magdolnának A vogul igenév mondattana című könyve (AkK. Bp., 1966. 352 l.; ism. Szepesy: NyK 69: 442–5). A tanulmányok közül Székely Gáborét emelhetjük ki, aki modern módszert igyekszik alkalmazni az ugor nyelvek létezést kifejező mondattípusainak vizsgálatában: Logical analysis of some existential constructions in Ugric languages: CIFU 5. Turku, 1980. Pars III. 173–8.

KÁLMÁN: Die bejahende Antwort in den obugrischen Sprachen: FUF 35: 189–217; SZALACSEK: A határozottság kifejezése az északi osztjákban I. A szórend szerepe: NéprNytud.

22–3: 161–80; SZALACSEK: Az osztják birtokos szerkezet determináló használatáról: NéprNytud. 29–30: 181–5; KASAL ÉVA: A tagadás az obi-ugor nyelvekben: NyK 56: 57–69, 57: 73–111; BEKE: Finnugor mondattani szerkezetek: NyK 59: 194–9: BUJDOSÓ SZÉKELY GÁBOR: Néhány szintaktikai kategória kapcsolódási sorrendje a vaszjugáni osztják mondatszerkezetekben: UrTan. 2. 91–6.

Az ige mondattana: VÉRTES: Das Verb und seine Satzlehre: CIFU 4. Bp., 1980. Pars II. 108–10; KERESZTES: A beszélést és gondolkodást jelentő igék az obi-ugor nyelvekben: NyK 69: 245–82; GULYA: Morphosyntaktische Untersuchungen. In: Festschrift für W. Schlachter zum 70. Geburtstag (vö. Selmecy: NyK 83: 189–90); LAVOTHA: Das passiv in der wogulischen Sprache: JSFOu. 62/4: 1–34.

Az igenév mondattana: SZ. KISPÁL: Egy ritka manysi (vogul) igenévi szerkezet: NyK 60: 79–84; A. JÁSZÓ: Melléknévi igenevek verbum finitumként az osztják nyelv szigvai nyelvjárásában: NyK 71: 123–7; A. JÁSZÓ: Megjegyzések a participiumból alakult verbum finitumok mondattanához az északi osztjákban: NyK 78: 353–8; CSEPREGI: Keleti osztják igeneves szerkezetek: NyK 80: 31–53, 81: 273–300.

A mondatrészekről: BEKE: Anyagnevek állítmányul (vogul példaanyaggal NyK 60: 415–7; VÉRTES: Nyelvtani adalékok a keleti-chanti (osztják) nyelvjárásokhoz: NyK 60: 183–91 (1. a nominális állítmányú mondatok); HONTI: A cselekvő (logikai) alany alaktana az obi-ugor nyelvekben: NyK 73: 430–40; GULYA: Aktiv, Ergativ und Passiv im Vach-Ostjakischen. In: Symp. über Syntax der uralischen Sprachen... Göttingen, 1970. 80–3 (ism. Honti: NyK 74: 248); KÁLMÁN: Eine Kongruenz-Erscheinung im Wogulischen: FUF 40: 66–73; KÁLMÁN: Ein Beitrag zur Kongruenz im Wogulischen: MSFOu. 150. Helsinki, 1973. 144–50; KÁLMÁN: A szerves és szervetlen kapcsolat egyik nyelvi kifejezése az ugor nyelvekben: UrTan. (1:) 193–205; HONTI: A tárgy jelölése a vogul nyelv tavdai nyelvjárásában: NyK 71: 113–21; VÉRTES: Zur Frage des bezeichneten Akkusativobjekts im äussersten Osten des ostjakischen Sprachgebietes: UAJb. 31: 486–90; LAVOTHA: A tárgy jelölése a manysiban: NyK 54: 200–18; HONTI: 'Er soll mit Begrüssung geschrieben werden!' FUM 10: 155–63; RADANOVICS: Ok- és célhatározó névutók a chanti nyelvben: NyK 60: 147–57; VÉRTES: Beiträge zur Kenntnis der ostjakischen Pronominaladverbien I-III. ALH 12: 167–86, 255–71, 13: 15–33; BEKE: A manysi birtokos dativus: NyK 61: 86–9; SZ. KISPÁL: Vergleich und Apposition in der obugrischen Volksdichtung: CIFU 3. Tallinn, 1975. Pars I. 624–8.

3.8. *Szókészlet, szófejtések*

Az MSZFE I-III. és az UEW I-II. munkálatai nagyon fellendítették az etimológiai kutatásokat. Különösen Rédei Károly és Kálmán Béla, újabban pedig Honti László írt sok szófejtést. (Itt csupán a cikkekre utalhatok, az egyes elemzett szavakat nincs módom felsorolni.) A szókincs egy-egy csoportját vizsgáló munkák közül Sz. Bakró-Nagy Marianne-nak az obi-ugor medvekultusz nyelvéről írt – 486 szócikket tartalmazó – könyve emelkedik ki.

Általános szempontból kiemelhetők az alábbi tanulmányok: SZ. BAKRÓ-NAGY: A Historical-Semantic Analysis of Ob-Ugric Verbs: CIFU 5. Turku, 1981. Pars VII. 9–14; VÉRTES: Beiträge zur Methodik der ostjakischen Personennamenforschung: Studia Onomastica Monacensia IV. Bd., III. München, 1961. 762–8; VÉRTES: Genaue Bestimmung der

Mundart von fünf südostjakischen Opfergebeten: JSFOu. 71/4. 17 l.; VÉRTES: Lexikographisches Beispielmaterial bei Paasonen und Karjalainen: CIFU 3. Tallinn, 1975. Pars I. 716–20; LAKÓ: Einige Worte zur Verteidigung von Karjalainen und Kannisto: UAJb. 41: 177–8;

A szókészlet egy-egy csoportjával foglalkozó tanulmányok: SZ. BAKRÓ-NAGY, Die Sprache des Bärenkultes im Obugrischen. AkK. Bp., 1979. 141 l. (Bibliotheca Uralica 4.) (ism. Csepregi: NyK 83: 216–9; Eiras: Sananjalka 22: 202–4; Futaky: FUM 5: 79–84; Keresztes: ALH 32: 253–7; Radomski: ÉFOu 16: 268–73; Janhunen: FUF 44: 191–4 "Die Untersuchung von Bakró-Nagy muss als eine wichtige Pionierarbeit betrachtet werden" 194); MÉSZÖLY: Az ugorkori vadászélet magyar szókincsbeli emlékei: Ethn. 62: 277–90; MÉSZÖLY: Az ugorkori sámánosság szókincsbeli elmékei: MNy. 48: 46–61. Mészöly mindkét tanulmánya megjelent a Népünk és nyelvünk című, válogatott tanulmányait tartalmazó kötetben /Gondolat. Bp., 1982. 162–85., ill. 186-205/. SZ. KISPÁL: Világtájak nevei az ugor nyelvekben: NyK 52: 50–6, 130–6, 185–207; CS. FALUDI: Vadászattal kapcsolatos mértékegységek az obi-ugor nyelvekben: NyK 53: 226–31; CS. FALUDI: Obi-ugor nyílnevek: NyK 55: 181–209; KÁLMÁN: Obi-ugor állatnevek: MNyTK 43. Bp., 1938. változatlan utánnyomás 1978-ban; HARMATTA: Néhány obi-ugor állatnévről: MNy. 45: 161–4; KÁLMÁN: Néhány obi-ugor madárnév: NyK 52: 146–7; VÉRTES: Die Namen der Monate bei den Surgut-Ostjaken: FUF 34: 144–7; VÉRTES: Ostjakische Begrüssungen: FUM 10: 473–9.

Népnév és helynév etimológiák: RADANOVICS: A chanti népnév eredete: NyK 62: 120–3; RADANOVICS: The Origin of the People's Name 'Chanti': ALH 11: 157–61; RADANOVICS: Über den Ursprung einiger finnisch-ugrischer Völkernamen (*chanti, udmurt*): CIFU 1. Bp., 1963. 98–104; RADANOVICS: Nyék: NytudÉrt. 40. 311–3; KÁLMÁN: Ural: Ucs. Zap. Leningr. Univ. Leningrad, 1960. Nr. 267. 34–5; GULYA: Az orosz *Ural*, -a 'Uralgebirge' etimológiájához: NyK 62: 332–7; GULYA: Zur Frage der Benennung *Ural* 'Uralgebirge' im Russischen: StudSl. 7: 213–31; RÉDEI: A Konda folyónév eredetéről: NyK 82: 285–6.

Szófejtések:

ERDÉLYI ISTVÁN: Táltos: NyK 62: 328–31; A magyar *ad* állítólagos obi-ugor megfelelőiről: NyK 65: 390–2; Etimológiai megjegyzések: NyK 69: 175–9; Etimológiai megjegyzések: NyK 72: 151–6.

CS. FALUDI ÁGOTA: Obi-ugor szómagyarázatok: NyK 54: 270–7; Egy obi-ugor kutyaszító: NyK 54: 278; Osztják *sperli-törli*: MNy. 45: 191–2; Gége: MNy. 50: 457–8; Súly, süllyed: MNy. 50: 455–7.

FOKOS-FUCHS DÁVID: Etimológiai, jelentéstani és szintaktikai adalékok: NyK 57: 240–9, 59: 173–8, 62: 100–11, 66: 95–102, 69: 160–3; Etymologisches, Semasiologisches: FUF 30: 312–39; Etymologische Beiträge: UAJb. 31: 86–8; Etymologische Beiträge: ÉFOu. 4: 19–24; Az Osztják Hősénekek III. kötete és két osztják rokonsági elnevezés: NyK 68: 67–74; Etimológiai észrevételek: NyK 61: 53–63; Manysi *kam* 'medvetalp' NyK 56: 267–70; Egy jövevényszó és tanulságai: NyK 56: 13–32; A chanti "sokor-hal" NyK 55: 247–8; Ostj. *kel* 'Wort' und 'Strick' MSFOu. 98. 37–52.

GULYA JÁNOS: Etimológiai jegyzetek (*fék, apad, féreg*): NyK 65: 170–4; Etimológiai jegyzetek: NyK 66: 379–84; Számontartották-e őseink az anyaági rokonságot? MNy. 64: 402–7 (az *ara* szó eredete).

HAJDÚ PÉTER: Obi-ugor és szamojéd szómagyarázatok: NyK 53: 270–3; Etimológiai megjegyzések: NyK 56: 47–56; Etimológiai megjegyzések: NyK 57: 250–9.

HONTI LÁSZLÓ: Etimológiai adalékok (1-88): NyK 73: 425–9, 75: 205–8, 76: 369–78, 80: 370–80, 83: 109–13, 87: 443–9 (mintegy 25 vogul és 30 osztják szó van a 88 között); Egy ugor kori hiátustöltő nyomán (a *hozzá* névutó eredetéhez): Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről (Benkő–Eml.) Bp., 1981. 275–9.

KÁLMÁN BÉLA: Rossz: NytudÉrt. 38. 7–11; Hongrois *rossz* 'mauvais', 'méchant' ALH 13: 59–64; Az ÓMS. egyik kifejezésének vogul mása: MNy. 48: 210; Obi-ugor szófejtések: NyK 53: 243–4; NyK 54: 254–8; NyK 56: 274–6; NyK 61: 350–8; Finnugor szófejtések: NyK 64: 347–51; Etymologisches aus dem Gebiet der obugrischen Sprachen: UAJb. 31: 140–8; Etymologisches aus dem Gebiete der ugrischen Sprachen. In: Beiträge zur Sprachwissenschaft... (Steinitz-Eml.) Berlin, 1965. 190–6. Ezekben a tanulmányokban a szerző többek között mintegy 44 vogul és 5 osztják szóval foglalkozik.

LAKÓ GYÖRGY: Osztják *ḳo̯m̀ə̂t* 'széles' NyK 52: 57–9; Etimológiai észrevételek: NyK 53: 231–9; Az *egy* számnév etimológiájához: NytudÉrt. 38. 3-6; Ungari *egy* 'üks' ja soome *ensimmäinen* 'esimese' arvsonade etümologilisest seosest: Nonaginta. Tallinn, 1963. 184–9; Zur Etymologie des ungarischen Zahlwortes *egy* 'eins' ALH 14: 215–21; Magyar–osztják szóegyeztetések: NytudÉrt. 40. 226–9 és oroszul: Slavica 8: 139–43.

RÉDEI (RADANOVICS) KÁROLY: Obi-ugor etimologiák: NyK 60: 425–31; A manysi *saj* 'mög' etimológiájához: NyK 61: 362–5; Szófejtések (1–260): NyK 61: 359–61, 62: 124–8, 323–7, 63: 377–87, 65: 157–65,NytudÉrt. 38. 12–7; NyK 65: 393–7, 66: 103–9, 67: 117–29, 325–38, 68: 94–6, 420–8, 69: 167–74, 70: 155–62, 71: 101–12, 72: 157–63, 73: 416–24, 76: 364–8, 79: 201–16, 80: 120–6, 81: 353–64, 82: 260–4, 84: 221–8, 85: 35–43, 405–10, 87: 209–16, 88: 208–19. A 260 címszó között több mint 70 obi-ugor szó van, és több mint 40 olyan magyar szó, amelyekhez Rédei a vogulból vagy az osztjákból megfelelőket talált.

BEKE: A chantik régi pénzszámításáról: NyK 54: 187; BEKE: Finnugor jelentésegyezések: NyK 59: 187–93; ERDŐDI: Manysi *sajt* ḳomi *šajt* 1. 'vessző'; 2. 'rubel' NyK 66: 389–91; HEGEDŰS: Szómagyarázatok: NyK 53: 274–7; HORVÁTH: Szalad: NyK 53: 252–6; HORVÁTH: Szófejtések: NyK 52: 361–3; SZ. KISPÁL: Osztják *ṷoḷə̂χtà* 'csöpög, csorog, ömlik' NyK 53: 239–42; KORENCHY: *Ars* 'Bruder der Mutter' NyK 72: 423–30; KOVÁCS FERENC: Ist das ungarische Zahlwort *húsz* 'viginti' eine Zusammensetzung? ALH 8: 343–60 és magyarul: NyK 61: 65–78; LAVOTHA: Vogul *jurt* NyK 53: 256–60; F. MÉSZÁROS: Szép: NyK 65: 178–9; MÉSZÖLY: Az üldöz szó eredete: NyK 56: 272–3; MOÓR ELEMÉR: A manysi *saj* 'mög' etimológiájához: NyK 61: 362–5; NYÍRI: Ugor vagy finnugor eredetű-e *szó* szavunk? NéprNytud. 3–4: 57–67; NYÍRI: Szófejtések: NéprNytud. 1: 73–85, 8: 59–63; NYÍRI: A magyar *nyár* 'aestas' eredetéről: MNy. 60: 414–23; K.SAL ÉVA: *Kür* 'befog' NyK 60: 433–7; K.SAL ÉVA: Etimológiai észrevételek: NyK 76: 379–82; K.SAL ÉVA: Folyik: Pais-Eml. 370–3; N. SEBESTYÉN: Magyar Seg ~ Seeg: NyK 53: 262–7; VÉRTES: A magyar *holmi* déli-chanti megfelelőjéről: NyK 59: 179–81.

3.9. *Egyéb (névtan, szövegtan, stilisztika, mitológia, irodalom)*

HONTI: Y-a-t-il eu une langue ougrienne primitive? ÉFOu. 15: 165–73.

SZ. KISPÁL: Vizsgálódás a vogul személynevek egy ősi rétegében: NytudÉrt. 70. 239–44; KOVÁCS MAGDOLNA: Vogul személynevek vizsgálata: NyK 86: 160–6; VÉRTES: Karjalainen déli osztják szövegeinek személynevei: NytudÉrt. 70: 249–53: SCHMIDT ÉVA: Éneknyelvi településnevek az Ob mentén. UrTan. (1:) 351–63.

KÁLMÁN: Fragen zur Textlehre des Obugrischen: NyK 86: 354–6.

VÉRTES: Déli osztják jelentéstani és stilisztikai adalékok: NytudÉrt. 83. 652–3; VÉRTES: Übersetzungsprobleme ostjakisch - deutsch: ALH 32: 185–218; KÁLMÁN: Semantisches und Stilistisches bei den russischen Lehnwörtern der wogulischen Sprache: CIFU Bp., 1963. 181–3 (ism. Veenker: UAJb. 35: 327–8); FUTAKY: Zum Wortfeld 'Abgabe, Steuer' im Ostjakischen: NyK 85: 329–33.

KÁLMÁN: Über die Rolle der Füllworte und Füllsilben in den wogulischen Liedern: MSFOu. 125. 177–93 /helyesbítés: JSFOu. 63/5./; VÉRTES: Contribution à l' étude des formules stéréotypées de la poésie populaire des Ostiak du Sud: ALH 22: 371–6; KISS ANTAL: A szótőismétlés az ugor népek népköltészetében: CIFU 3. Tallinn, 1975. Pars I. 629–33; SZ. KISPÁL: Über eine häufige Metapher der ostjakischen Heldenepik (Versuch einer semantisch-stilistischen Analyse) ALH 24: 213–21; VÉRTES: Metapher oder Missverständnis: ÉFOu. 9: 45–50; SZ. KISPÁL: Typen des unbezeichneten Vergleichs in der obugrischen Volksdichtung: FUF 40: 88–95; VÉRTES: Der Hund und das Pferd in der Volksdichtung der Obugrier. In: Explantationes et tractationes fenno-ugricae in honorem Hans Fromm. München, 1979. 417–32; VÉRTES: Obi-ugor totem a medve? UrTan. 2. 375–9; KÁLMÁN: Zwei Reinigungsriten im Bärenkultus der Obugrier. In: Glaubenswelt und Folklor der sib. Völker. 1963. 93–100; KÁLMÁN: Die ob-ugrische Schauspielkunst: Neohelicon (Bp., -Amsterdam) VI/I. 85–97; KÁLMÁN: Spectacles cultuels des Vogouls et des Ostjiaks. In: Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady. Modena, 1966. 1–13; KÁLMÁN: Das wogulische Schicksalslied. In: Explantationes ... (Fromm-Eml.)München, 1979. 87–98; KÁLMÁN: Vogulien kohtalolaulut: Vir. 1979. 110–9; VÉRTES: Auf der Spur mythischer Gesänge der Ostjaken. In: Glaubenswelt und Folklore der sib. Völker. Hrsg. von V. Diószegi. Bp., 1963. 121–30, ugyanaz: On the Trail of Ostyak (Khanti) Mythical Songs. In: Popular Beliefs and Folklore Tradition in Siberie. UAS 57. 113–22; VÉRTES: The Mithology of the Uralic Peoples of Siberia: UAYb. 58: 15–24; VÉRTES: Volksepen der Obugrier. In: Volksepen der uralischen und altaischen Völker. Wiesbaden, 1968. (UAB 16.) 36–44; VÉRTES – T.LOVAS, Bevezetés az uráli népköltészetbe. Kézirat. KLTE. Tankönyvkiadó, Bp., 1985 109 l. (ism. RADOMSKI: UAYb. 60: 208–9; Brautfahrten. Ein ostjakisches Volksepos. Deutsche Übersetzung von Rózsa T. Lovas. Einleitung von Edith Vértes. Buske Verlag. Hamburg, 1986. 165 l. (ism. Radomski: UAYb. 60: 209–10); DOMOKOS: Vogul (manysi) In: Medveének. Bp., 1975. 31–7; DOMOKOS: Osztják (chanti) uo. 107–14; SCHMIDT ÉVA: Osztjákok (chantik). Alföld 1980/8. 18–9; Leszállt a medve az égből (Vogul népköltészet) Válogatta, a vogul nyersfordításokat készítette, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta Kálmán Béla. Európa. Bp., 1980. 557 l. (ism. Bata: Népszab. 1980. aug. 12; Pusztay: Élet és irod. 1980/45); SCHMIDT ÉVA: Connections between metrics, style and music in northern khanty folk poetry: CIFU 6. Tézisek III. 52. (Sziktivkar, 1985); LÁZÁR KATALIN: Some characteristics of ob-ugrian vocal folk music (uo. 36.)

8.10. *Az obi-ugor nyelvek kutatóiról*

CS.FALUDI: Egy finn kutató az osztjákoknál a századfordulón: Nyr. 73: 145–8; N.SEBESTYÉN: Kannisto Artturi a vogulok között: Ethn. 75: 603–7; CS.FALUDI: Magyar kutatók a Szovjetunió finnugor nyelvű népeinél: Nyr. 77: 323–7; KÁLMÁN: Reguly-emlékünnepség Zircen: MNy. 54: 594–5; HAJDÚ: Százötven éve született Reguly Ántal: MNy. 65: 398–403; LAKÓ: Pál Hunfalvy: ALH 11: 5–7; KÁLMÁN: Hunfalvy Pál és Munkácsi Bernát emlékezete: Nyr. 84: 264–8; KÁLMÁN: Munkácsi Bernát emlékezete: NyIOK 16: 381–91; KÁLMÁN: Munkácsi manysi hagyatéka: NyK 56: 295–7; KÁLMÁN, Munkácsi Bernát (A múlt magyar tudósai. X. sorozat) AkK. Bp., 1981. 180 l. (ism. Csúcs: NyK 85: 193–5; Kiss A.: Hajdú-Bihari Napló 1982. márc. 27; Raj: Magyar Nemzet 1981. nov. 10.); OLÁH É.: Munkácsi Bernát munkássága: NyIOK 24: 397–413 /bibliográfia/; KÁLMÁN: Pápay József munkássága: NyK 84: 414–8; GULYA: Cs.Faludi Ágota (1925–1963) NyK 65: 455–6; JANURIK: Korenchy Éva (1943–1980) NyK 83: 436–7; ERDŐDI: Sz.Kispál Magdolna 70 éves: NyK 82: 355–6; F.MÉSZÁROS: Sz.Kispál Magdolna (1910–1984) NyK 87: 257–61); SEBESTYÉN: Kálmán Béla hetvenéves: NyK 85: 3–8; KÁLMÁN: Matti Liimola 70 éves: NyK 75: 438–40; ERDŐDI: Wolfgang Steinitz (1905–1967) ALH 18: 191–200; GULYA: Wolfgang Steinitz, az obi-ugor nyelvek kutatója: NyIOK 25: 275–8; VÉRTES: Fokos-Fuchs Dávid a finnugor nyelvész: NyK 87: 432–7; György Lakó Bibliographie. Zusammengestelt von Edith VÉRTES (ism. Joki: Vir. 1986. 236; FUF 48: 77–80).

3.11. *Magyar szerzők ismertetései obi-ugor témájú külföldi munkákról*

Az obi-ugor nyelvek magyar kutatói nyomon követték a vizsgált időszakban is szakterületük külföldi művelőinek munkásságát. Ezt bizonyítja az alábbi - teljesnek aligha mondható - felsorolás, amely több mint hatvan ismertetést tartalmaz. A legtöbbet Kálmán Béla írta (16 darab), majd Vértes Edit (10 ismertetés) és Honti László, Gulya János következnek.

AUSTERLITZ, Ob-Ugric Metrics (Gáldi: NyK 61: 131–5); SOJA SOKOLOWA, Das Land Jugorien (Vértes: ALH 33: 316–21).

BALANGYIN, Jazik manszijszkoj szkazki (Faludi: NyK 52: 268–70); BALANGYIN, Osznovnije pravila proizhozsednija i pravopiszanija manszijszkogo jazika (Gulya: NyK 62: 366–8); BALANGYIN - VAHRUSEVA, Manszijszkij jazik (Kálmán: NyK 60: 468–70); BALANGYIN - VAHRUSEVA, Manszijszkij - russzkij szlovar (K.Sal Éva: NyK 61: 439–43); ROMBANGYEJEVA, Russzko - manszijszkij szlovar (Cs.Faludi: ALH 4: 479–85; Kálmán: NyK 56: 306–9); Artturi Kanniston tutkimusmatkat... (Kálmán: NyK 67: 157–9); LIIMOLA, Zur historischen Formenlehre des Wogulischen I. (Sz.Kispál: ALH 15: 431–5; Kálmán: FUF 35: 133–41; Kálmán: Vir. 1963. 397–9); KANNISTO - LIIMOLA, Wogulische Volksdichtung (Zsirai: NyK 54: 312–3; Sz.Kispál: Nyr. 77: 281–3; Kálmán: Ethn. 70: 502–6; Kálmán: NyK 59: 239–42; Kálmán: NyK 63: 241–3; Kálmán: NyK 67: 159–60; Kálmán: UAJb. 33: 263–8); N.G.OSTROUMOV, Die Wogulen (Honti: NyK 81: 196–7); PIROTTI, Grammatica Vogula (Kálmán: NyK 77: 254–6 és ÉFOu. 12: 314–8); ROMBANGYEJEVA, Manszijszkij (vogulszkij) jazik (Gulya: NyK 77: 251–4; Kálmán: FUF 41: 248–54); ROMBANGYEJEVA, Szintakszisz manszijszkogo (vogulszkogo) jazika (Honti: NyK 82: 392–4; Rot: ALH 31: 371–3); SCHELLBACH, Das wogulische Rätsel (Kálmán: AEH 9: 434–8); STEINITZ, Geschichte des wogulischen Vokalismus (Kálmán: NyK 59: 242–7 és ALH 7: 195–205); MATVEJEV,

Finno-ugorszkije zaimsztvovanija v russzkih govorah Szevernogo Urala és: K etimologii szlova "vanyza" (Kálmán: NyK 61: 124–5).

GANSCHOW, Die Verbalbildung im Ostjakischen (A.Jászó: NyK 69: 229–31; Vértes: ALH 18: 445–50); KARJALAINENS Ostjakisches Wörterbuch... (Fokos-Fuchs: ALH 1: 226–36); KATZ: Generative Phonologie und phonologische Sprachbünde des Ostjakischen und Samojedischen (Csúcs: FUF 44: 169–77); NOVICKIJ, Kratkoje opiszanije o narode osztjackom (Erdődi: NyK 77: 250–1);RUSSZKAJA, Szamoucsitel hantijszkogo jazika (Vértes: UAJb. 37: 151–3); RADOMSKI - BRACHWITZ, Ostjakische Ortsnamen (Kálmán: NyK 73: 262–3; Vértes: ALH 23: 414–7); GERT SAUER, Die Nominalbildung im Ostjakischen (Honti: NyK 72: 240–2; Vértes: ALH 23: 248–55; Sz.Kispál: NyK 66: 450–2); E.SCHIEFER, Nominalsatz und "Seins-Verb" im Ostjakischen (Vértes: FUF 43: 304–20); L.SCHIEFER, Phonematik und Phonotaktik des Vach - Ostjakischen (Honti: NyK 79: 442–4; Vértes: FUF 45: 186–230); Festschrift für W.SCHLACHTER zum 70. Geburtstag (Honti: UAJb. NF 1: 273–5 és ALH 31: 313–4); U.T.SIRELIUS, Reise zu den Ostjaken (Vértes: ALH 35: 187–92); STEINITZ, Einige Kapitel aus der ob-ugrischen Vokalgeschichte (Sz.Kispál: NyK 66: 450–2); STEINITZ, Ostjakologische Arbeiten I-II. (Honti: NyK 79: 440–2; Mikola: NéprNytud. 22-23: 257); STEINITZ, Ostjakologische Arbeiten IV. (Honti: NyK 83: 463–6; Bakró-Nagy: ALH 28: 170–2; Mikola: NéprNytud. 24-25: 402–3; Honti: FUF 45: 248–54); STEINITZ, Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache (kilenc füzetben)(Gulya: NyK 70: 253–6; Keresztes: NyK 82: 386–90; Keresztes: NyK 84: 287–8); TERJOSKIN, Bukvar... (Vértes: NyK 61: 427–39); TERJOSKIN, Ocserki dialektov hantijszkogo jazika (Vértes: UAJb. 36: 188–92; Gulya: NyK 68: 182–4); TERJOSKIN, Szlovar vosztocsnohantijszkih dialektov (Csepregi: NyK 84: 427–8; Honti: ALH 31: 342–7).

4. Mint a fenti bibliográfiából kiderül, leggyakrabban talán Kálmán Béla, Vértes Edit, újabban pedig Honti László neve fordul elő. Kálmán Béla főleg a vogulra, Vértes Edit pedig az osztjákra specializálódott, Honti viszont egyformán foglalkozik mindkét nyelvvel. A ő munkásságuk alapján is megállapítható, hogy az obi-ugor nyelvek kutatása a vizsgált időszakban főleg az MTA Nyelvtudományi Intézetében és a debreceni egyetem finnugor nyelvtudományi tanszékén történt. Nézzük ez utóbbit kissé részletesebben.

Kálmán Béla több mint 700 írása közül csaknem százat tartalmaz a fenti bibliográfia. Kálmán Béla 1952-ben lett a tanszék professzora, s ez főleg a vogul nyelv oktatása szempontjából volt jelentős, különösen miután megírta vogul tankönyvét. Azóta csaknem minden évben volt vogul tanítás egy vagy két hallgatói csoportnak. Az órákat többnyire Kálmán professzor tartotta. Eredmények már 1956-ban mutatkoztak. Kiderül ez a tanszéken szerzett tapasztalatairól szóló beszámolójából (NyK 58: 37–8). Csupán az obi-ugorra szűkítve a tanszéki munkát: az elmúlt több mint harminc évben három egyetemi doktori disszertáció készült a tanszéken: Keresztes László: A beszélést és gondolkodást jelentő szavak az obi-ugor nyelvekben (1966-ban), Grega Sára: A vogul szórend (1975-ben) és Rusvai Julianna: A tárgyas ragozás használata az északi osztjákban (1988-ban). A tanszéki könyvtár kézirattárában 17 obi-ugor témájú szakdolgozat található /pl. Denazalizáció a manysi nyelvben, A manysi névhatározó, A kondai vogul nyelvjárás névutói, Szóképek használata a vogul hősénekekben, A határozott tárgyas igeragozás használata az északi vogul nyelvjárásban, Az északi osztják tárgyas ragozás stb.), s jónéhány diákköri és pályamunka. Kálmán professzor tanítványai

szívesen vettek részt a tanszéki tervmunkákban (vogul szótár cédulázási munkálatai), sőt új anyag gyűjtésében is, mint pl. Keresztes László Leningrádban 1971-ben (vö. Seulaset 1971/4).

Kálmán Béla nyugalomba vonulása után 1984-ben Vértes Edit lett a tanszék professzora. Mintegy 150 munkája közül több mint nyolcvan obi-ugor témájú, s ezek egy része már Debrecenben készült. Az ő érdeme, hogy az elmúlt alig öt évben nagyon sokan tanulták az egyetemem az osztják nyelvet. A tanulás megkönnyítésére összeállított egy vázlatot egy déli osztják kresztomátiához. A leíró nyelvtanon kívül finnugor szakosoknak osztják nyelvtörténeti előadásokat is tartott. Sokoldalú munkásságának megfelelően a nyelvészet mellett hirdetett előadássorozatot a Szibériában élő uráli népek mitológiájáról és az osztják népköltészetről is. 1985-ben kiadott egy egyetemi jegyzetet: Bevezetés az uráli népköltészetbe (Déli osztják népköltészet). Az előszót az uráli népköltészetről Vértes Edit írta, a déli osztják eposz műfordítása, bevezetése és jegyzetei pedig T. Lovas Rózsa munkája. Nem véletlen, hogy ebben az időszakban készült a tanszéken osztják témájú diákköri dolgozat, s volt olyan egyetemi hallgató is, aki finnugor tanulmányai során az osztjákra (népköltészetre) specializálódott. Vértes Edit igyekezett a hallgatókat bevonni egy német-finn-magyar mutató összeállításába, amely jelenleg készül Karjalainennek a Jugralaisten uskonto című könyvéhez. Neki köszönhető, hogy a finn kutatók hagyatékának kiadása után egy próbafüzettel megindult Pápay József osztják gyűjtésének fakszimile kiadása.

Ebben az ünnepi kiadványban mindkét professzornak kívánunk töretlen munkakedvet. Velük a tanszéki kutatómunka történetében - úgy látszik - egy korszak zárul le.

Die Erforschung ob-ugrischer Sprachen in Ungarn

(1945-1988)

Während des oben angegebenen Zeitraums stellte der Lehrstuhl für Finnougristik an der Universität zu Debrecen eines der wichtigsten Zentren für die Erforschung der ob-ugrischen Sprachen dar. Der erste Professor am Debrecener Lehrstuhl für Philologie (József Pápay) hielt sich seinerzeit persönlich bei den Ostjaken auf, und später befassten sich Professor Béla Kálmán und Professor Edit Vértes mit dem Wogulischen, beziehungsweise mit dem Ostjakischen. Durch die Tatsache, daß Edit Vértes in Ruhestand tritt, wird sich das bisherige, mehrere Jahrzehnte andauernde Forschungsprogramm des Lehrstuhls für Finnougristik wahrscheinlich ändern. Dies war auch einer der Beweggründe, die nachfolgende Bibliographie zusammenzustellen.

In der nachstehenden Gliederung wird die Erforschung der ob-ugrischen Sprachen in Ungarn vorgestellt:

1. Die Notwendigkeit der Bibliographie
2. Die Aspekte für die Zusammenstellung
3. Eingehende Bibliographie

3.1. Lehrbücher, Grammatiken, Sprachbeschreibungen
3.2. Textveröffentlichungen, Wörterlisten
3.3. Sprachliche Beziehungen, Lehnwortforschung
3.4. Literatursprache, nationale sprachliche Veröffentlichungen, Mundarten, Berichte über die ob-ugrischen Völker und Studienreisen
3.5. Phonetik
3.6. Morphologie
3.7. Syntax
3.8. Wortschatz, Ethymologien
3.9. Sonstiges (Namenskunde, Textkunde, Stilistik, Mythologie, Literatur)
3.10. Forscher der ob-ugrischen Sprachen
3.11. Berichte ungarischer Verfasser über ausländische Arbeiten zum Thema des Ob-ugrichen

4. Der Unterricht ob-ugrischer Sprachen an der Debrecener Universität

Antal Kiss

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debreceniensia 1.
Debrecen, 1989.

Unkarin ns. I gerundin syntaksia ja semantiikkaa muodon suomenkielisten vastineiden valossa(*

Harri Mantila

1. Johdannoksi

Suomen ja unkarin nominaalisten verbimuotojen järjestelmä poikkeaa toisestaan suuresti. Unkarin yhtä infinitiiviä vastaa suomessa neljä tai viisi. Partisiipeista on suomessa erikseen aktiivin ja passiivin preesens ja perfekti, kun taas unkarin kolmella partisiipilla on sekä aktiivinen että passiivinen merkitys seuraavaan tapaan:

	Aktiivi	Passiivi
I	*alvó fiú*	*ivóvíz*
	'nukkuva poika'	'juomavesi' (juotava vesi)
II	*tanult ember*	*hidegen tartott étel*
	'oppinut ihminen'	'kylmänä pidetty ruoka'
III	*jövendő idő*	*eladandó áru*
	'tuleva aika'	'myytävä tavara'

(Ks. Hakulinen & Karlsson 1979: 340–342; Keresztes 1974: 57–59; Benkő & Imre 1972: 109–111.)

Suomen kielioppitraditiossa ei ole ollut tapana puhua gerundeista eli lauseessa adverbiaalin funktiossa toimivista verbin nominaalimuodoista. Unkarin kieliopeissa esitellään sitä vastoin va/ve-tunnuksinen gerundi, esim. *nézve, szólva*. Tätä on nimitetty I gerundiksi. II gerundiksi taas on nimitetty *ván/vén* -tunnuksista verbaaliadverbiaalia, esim. *mondván* 'sanoessaan'. Tämä on nykykielessä harvinainen lukuun ottamatta muutamia kivettyneitä adverbeja mallia *nyilván* 'ilmeisesti'. (Ks. esim. Keresztes 1974: 59.)

Suomen kielen nominaalisten verbimuotojen luokittelu on morfologispohjainen. Kun mukaan otetaan syntaksi ja semantiikka, jaottelulta menee osin pohja. Suomen ns. infinitiiveistä 2. ja 3. esiintyvät lauseessa erilaisissa tehtävissä nimenomaan adverbiaaleina, eli

(* Artikkeli perustuu Unkarin kansantasavallan suurlähetystön kulttuuri- ja tiedekeskuksessa Helsingissä 28.11.1988 pitämääni esitelmään.

syntaktisesti ne ovat lähinnä gerundeja. Puhtaasti infinitiivi on vain ns. ensimmäinen infinitiivi, joka lauseessa esiintyy subjektina ja objektina eli perinteisissä substantiivin funktioissa. 4. infinitiivi voi esiintyä ainoastaan predikatiivina. (Hakulinen & Karlsson 1979: 341–342; Siro 1964: 23; Papp 1959: 255–257.)

Unkarin I gerundi on semanttisesti hyvin laajakäyttöinen, ja eri yhteyksissä se voidaan kääntää suomeksi hyvin eri tavoin. Usein on vaikea päättää, onko kyseessä aikaa, tapaa vai tilaa ilmaiseva adverbiaali. Tämä epävarmuus tulee hyvin esiin tarkasteltaessa esimerkiksi seuraavaa lausetta: *„Huszár leszek" — felelte (Attila) a bajuszomat meghúzva. Meghúzva* voidaan käsittää joko ajan tai tavan adverbiaaliksi. Rakenteen transformeja siis voisivat olla *Amikor felelt, közben meghúzta a bajuszomat.* tai *Oly módon felelt, hogy közben meghúzta a bajuszomat.* Tässä tapauksessa ainut luonteva suomalainen käännös olisi „Minusta tulee husaari" — Attila vastasi viikseäni nykäisten. Temporaalirakenne ei tunnu luontevalta, vaikka unkarilaisen tulkinnan mukaan rakenne olisikin transformoitavissa temporaaliseksi sivulauseeksi. (Leíró nyelvtan 1970: 194.)

Tässä artikkelissa tarkastelen unkarin I gerundin syntaksia ja semantiikkaa muodon suomenkielisten vastineiden valossa. Näkökulmani on synkroninen, eli vertaan toisiinsa kahden modernin kirjakielen rakenteita. Käytän tässä termiä I gerundi merkityksessä 'a va/ve képzős határozói igenév' (adverbium verbale) (ks. Leíró nyelvtan 1970: 258.), koska sitä on aiemminkin käytetty suomalaisille osoitetuissa unkarin kielen kuvauksissa (ks. esim. Keresztes 1974: 59; Szinnyei & Kivekäs 1912: 67). Käytetyt esimerkkilauseet ovat peräisin paitsi lähdeluettelossa mainituista kieliopeista ja oppikirjoista Kosztolányi Dezsőn *Aranysárkány*-nimisestä romaanista (AS), *Magyar Konyha*-lehden numerosta 3/1987 (MK) ja Ruffy Péterin artikkelista *A lapp Mistyánk* (LM). Jotkut esimerkkilauseet ovat keksittyjä. Tässä esitetyt havainnot perustuvat yhteensä n. 100 esimerkkilauseeseen.

2. I gerundin erilaiset syntaktiset funktiot

2.1. Gerundi edustamassa uposlauseen predikaattia

Nykyunkarissa va/ve-tunnuksisella gerundilla on monia erilaisia syntaktisia tehtäviä. Puhtaasti gerundina se toimii silloin, kun se edustaa uposlauseen predikaattia. Uposlause ilmaisee tällöin aikaa, tapaa tai tilaa. Kyseessä ovat siis rakenteet mallia *A fiú a terembe lépve körülnézett.* Syvärakenne näyttäisi siis seuraavalta:

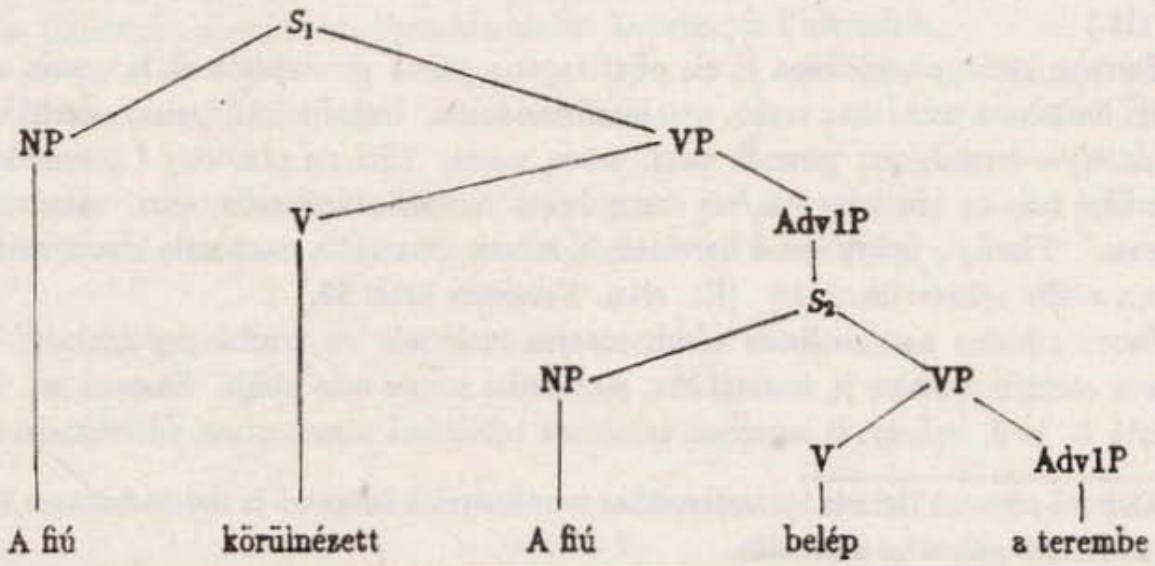

va/ve-muodolla ilmaistu toiminta voi olla hallitsevan lauseen predikaattiin nähden yhtäaikaista ja päättymätöntä, esim. *Az óra lüktet lassú percegéssel — kimérve a megmérhetetlen időt.* 'Kello tikittää hitaasti raksahdellen — mitaten ääretöntä aikaa'. Muodon ilmaisema toiminta voi olla kuitenkin myös aiempaa ja päättynyttä, esim. *A fiú kalapját levéve lépett a helyiségbe.* 'Riisuttuaan lakkinsa poika astui huoneistoon.' (Leíró nyelvtan 1970: 258.)

Transitiiviverbin gerundimuoto on merkitykseltään usein passiivinen. Näin on eritysesti silloin, kun se ilmaisee aiempaa tekemistä, esim. *Nyitva áll az ajtó.* 'Ovi on auki (avattuna).' Intransitiivisten verbien gerundi on aina aktiivinen: *Pista futva jön.* 'Pista tulee juosten.' Tosin transitiiviverbinkin gerundi voi olla merkitykseltään aktiivinen kuten edellä olevissa esimerkissä *levéve* ja *kimérve.* (Leíró nyelvtan 1970: 258.)

Unkarin kieliopeissa ei ole ollut tapana puhua lauseenvastikkeista (ks. esim. Keresztes 1974: 156). Gerundirakenteet ovat kuitenkin mitä ilmeisemmin verrattavissa juuri lauseenvastikkeisiin, gerundimuotohan voi saada määritteekseen objektin (edellä *időt*) ja adverbiaali (edellä *terembe*). Joissakin harvoissa tapauksissa sillä voi olla jopa oma subjekti, mikä viimeistään todistaa tällaisten rakenteiden lausemaisuudesta. (Leíró nyelvtan 1970: 258–259.)

2.1.1. Gerundi ajan adverbiaalina

Suomalaisille tarkoitetuissa unkarin kielen oppikirjoissa ei yleensä esitellä lainkaan va/ve-gerundin temporaalista merkitystä (ks. Keresztes 1974: 59; Márk 1980: 181; Lavotha & Tervonen 1961: 135; Szinnyei 1950: 67; Szinnyei & Kivekäs 1912: 67–68.) Ainoastaan Zongorin oppikirja ja Szinnyein kielioppi sisältävät viittauksen aikamerkitykseen. Zongor sanoo unkarin I gerundin vastaavan joskus suomen passiivin II partisiipin partitiivia, esim. *A számlát kifizetve távoztam.* 'Poistuin laskun maksettuani.' (1942: 126.) I gerundi voi kuitenkin nimenomaan ilmaista aikaa, esim. *A levelet olvasva fütyörésztem.* 'Viheltelin kirjettä lukiessani.' (esimerkki: Tompa 1968: 270). Suomenkielisenä vastineena on näissä tapauksissa temporaalirakenne. Tarkastelemassani esimerkkiaineistossa seuraavat tapaukset ovat selvästi temporaalisia.

(1) Külföldön *járva* sem a vásárlás érdekel, inkább az, – (MK) Ulkomailla *käydessäni*kään ostosten tekeminen ei kiinnosta, vaan mieluummin – (Kontekstista käy ilmi, että subjektina on yks. 1. persoona.)

(2) Citromlikőrt *kóstolgatva* gyorsan telik az idő. (MK) Sitruunalikööriä *maistellessa* aika kuluu nopeasti.

(3) Gárdonyi Géza a tanítóképzőt *elvégezve* tanító lett. Opettajakorkeakoulusta *valmistuttuaan* G.G:sta tuli opettaja.

(4) Koppenhágába *visszaérkezve*, Hellt a dán tudományos akadémia tagjai közé választották. (LM)
Hellin *palattua* Kööpenhaminaan hänet valittiin Tanskan tiedeakatemian jäseneksi.

(5) Pár nap *múlva* bement a lakásba és a kertbe is. (AS) Parin päivän *kuluttua* hän meni sisään asuntoon ja myös puutarhaan.

Esimerkeissä 1 ja 2 gerundin toiminta on samanaikaista kuin pääverbinkin, ja suomenkieliseksi vastineeksi sopii näin temporaalirakenteen preesens eli 2. infinitiivin inessiivi. Suomessa 2. infinitiivin tunnus ja inessiivin pääte sisältävät sekä NOMINAALISTUKSEN että SAMANAIKAISUUDEN. Unkarissa näitä samoja semanttisia elementtejä korvaamassa on yksinään va/ve. Soumen „gerundimuoto" on synteettisempi, eli se pystyy possessiivisuffiksilla ilmaisemaan vielä subjektinkin, mikä taas unkarissa on mahdotonta. Toisaalta possessiivisuffiksi olisi unkarissa tässä tapauksessa tarpeeton, koska unkarissa gerundirakenteen subjekti

on yleensä sama kuin hallitsevankin verbin. Tyyppi *Juodessamme kahvia Liisa tiskasi*, jossa siis infinitiiviin liittyvä possessiivisuffiksi ilmaisee hallitsevaan verbiin nähden eri tekijän, on mahdoton kääntää unkariksi va/ve-rakenteella. Leíró nyelvtan tosin mainitsee erisubjektisuudesta harvinaisena yhden esimerkin. Sekin on kuitenkin runokieltä: *Ím azonban, időtelve, - Börtönének zárja nyílik.* 'Niin aikojen kuluessa, - Vankilan lukko aukeaa.' Katkelma on Arany Jánosin balladista *Ágnes asszony*.(1970: 258–259.)

Esimerkeissä 3 – 5 gerundi ilmaisee päättynyttä toimintaa, joka on hallitsevaa verbiä aiempaa. Suomen passiivin II partisiipin tunnus ja partitiivin pääte ilmaisevat yhdessä tässä NOMINAALISTUKSEN ja PERFEKTISYYDEN. Unkarissa taas verbiprefiksi ilmaisee PERFEKTISYYDEN ja va/ve -tunnus NOMINAALISTUKSEN. Kuten esimerkistä 5 näkyy, ei verbiprefiksi ole pakollinen perfektisen merkityksen aikaansaamiseksi. Tässä tulee hyvin esille edellä puheena ollut suomen nominaalimuotojen morfologispohjaisen jaottelun heikkous. „Passiivin 2. partisiipin" tunnus on tässä aivan erilaisessa merkityksessä kuin PASSIIVIN PERFEKTI. Ristiriitaista on myös se, että muotoon voi liittyä aktiivista tekijää ilmaiseva possessiivisuffiksi.(Hakulinen & Karlsson 1979: 341.) Muuten omistusliitteeseen pätee sama kuin edellä.

Temporaalirakenteen ja aikaa ilmaisevan gerundin syntaktista ja semanttista vastaavuutta voisi kuvata puudiagrammein seuraavaan tapaan.

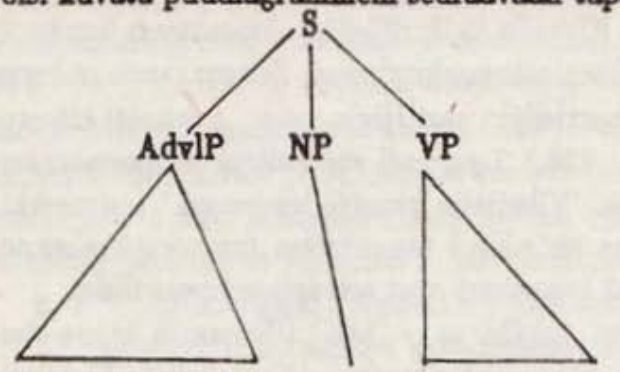

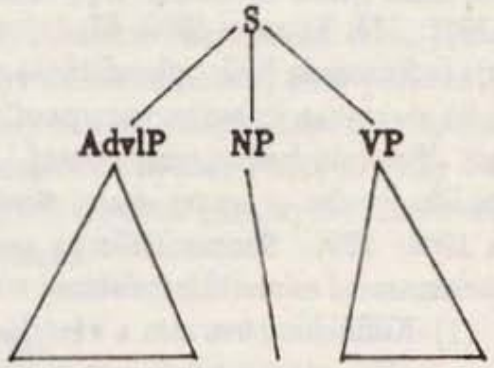

(Vertaa esimerkkilauseisiin 1 ja 3.)

2.1.2. Gerundi tavan adverbiaalina

Tarkastelemassani esimerkkiaineistossa tapaa ilmaiseva gerundi on ylivoimaisesti yleisin. Useimmiten sitä vastaa suomessa 2. infinitiivin instruktiivi. Tällaisen käyttötavan yleisyydestä kertoo sekin, että kaikissa käsiini saamissani suomalaisille tarkoitetuissa unkarin kielen kieliopeissa ja oppikirjoissa on esiteltynä tämä käyttö (Márk 1980: 181; Keresztes 1974: 59; Lavotha & Tervonen 1962: 135; Szinnyei 1960: 67; Zongor 1942: 126; Szinnyei & Kivekäs 1912: 67 – 68.) Seuraavie nesimerkkien katson edustavan tapaa ilmaisevan gerundin käyttöä.

(6) Magyarul már csak *törve* beszélt. (LM)
Hän puhui unkaria enää *murtaen*.

(7) Sült vörösmárnát és parasztsalátát *fogyasztva* üldögéltünk. (MK)
Istuskelimme paistettua karppia ja talonpoikaissalaattia *nautiskellen*.

(8) De az utat kényelmesen *sétálva* is megtehetjük egy negyedóra alatt. (AS)
Mutta matkan voimme tehdä miellyttävästi *kävellen* myös neljännestunnissa.

Unkarissa gerundin ilmaisema toiminta on tässä tapauksessa nähdäkseni aina samanaikaista hallitsevan verbin toiminnan kanssa. Sillä on myös aina sama subjekti hallitsevan lauseen kanssa, vaikka oma objekti ja adverbiaali ovatkin mahdollisia. Myös suomessa 2. infinitiivin instruktiivi tavan adverbiaalina on produktiivi niissä tapauksissa, joissa se on hallitsevan verbin kanssa samasubjektinen. Ns. modaalirakenne (*Lapset tekevät pahaa vanhempiensa tieten.*) ja ns. statuslauseenvastike (*Kulkija koputti ovelle sydän pamppaillen.*) eivät ole kovin produktiiveja. (Hakulinen & Karlsson 1979: 386 – 387; Ikola 1974: 44 ja 50.)

Tekemisen tapaa voi suomessa ilmaista myös 3. infinitiivin adessiivissa olevalla adverbiaalilla, joka on hallitsevan verbin kanssa aina samasubjektinen. Tätä ei ole yleensä esitetty va/ve-gerundin suomenkielisenä vastineena unkarin kieliopeissa ja oppikirjoissa. Tapauksen mainitsee ainoastaan Keresztes (1974: 59). Seuraavien aineistostani poimimieni esimerkkien katson kääntyvän suomeksi juuri tällä tavalla.

(9) - - az üveget forró vízbe *téve* melegítjük. (MK)
- - lämmitämme pullon *panemalla* sen kuumaan veteen.

(10) A játék komoly dolog. Mindig az életet jelképezi. Ez vezeti be a gyerekeket az életbe. Csak *játszva* tanulhatnak. (AS)
- - Vain *leikkimällä* he voivat oppia.

Kun tavan adverbiaalina oleva infiniittinen muoto määrittää verbiä hyvin kiinteästi, ja ilmaisee nimenomaan tekemisen tapaa, esim. *Magyarul csak törve beszél.* (vrt. esim. 6), ('Hän puhuu unkaria virheellisesti.'), voi suomessa käyttää 2.infinitiivin instruktiivia. Kun hallitsevan verbin ja adverbiaalina toimivan infiniittisen muodon suhde on väljempi ja nominaalimuoto ilmaisee pikemminkin menetelmää tai keinoa, täytyy suomessa käyttää 3. infinitiivin adessiivia, esim. *Csak játszva tanulhatnak.* ('Vain leikkimismenetelmän avulla he voivat oppia.').

2. infinitiivin instruktiivin ja 3. infinitiivin adessiivin käyttö ei puheena olevissa tapauksissa ole aina kovin tarkkarajaista. Joissakin tapauksissa kumpikin vaihtoehto on mahdollinen, esim. *A hölgy énekelve beszél.* 'Nainen puhuu laulaen/laulamalla.' Suomessa on kuitenkin merkitysero eri vastinevaihtoehtojen välillä, joskaan se ei välttämättä ole kovin selkeästi hahmottuva. Näiden muotojen semanttinen työnjako tulee parhaiten esiin siinä, että 2. infinitiivin instruktiivi voidaan korvata *sti*-johtimisella adverbilla, mutta 3. infinitiivin adessiivin tapauksessa se ei tule kysymykseen, esim. *Lapset oppivat leikkien/leikiten.* ('helposti,vaivattomasti') mutta *Lapset oppivat leikkimällä.* ('leikkimisen avulla').

Tapauksessa *Istuskelimme salaattia syöden.* (vrt. esim. 7) ei tilalle kuitenkaan voi ajatella *sti*-johtimelleista adverbia. Gerundi ei tässä myös ilmaise itse istumistoiminnan tapaa (vrt. *Hän istui nuokkuen penkillä*). Mukaan tuleekin nyt enemmän temporaalinen aspekti: Samalla kun istuskelimme, söimme salaattia. Temporaalirakenne ei käännösvaihtoehtona tule kuitenkaan kysymykseen. *Fogyasztva*-muodon tavan gerundiksi luokittelemiselle ei riitä myös perusteluksi, että se on käännettävissä suomeksi 2. infinitiivin instruktiivilla muttei inessiivillä. Tällaisessa tapauksessa tutkijalla onkin vaarana jäädä oman äidinkielensä kahleisiin näkemättä „puhtaita" semanttisia elementtejä muotojen takana. Samalla tällainen vertaileva tutkimus rikastuttaa kummankin vertailtavan kielen tutkimusta myös itsessään. Tässä tapauksessa esimerkiksi nousevat esille suomen temporaalirakenteen muodostamisehdot. Ei

nimittäin tunnu oikein kieliopilliselta sanoa **Istuskelimme salaattia syödessämme.* Toisaalta täysin käypää kieltä on sanoa *Söimme salaattia istuskellessamme.*

Tämän saman esimerkin valossa tulee myös konkreettisesti esille unkarin I gerundin syntaktinen ja semanttinen väljyys. Suomen gerundijärjestelmä on sekä semanttisesti että morfologis-syntaktisesti monin verroin hienojakoisempi. Tämä on monasti käytännön ongelma opetettaessa suomea unkarilaisille ja päinvastoin. Toivottavasti tällä esityksellä on käytännön sovelluksmahdollisuuksia myös opetuksessa.

Suomen tapaa ilmaisevalla gerundirakenteella on myös kielteinen abessiivimuotoinen pari mallia *Kuinka jaksat puhua hänelle suuttumatta?* (Hakulinen & Karlsson 1979: 386–387). Tämän unkarinkielisenä vastineena on yleensä *nem* + *va/ve*-tunnuksinen gerundi. Esimerkkiaineistossani seuraavat lauseet edustavat tätä tapausta.

(11) - - kit apja kiskorától fogva vert, s *nem törődve* azzal, hogy fia már nagyobb nála, - - (AS)
- - jota isänsä oli piessyt lapsesta lähtien *välittämättä* siitä, että poika oli jo häntä suurempi - -

(12) - - Ő, aki az iskolában semmi elkalandozást *nem tűrve*, határozott nevelési cél felé vezette tanulóit, - - (AS)
Hän, joka johdatti oppilaitaan tiettyä kasvatuspäämäärää kohti *sietämättä* koulussa minkäänlaista vallattomuutta - -

(13) Tibor *meg se várva* a szünidő végét, vissza is utazott, - - (AS)
Odottamatta loma-ajan loppua Tiborkin matkusti pois - -

(14) Ritka kivételektől *eltekintve* a konzervipar általában csak hőkezeléssel tartósít. (MK)
Harvoja poikkeuksia *lukuun ottamatta* säilyketeollisuus säilöö ainoastaan lämpökäsittelyn avulla.

Näissä esimerkeissä KIELTOA edustaa suomessa abessiivin *ttA* ja unkarissa kieltopartikkeli *nem* paitsi esimerkissä 14, jossa verbiprefiksi *el* toimii KIELLON ilmaisimena. NOMINAALISTUS ja TAPA jäävät *mA*- ja *va/ve*-tunnuksen osalle.Tämän rakenteen suomen- ja unkarinkielisten vastineiden syntaktista ja semanttista vastaavuutta voi kuvata puudiagrammilla seuraavaan tapaan.

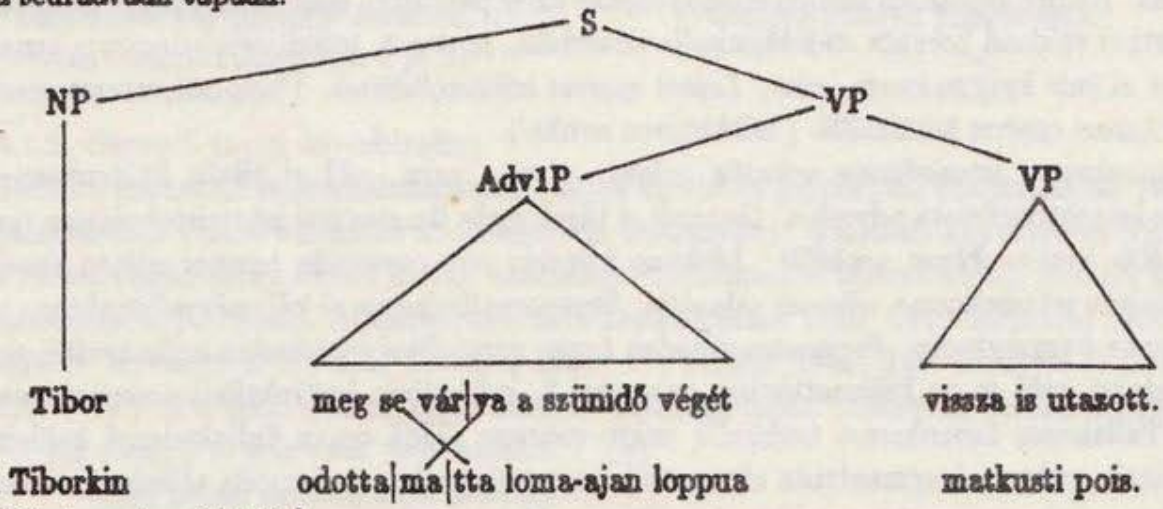

(Vertaa esimerkki 13.)

2.1.3. Gerundi tilan adverbiaalina

Unkarissa tilaa ilmaiseva gerundi on rakenteellisesti erilainen aikaa ja tapaa ilmaisevaan verrattuna siinä mielessä, että sillä on semanttisesti aina eri subjekti kuin hallitsevalla verbillä, vaikka se pintarakenteessa ei olekaan näkyvissä. Esimerkiksi lauseessa *Fóliába csomagolva a gyümölcs tovább friss marad.* (MK) gerundimuodolla *csomagolva* on semanttisesti ilman muuta subjekti *valaki* tai *valakik*. Merkitys on siis: 'Sen jälkeen kun joku on pakannut hedelmät kelmuun, ne säilyvät edelleen tuoreena'. va/ve-muoto vastaa siis tässä merkitykseltään suomen passiivin partisiipin perfektin essiiviä. Tällaisten lauseiden syvärakenteen kuvaus on seuraava.

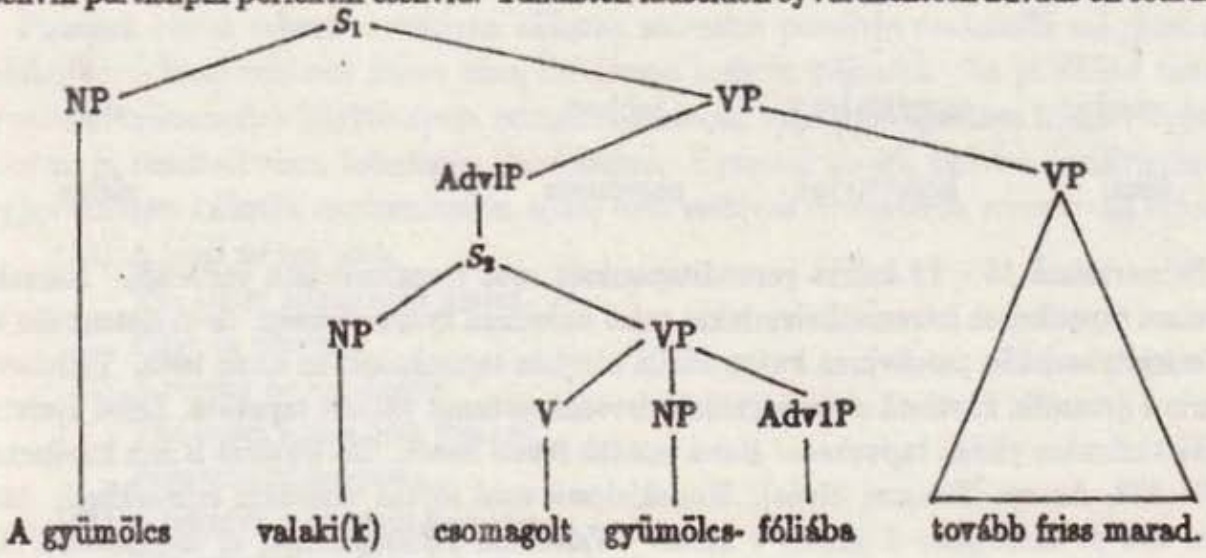

Esimerkkiaineistossani seuraavat gerundit ilmaisevat tilaa.

(15) A gomba — nyersen — nem tárolható ilyen sokáig, *megfőzve* is csak egy – két napig. (MK)
Sientä ei raakana voi säilyttää näin kauan — *keitettynäkin* vain päivän tai pari.

(16) Urak-asszonyságok, foglaljanak helyet, *terítve* az asztal, mindenki leülhet. (MK)
Herrat ja rouvat, käykää istumaan, pöytä on *katettuna*, jokainen voi istua.

(17) A másik hagymát apróra *vágva*, az olajban megpirítjuk, — (MK)
Toisen sipulin käristämme öljyssä pieneksi *leikattuna* —

(18) — burgonyát és fehérrépát *meghámozva* puhára főzünk, — (MK)
— keitämme perunat ja nauriit *kuorittuina* pehmeäksi —
— keitämme *kuoritut* perunat ja nauriit pehmeäksi —

Esimerkeissä 15 – 18 gerundin ilmaisema toiminta on aiempaa ja päättynyttä hallitsevaan verbiin nähden. Tilaa ilmaisevan gerundin yhteydessä asia usein onkin juuri näin (Leíró nyelvtan 1970: 258). PERFEKTISYYTTÄ ilmaisee unkarissa verbiprefiksi (esimerkeissä 15 ja 18 *meg*) niiden verbien yhteydessä, jossa se tulee kysymykseen (vrt. edellä aikaa ilmaisevan gerundin tapaukseen). NOMINAALISTUS ja PERFEKTISYYS sisältyvät suomessa passiivin partisiipin perfektin tunnukseen *(t)tU*. Varsinaista tilaa ilmaisevaa morfologista ainesta ei unkarissa voi erottaa. Suomessa TILAN ilmaisimena on essiivin *nA*-pääte. Unkarin gerundin lauseenjäsenfunktio saattaa suomeksi käännettäessä myös muuttua. Esimerkiksi lauseessa 18 luontevampi suomennos olisi ehkä alempi vaihtoehto, jossa passiivin partisiipin perfekti on attribuuttina.

Passiivista, päättynyttä ja hallitsevaa verbiä aiempaa tekemistä ilmaisevan tilan gerundin ja suomen passiivin partisiipin perfektin essiivillä järjestyvän adverbiaalirakenteen syntaktista ja semanttista vastaavuutta voi havainnollistaa seuraavan puudiagrammin avulla.

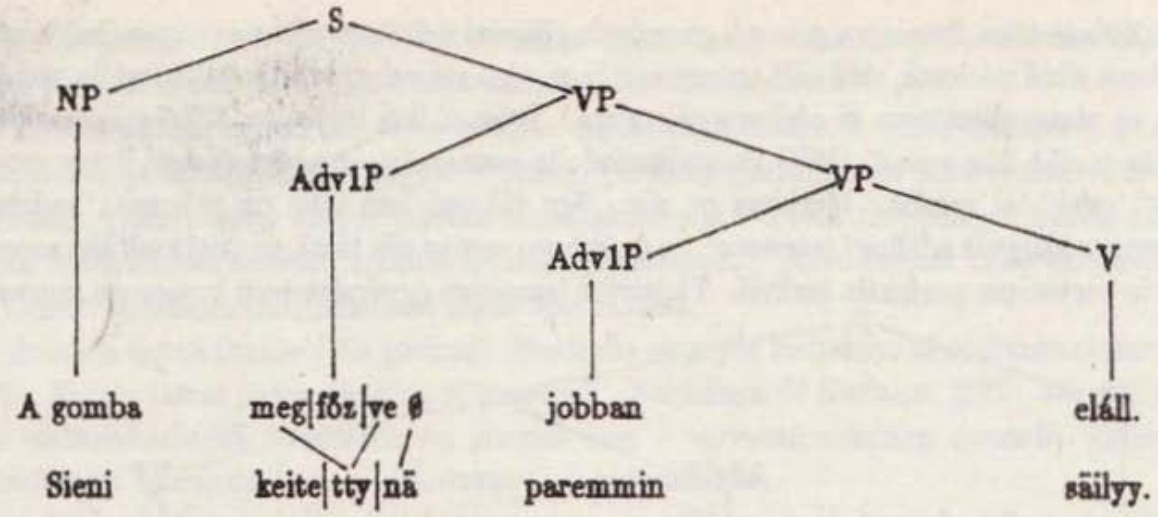

Esimerkeissä 15 - 18 kaikki gerunditapaukset ovat transitiivisista verbeistä. Joissakin harvoissa tapauksissa intransitiiviverbikin tulee unkarissa kysymykseeen. Se ei tietenkään voi olla merkitykseltään passiivinen kuten edellä olevissa tapauksissa on asian laita. Tällaisesta unkarin I gerundin käytöstä ei esimerkkiaineistooni sattunut yhtään tapausta. Leíró nyelvtan esittää kuitenkin yhden tapauksen: *Halva találták Bárczi Benőt.* 'He löysivät B.B:n kuolleena.' (1970: 258, Arany: Tetemre hívás). Runokielestä voisi löytää muitakin esimerkkejä: *Megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán.* 'Vaikkakin vähentyneenä, ei murtuneena elää kansakunta tässä maassa.' (Vörösmarty: Szózat). Kuten unkari ei tee eroa aktiivisen ja passiivisen partisiipinkaan välillä, se voi samaan tapaan käyttää samaa gerundia sekä aktiivisesti että passiivisesti. Suomalaisessa vastineessa asia tulee esille, eli viimeksi mainituissa esimerkeissä käännöksenä aktiivin partisiipin perfektin essiivi.

Tarkastelemassini aineistossa tilaa ilmaiseva suomen passiivin partisiipin perfektin essiiviä vastaava *va/ve*-muoto on toiseksi yleisin tapaa ilmaisevan jälkeen. Sen tavallisuus tulee esiin myös siinä, että kaikissa suomalaisille tarkoitetuissa unkarin kielen esityksissä on tämä käyttötapa mainittu, esim. *befejezve* 'lopettaen, lopetettuna' (Márk 1980: 181). Keresztesin kielioppi mainitsee ainoana myös aktiivisen merkityksen intrasitiiviverbin yhteydessä, esim. *nyugodva* 'rauhoittuneena' (1974: 59).

Tarkastelemassani n. 100 esimerkkilauseen aineistossa ei ole myös yhtään tapausta, jossa tilaa ilmaisevan gerundin toiminta olisi jatkuvaa ja yhdenaikaista hallitsevan lauseen predikaatin kanssa. Tällainenkin käyttö on kuitenkin mahdollista, joskin se lienee melko harvinaista. Tässä tapauksessa I gerundi kääntyy suomeksi 3. infinitiivin jollakin sisäpaikallissijaisella muodolla. Sijamuodon vaihtelu on kiinni monesti verbin rektiosta. Oppikirjoista vain Szinnyein ja Kivekkään teos mainitsee tällaisen merkityksen: *alva* 'nukkuen,nukkumassa', *fekve* 'maaten, makaamassa' (1912: 68). Seuraavat keksityt esimerkit edustavat tällaista tapausta.

(19) *Égve* hagytam a tüzet.
Jätin tulen *palamaan.*

(20) A szobájában *ülve* láttam Bárczi Benőt.
Näin B.B:n istumassa huoneessaan.

(21) Őt rádiót *hallgatva* találtam.
Löysin hänet *kuuntelemasta* radiota.

2.2 *A levél fel van adva* -tyyppiset rakenteet

Olla-verbin (*van, lesz, nincs* jne.) yhteydessä käytetään myös *va/ve*-tunnuksista gerundia tietyissä lause- ja merkitysopillisissa yhteyksissä, esim. *Az ítélet már meg volt írva.* 'Tuomio oli jo kirjoitettu'. Kyseeseen tulevat tässä transitiiviset ja refleksiiviset verbit. Rakenne sisältää aina resultatiivisen aspektin. Esimerkkilauseen saksannokseksi esitetään Tompan kieliopissa: Das Urteil war schon *fertig* geschrieben. (1968: 71; Leíró nyelvtan 1970: 259.)

Puheena olevat rakenteet voidaan kääntää suomeksi passiivin perfektillä tai pluskvamperfektillä — luontevimmin ilman tilaa ilmaisevaa essiivin päätettä. En pidäkään tällaisia *va/ve*-nominaalimuodon käyttötapoja gerundirakenteina, vaan epämääräisen tekijän loppuunsaatetun ja resultatiivisen toiminnan ilmaisimina. Kyseessä on siis puhdas passiivirakenne. Tyyppi voidaan kääntää englanniksikin *is/has been verbi+ed* -rakenteella seuraavaan tapaan.

(22) A levél *fel* van adva.
The letter *is/has been posted.*
Kirje *on lähetetty.*

(23) A regény *be* van *fejezve.*
The novel *is/has been finished.*
Romaani *on lopetettu.*

(24) A jelentés még *nincs legépelve.*
The report *isn't/hasn't been typed yet.*
Ilmoitusta *ei ole vielä kirjoitettu* koneella. (Esimerkit Papp 1986: 138 – 139.)

Puheena olevat rakenteet eivät ole gerundeja myös rakenteellisesti. Tässähän ne eivät nimittäin edusta uposlausetta. Esimerkki 22 voidaan esimerkiksi transformoida asuun *Feladták a levelet.* (Benkő & Imre 1972: 112). Tilan merkitys on tietysti lähellä: 'Kirje on lähetettynä'. Pidän näiden syvärakenteena kuitenkin seuraavaa tyyppiä.

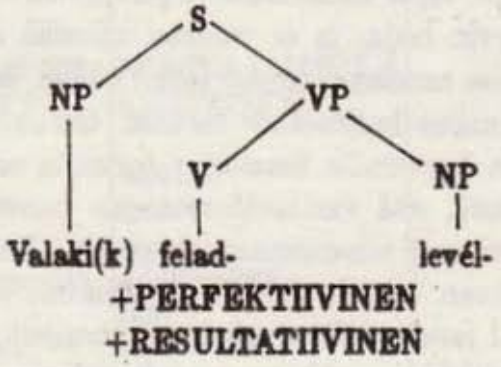

A levél fel van adva -tyyppinen rakenne voidaan yleensä muodostaa siis transitiivisista ja refleksiivisistä verbeistä. Transitiiviverbeillä on kuitenkin se rajoitus, että toiminnan kohteessa täytyy tapahtua muutos. Verbillähän on tässä sekä perfektiivinen että resultatiivinen aspekti, jonka morfologisena ilmaisimena on verbiprefiksi (esimerkeissä *fel, be, le*). Näin esimerkiksi lausetta *Megfigyelték az eseményt.* ('He huomasivat tapahtuman.') ei voida transformoida muotoon **Az esemény meg van figyelve*, koska verbillä *megfigyel* ei ole tällaista merkitystä. (Benkő & Imre 1972: 112.)

Puheena oleva rakenne on siis mahdollinen myös refleksiiviverbien yhteydessä. Voidaan siis sanoa *Az asszony le van fogyva.* ('Nainen on laihtunut.') tai *Hozzá vagyunk szokva.* ('Olemme

siihen tottuneet/tottuneita.') Näissä tapauksissa suomenkielisenä vastineena on aktiivin perfekti tai pluskvamperfekti. Tämä rakenne on nykyunkarissa produktiivi, ja sitä voidaan käyttää kaikenlaisten verbien yhteydessä ja myös aktiivisen subjektin sisältävässä lauseessa, esim. *Elő vagyok fizetve az újságra.* ('Olen tilannut sanomalehden.') Oikeakielisyys tuomitsee kuitenkin tällaisen käytön. Oikein olisi sanoa: *Előfizettem az újságra.* va/ve-nominaalimuotoa saa käyttää vain silloin, kun se ilmaisee „tilaa" (állapot). Kun se ilmaisee „toimintaa", se on aina virheellinen, ja täytyy käyttää verbin finiittimuotoa. (Rács & Takács 1978: 150.)

A levél fel van adva -tyyppisen rakenteen ekspansiivisuus nykyunkarin puhekielessä selittyy sillä, että unkarin kielestä puuttuu muuten keino ilmaista tässä ajassa läsnä olevaa „tilaa", joka on indefiniittisen tekijän päättyneen toiminnan tulos (Papp 1986: 139).

2.3. Figura etymologica

Edellisessä luvussa käsitellyn passiivin perfektiä vastaavan käyttötavan lisäksi va/ve-gerundia voidaan käyttää vielä toisessakin sellaisessa tapauksessa, jossa se ei edusta uposlauseen predikaattia. Tarkoitan ns. vartalontoistorakennetta eli figura etymologicaa, esim. *Minden gyerek várva vár.* ('Kaikki lapset odottamalla odottavat/odottavat odottamistaan.') (Leíró nyelvtan 1970: 258). Pidän tätä tapausta kiteytyneenä verbiketjuna, jota ei voi johtaa kahdesta syvärakenteen lauseesta. Suomenkielisenä vastineena on suomen vartalontoistorakenne *pyytää pyytämistään*, joka ilmaisee tekemisen jatkuvuutta. Unkarin *várva vár, kérve kér* -tyyppisillä rakenteilla tuntuisi olevan jatkuvuuden lisäksi tekemisen intensiteettiä korostava merkitys. Tällöin suomenkielisenä vastineena sopisi käyttää myös rakenteita *pyytämällä pyytää, odottamalla odottaa.* (Vrt. Hakulinen & Karlsson 1979: 234.)

3. Koonta

Tässä artikkelissa pohdin unkarin kielen ns. I gerundin syntaksia ja semantiikkaa n. 100 lausetta käsittävän esimerkkikokoelman pohjalta. Lauseet olen kääntänyt suomeksi, ja yritän hahmotella, minkälaiset morfosyntaktiset elementit vertailtavissa kielissä vastaavat samoja merkityskomponentteja. va/ve-tunnuksinen I gerundi on semanttisilta ja syntaktisilta käyttömahdollisuuksiltaan hyvin laaja, ja se voidaan kääntää suomeksi hyvin moninaisin tavoin. Varsinaisesti gerundina nominaalimuoto toimii silloin, kun se edustaa uposlauseen predikaattia ja toimii adverbiaalina hallitsevalle verbille. Gerundi voi tällöin ilmaista aikaa, tapaa tai tilaa. Kun unkarin I gerundin ilmaisema toiminta on hallitsevan verbin kanssa samanaikaista ja päättymätöntä, sitä vastaavat suomessa toisen ja kolmannen infinitiivin eri muodot, jotka syntaktisesti ovat nimenomaan gerundeja. Hallitsevaa verbiä aiempaa ja päättynyttä tekemistä ilmaisevan unkarin gerundin vastineena ovat suomessa partisiippien perfektimuodot. Taulukkoon 1 (seuraavalla sivulla) olen koonnut unkarin I gerundin erilaiset funktiot. Siinä esitän myös, mitkä elementit suomessa ja unkarissa vastaavat toisiaan syntaktisesti ja semanttisesti.

Varsinaisen gerundisen funktion lisäksi va/ve-tunnuksinen nominaalimuoto vastaa *olla*-verbiin liittyneenä suomen passiivin perfektiä tai pluskvamperfektiä, esim. *A levél meg van írva.* ('Kirje on kirjoitettu.') Tällainen käyttötapa on alunperin ollut mahdollinen vain tiettyjen transitiivisten ja refleksiivisten verbien yhteydessä. Nykyunkarin puhekielessä rakenne on kuitenkin ekspansiivi, ja sen käyttöala on leviämässä myös intransitiivisiin verbeihin. Toinen ei-gerundinen käyttö muodolla on figura etymologica -rakenteen yhteydessä. Tällaista *kérve kér* -tyyppistä muotoa pidän kiteytyneenä verbiketjuna, eikä *kérve* tässä tapauksessa vastaa uposlauseen predikaattia.

Taulukko 1. Unkarin ns. I gerundin suomenkieliset vastineet erilaisissa syntaktis-semanttisissa asemissa

AIKA / ADVERBIAALIN FUNKTIO	tekeminen päättymätöntä ja samanaikaista hallitsevan verbin kanssa (folyamatos, egyidejű)		tekeminen päättynyttä ja aiempaa hallitsevaan verbiin nähden (befejezett, előidejű)		
AIKA	NOMINAALISTUS + AIKA -(t)essA -va/ve	TEKIJÄ POSS.SUFF. Ø	NOMINAALISTUS -(t)tUA -va/ve	AIKA VERBI-PREFIKSI ~ Ø	TEKIJÄ POSS.SUFF. Ø
	— ulkomailla *käydessäni* — — külföldön *járva* —		— yliopistosta *valmistuttuaan* — — az egyetemet *elvégezve* —		
TAPA	-(t)en -va/ve — puhuu unkaria *murtaen* — — magyarul törve beszél —		Ø		
"MENETELMÄ"	MYÖNTEINEN	KIELTEINEN			
	NOMINAALISTUS+ MYÖNTEISYYS -mAllA -va/ve *panemalla* kuumaan veteen — forró vízbe *téve* —	NOMINAALISTUS + KIELTEISYYS -mAttA nem + va/ve *välittämättä* siitä — nem *törődve* azzal —			
TILA	-mA + SISÄPAIKALLISSIJA -va/ve Jätin tulen *palamaan*. Égve hagytam a tüzet.		AKTIIVINEN		PASIIVINEN
			NOMI-NAALISTUS + AIKA -nUt -va/ve	TILA -nA Ø	NOMI-NAALISTUS AIKA -(t)tU -va/ve VERBI-PREFIKSI ~ Ø	TILA -nA Ø
			He löysivät B.B:n *kuolleena*. *Halva* találták Bárczi Benőt.		— *keitettynä* säilyy paremmin — — *megfőzve* jobban eláll —

Lähteet

Benkő, Loránd & Samu, Imre 1972: The Hungarian Language. Indiana University, Series practica 134. Mouton & Akadémiai Kiadó, Budapest

Hakulinen, Auli & Karlsson, Fred 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKS, Jyväskylä. Ikola, Osmo 1974: Lauseenvastikeoppia. Nykysuomen lauseenvastikkeiden ja niihin verrattavien rakenteiden selvittelyä. Tietolipas 76. SKS, Helsinki.

Keresztes, László 1974: Unkarin kieli. SKS, Pieksämäki.

Lavotha Ödön & Tervonen, Viljo 1961: Unkarin oppikirja. SKS, Helsinki.

Leíró nyelvtan 1970 = A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. (toim. Tompa József.) Akadémiai kiadó, Budapest.

Márk, Tamás 1980: Tessék magyarul! Unkarin kielen peruskurssi 2. SKS, Pieksämäki.

Papp, István 1959: Infiniittimuotojen asema kieliopissa. - Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6.10.1959. SKS, Helsinki.

Papp, Nándor 1986: A Hugarian Look at the Meaning of the English Perfect. – Contrasting English with Hungarian. (Ed. Eva H. Stephanides.) Akadémiai kiadó, Budapest.

Rácz, Endre & Takács Etel 1978: Kis magyar nyelvtan. 5. painos. Gondolat, Budapest.

Siro, Paavo 1964: Infinitiivin asema suomen kieliopissa. — Sananjalka 6. Suomen kielen seuran vuosikirja. Turku.

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Szinnyei, József 1950: Unkarin kielioppi. 3. painos SKS, Turku.

Szinnyei, József & Kivekäs, Matti 1912: Unkarin kielen oppikirja. SKS, Helsinki.

Tompa, József 1968: Ungarische Grammatik. Akadémiai kiadó, Budapest.

Zongor, Endre 1942: Suomesta unkariin. Käytännöllinen unkarin kielen oppikirja. Kerava.

A magyar -va/-ve képzős határozói igenév szintaksisa és szemantikája az alak finn nyelvű megfelelőinek fényében

Ebben a tanulmányban a magyar nyelv -va/-ve képzős határozói igenevét vizsgálom mintegy 100 mondatot tartalmazó példaanyag alapján. A mondatokat finnre fordítotttam, és igyekszem megállapítani, milyen morfoszintaktikai elemek felelnek meg az öszehasonlítandó nyelvekben ugyanazoknak a jelentéskomponenseknek. A -va/-ve képzős határozói igenév szemantikai és szintaktikai használati lehetőségét tekintve igen széleskörű, finnre igen sokféleképpen fordítható.

Tulajdonképpeni határozói igenévként akkor fordul elő, ha a beágyazott mondat állítmányát képviseli, és határozóként kapcsolódik a vezérigéhez. A határozói igenév ilyenkor kifejezhet időt, módot és állapotot. Ha a magyar -va/-ve képzős igenév által kifejezett cselekvés a vezérigével egyidejű és folyamatos, akkor a finn nyelvben a második és a harmadik főnévi igenév különböző alakjai felelnek meg neki, amelyek szintaktikailag kimondottan határozói funkciójúak. A vezérigénél korábbi és befejezett cselekvést kifejező magyar határozói igenevek megfelelői a finnben a befejezett melléknévi igenevek. A tanulmány végén levő táblázatban összefoglaltam a magyar va/-ve képzős határozói igenév különböző funkcióit. Itt azt is bemutatom, hogy a magyarban és a finnben milyen elemek felelnek meg egymásnak szintaktikailag és szemantikailag.

A tulajdonképpeni határozói igenévi funkción kívül a -va/-ve képzős alak a van igéhez kapcsolódva megfelel a finn passzívum perfektumnak vagy pluszkvamperfektumnak, például: *A levél meg van írva Kirje on kirjoitettu.* Ez a használat eredetileg csak bizonyos tárgyas és visszaható igékkel kapcsolatban volt lehetséges. A mai magyar beszélt nyelvben azonban kedvelt, használati köre terjedőben van más intranzitív igékkel kapcsolatban is.

Egy másik, nem határozói igenévi funkció a figura etymologica szerkezetben található. Az ilyenfajta *kérve kér* típusú formát megkövesedett igei láncnak tartom, amely esetében a *kérve* nem felel meg a beágyazott mondat állítmányának.

Harri Mantila

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debreceniensia 1.
Debrecen, 1989.

Finnugor vonatkozású tudománytörténeti adalékok I.

A. Molnár Ferenc

Az alábbiakban nyelvtudomány-történeti szakirodalmunk egy-két kiegészítendő, téves adatáról szólnék. S néhány érdekes tényre, adalékra, amelyet kevésbé ismert munkák tartalmaznak, szintén fölhívom a figyelmet.

Reguly Antal

A "Múzsák Múzeumi Magazin" 1975/1-es számában Képes Géza "Kedves vendég, híres vándor" címmel cikket írt Regulyról (35–7). A cikk elején egy "Reguly-fénykép" is látható. Ugyanez a kép teljesebb formában, nyomdailag sokszorosítva — fehér szegélyén "Reguly Antal (1818–1858) magyar nyelvész" nyomtatott aláírással — a KLTE Finnugor Tanszékének professzori szobájában is függött. Ez a kép azonban, noha van bizonyos hasonlóság, nem Regulyt ábrázolja, hanem Fényes Eleket, a nagy magyar statisztikust. E képet megtalálhatjuk például Paládi Kovács Attila "Fényes Elek" (Bp., 1976 [A múlt magyar tudósai]) című könyve elején, s (nem egészében) látható a "Magyar életrajzi lexikon"-ban (I. köt. Főszerek. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967) is. Paládi könyvében a kép bal alsó sarkában ott áll a "Barabás M 846" aláírás, lejjebb középen pedig Fényes Elek aláírása, tehát a képet Fényesrői Barabás Miklós készítette 1846-ban. Az 1957. júl. 9-től 19-ig tartott "Fényes Elek emlékkiállítás útmutatója"-nak (Bp., Statisztikai Hivatal Könyvtára) címlapján a kép mindkét aláírása szintén jól olvasható. A Barabás Miklós- és a Fényes Elek-irodalom egyaránt számon tartja e képet: a kőnyomat 1946-ban a "Pesti Divatlap"-ban jelent meg először (Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza. Bev. és jegyz. Bíró Béla. Kolozsvár, 1944. 257; Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái. III. köt. Bp., 1894. 383). A képen Fényes (ill. az ál-Reguly) derékig látszik, egy karszékben ül, zsinóros kabátja ki van gombolva, s bal kezének hüvelykujját mellényébe dugja. Tehát egy Fényes Eleket ábrázoló "Reguly-kép" volt (van) forgalomban.

Korompay Bertalan "Reguly és hagyatéka" című tanulmányában kommentár nélkül mondja, miszerint "V. Tervonen azt sem találja igazoltnak, hogy Reguly finn nyelvleckéket kapott volna 1839/40 telén Castréntől" (NyK. 73: 392). Viljo Tervonen pontosabban azt írja, általában megemlítik, hogy Reguly Mathias Alexander Castrén vezetésével tanulta a finnt. Különös viszont, hogy Reguly finnországi naplójában ennek semmi nyoma (Antal Reguly

Suomessa 1839–41. Heimokansa 1943/6–8: 12). Az újabban fölmerült kétségeket eloszlatja, hogy egy 1839. dec. 28-án Helsinkiből a szüleihez írt levelében Reguly maga emlékezik meg erről a nyelvtanulásról: "Most órákat veszek egy egyetemi docenstől, aki a lapp nyelvet is ismeri és a törökben is jártas. Egyedül nagyon nehéz lenne, ugyanis minden nyelvkönyv svédül van írva, csak egyetlenegy — a legrosszabb — van németül. De még mindig nem tudok magamhoz térni afölött való csodálkozásomban, hogy lehet az, hogy most finnül tanulok. Én, aki mindig is jogász voltam! Igencsak komikus számomra is, úgy tűnik föl az eset előttem, mint a sors játékszere, amely egyrészt alaposan megterhel, másrészt olyan dicsőségbe emel, amely legnagyobb becsvágyamat is messzemenően kielégíti" (Hudi József: Reguly Antal utazásai 1839-ben. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17 [1984]: 407. Az eredetileg német nyelvű levelet [Zirc; OSzK. Reguly Antal Műemlékkönyvtára, kézirattár sz. n.] Lovas Márta fordította). A tanáráról írtak egyértelműen Castrénra vallanak, s egyébként a levél többek közt azt is mutatja, hogy Reguly finnugor érdeklődésének kialakulásában a véletlennek, a hazafiúi buzgalomnak és a jó értelemben vett ambíciónak milyen nagy szerepe volt. Cikkében Hudi Lovas fordításában Regulynak még két szintén a szüleihez írt levelét (Hamburg, 1839. szept. 18; Helsinki, 1840. jan. eleje körül) is közli. Ugyancsak fölhívom a figyelmet arra, hogy Hudi, eddig ismeretlen levéltári források alapján, egy tanulmányt is közölt a Reguly oroszországi megsegítésére történt 1844–1847-es, úgy 1400 Ft-ot eredményező országos gyűjtésről, amelyet az Akadémia kezdeményezett és Veszprém megye szervezett (Reguly Antal északi útja és Veszprém megye. VeszprMegyMúzKözl. 16 [1982]: 223–35).

Hunfalvy Pál, Halász Ignác

A "Budenz-Album" (Bp., 1884. Budenz József XXV éves nyelvészeti működése elmékére kiadják tanítványai) elején "Budenz József" címmel egy szakszerű és meleg hangú ismertetés áll a tudós addigi életéről, pályájáról (l. 1–12). A szerző H. betűvel rövidíti nevét, amit Lakó György H[unfalvy Pál]-ként old föl (Budenz József. Bp., 1980. 225. [A múlt magyar tudósai]). Az életrajz és értékelés nem Hunfalvytól való. Ez Hunfalvyról — mint a hazai összehasonlító nyelvészet egyik megalapozójáról és Budenz segítőjéről — olyan elismerőleg, helyenként szinte fennkölt hangon emlékezik meg, hogy ilyen öndícséret nem származhat Hunfalvytól. Mivel az emlékkönyvet Budenz tanítványai írták, hitelt adhatunk [id.] Szinnyei Józsefnek (i. m. IV. köt. Bp., 1896. 325), aki szerint a cikknek Halász Ignác a szerzője, az ő műveinek bibliográfiájában sorolja föl: "A Budenz-Albumban (1884. Bundenz József, életrajz, Lapp népdalok, A lapp nyelvjárások)". [Ifj.] Szinnyei Józsefnek és Simonyi Zsigmondnak szintén több írása van az albumban. Id. Szinnyei Józsefnek, a nyelvész ifj. Szinnyei József édesapjának, aki még Halász életében az ő apró közleményeti is fölsorolja, nyilván pontos adatai voltak. Figyelemre méltó, hogy a fiatal tanítvány nemcsak milyen meleg hangú, de milyen érett értékelést is ír mesteréről.

Budenz József

Budenz nem sokkal Magyarországra érkezése után, 1858. május végén Hunfalvy Pál ajánlásával Debrecenbe utazik, s vagy két hónapig Lugossy Józsefnek, a debreceni református kollégium professzorának, az ottani könyvtár igazgatójának a vendége. Érdekességként említem, hogy 1845-ben Lugossy írt egy "Reguly-dal" című verset (Reguly-Album. Pest, 1850. 395–6). Budenz debreceni tartózkodásáról, itteni barátairól Kardos Albert írt (Budenz József és Lugossy József. Nyr. 65: 43–7). Kevéssé ismert tény, hogy debreceni kapcsolatai révén Budenz néhány kézirata a kollégiumi könyvtárba, pontosabban a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárába került: Psychologie 1854/5. 41 l. Kéziratos jegyzet (R. 78; a Lugossy-hagyatékból jutott a levéltárba); 21 levél, 10 lap Géresi Kálmánhoz főképp az 1873–1879-ig terjedő időszakból (R. 1485), egy levél Lugossy Józsefhez (1875. VIII. 4, R. 1325), egy levél a [budapesti egyetem] dékánjához (1892. ápr. 4, R. 2184; ebben támogatást kér ahhoz, hogy Halász Ignác budapesti tanári állást, s majd az egyetemen magántanári, docensi kinevezést kaphasson). Géresi Kálmánnal, Lugossy unokaöccsével Budenz 1858-ban kötött barátságot. Géresi később Oroszországban is végzett kutatásokat, s mivel oroszul szintén tudott, Budenz olykor oroszul is ír neki, vagy orosz szavakat, kifejezéseket is használ leveleiben. Géresi 1874-ben a debreceni Kollégiumban a magyar irodalom tanára és a könyvtár igazgatója lett. Az egymáshoz írt levelek tréfás, baráti hangneme is a kettőjük közti jó viszonyról vall. Most Budenz Géresihez 1873. I. 5-én írt levelének egyik utóiratát közlöm, amely Budenz humorát, kiváló magyar íráskészségét is mutatja: "Ez utóbbi utóirat későn a Blumenstöckliben kelt, Lendner jelenlétében, kivel a mai akadémiai ülés után az akadémiai kör teketermében teketheóriáztunk, aztán Hunfalvy Pálnénál, a jó-tevő nőtársulat egyik tagjánál, a jót-evők sorában ültünk, és jól vacsoráltunk, aztán Hunfalvy Pál írószobájában Hunfalvy János és Hunfalvy Pálné előadásai mellett fáztunk, végre ezen fázalom felengesztése végett a virágbokorban egy pohárbokort öntöttünk az ingkrágli mögé a te egészségedre". Balassa József is megjegyzi, hogy Budenz "szerette a tréfát és a szójátékot, s kedélyessége tanítványaihoz írt leveleiben is többször fölcsillog" (Nyr. 65: 40). A Budenz-kéziratok némelyikére máskor még visszatérek.

Budenzről több tanítványa, későbbi neves nyelvészek és más nyelvtudósok is írtak. Éppen ezért tartom érdemesnek, hogy egy olyan hallgatója visszaemlékezéséből idézzek, aki iskolai magyar nyelvtant, nyelvi kérdésekkel foglalkozó cikkeket is írt, de nem volt tudós, s az egyetemen inkább a magyar irodalom érdekelte, főleg Beöthy Zsolt és Gyulai Pál állt hozzá közel. Gulyás Istvánnak, a debreceni református gimnázium tanárának, majd a debreceni iparostanonciskola igazgatójának önéletleírásában pesti egyetemi éveiről szintén olvashatunk. Az 1934 és 1938 közt készült helyenként szubjektív visszaemlékezés egészében is érdekes, tudománytörténeti szempontból különösen amit Beöthyről és Gyulairól mond. De olvashatunk benne Simonyiról is, a Budenzről írtak pedig, kihagyásokkal, a következők: "[Budenz] Bámulatos szorgalmú és nagyon éles eszű tudós, de szintén gyenge tanár volt. Magyarul rosszul beszélt, német volt az anyanyelve, de a finn-ugor nyelvrokonságnak minden rejtelmével annyira tisztában volt, mint senki sem előtte, sem utána. Tanítványait ő is nagyon szerette, s ennyiben jó tanár volt. Elhívott bennünket lakására is gyakran, s ott asztalát körülvéve magyarázott barátságosan az összehasonlító nyelvészet rejtemeiből, néha meg is söröztette a társaságot, s vidáman pöfékelve töltöttünk nála egy-egy délutánt. Ha

nem mindent értettünk is meg magyarázataiból — mert hiszen az egyes ugornyelvek titkai fedve voltak előttünk — annyira tántoríthatatlanul meggyőzött bennünket, hogy a magyar és a finn-ugor nyelvek kétségtelenül egy tőről eredtek ... Egyéni életünk apró örömeit nem vagyunk hajlandók feláldozni az egész embert kívánó tudományos búvárkodásnak, még ha tehetségünk volna is hozzá. Kevés köztünk — száz évenként talán egy-kettő — az Apácai Cseri János, a Szenczi Molnár Albert, a Körösi Csoma Sándor — akiket büszkén állíthatnánk Budenz József mellé" (Gulyás István tanári önvallomása. Sajtó alá rend., bev. J. Gulyás Margit. KLTE Könyvtára, Debrecen, 1980. 57–8). Budenzet tehát nemcsak a finnugor nyelvészet iránt érdeklődők szűkebb köre, de mások is becsülték, s ő őket is szeretetébe fogadta. Gulyás István, Móricz Zsigmond "jó tanár"-a "A finnek" címmel is kiadott egy kis füzetkét (Debrecen, 1903. 24 l.), s ő volt Gulyás Pál, a költő apja, akinek a Kalevalához fűződő kapcsolatai jól ismertek. Talán az édesapán keresztül Budenznek is van ebben némi szerepe: íme a tanári hatás egy esetleges búvópatakszerű megnyilvánulása.

A "Budenz-Album" közli Budenz addig megjelent munkáinak bibliográfiáját. Ebből kimaradt a következő írás: Hunfalvy Pál–Budenz József: Jelentés a Magyar Akadémiai Könyvtárról. AkÉrt. 1870/IV/: 33–45. (Regulynak a pesti Egyetemi Könyvtárban, Hunfalvynak és Budenznak a MTA Könyvtárában való működéséről itt nem szólok, noha a nyelvtudomány-történet által alig hasznosított könyvtári szakirodalom alapján mindhármuk életrajza, értékelése teljesebbé, pontosabbá tehető. A Magyar Nyelvészek V. Nemzetközi Kongresszusán "Régi finnugor nyelvészek mint könyvtárosok" címmel tartottam előadást, s ez majd megjelenik.)

Pápay József

Az osztjákokkal foglalkozó szakirodalom eddigi legteljesebb bibliográfiája Honti László "Chrestomathia Ostiacica" című munkájában található (Bp. 1984. 240–77). Ebből Pápaynak egy cikke és egy Pápayról szóló hiányzik: Az osztjákok földjén. Földrajzi Közlemények 34 (1906): 77–96, 172–85; Csinády Gerő: Pápay József utazása a cári Oroszországban és földrajzi érdemei (Acta Geographica Debrecina Tom VIII/I [1962] 1. sz. 147–165; Klnyként: Közlemények a debreceni KLTE Földrajzi Intézetéből No. 51). Csinády Pápay kéziratos naplóját, s egy-két helyszíni térképvázlatát ugyancsak fölhasználja.

Anélkül, hogy Pápay könyvei után külön kutattam volna, fölfigyeltem rá, hogy a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének könyvtárában Szinnyei "Unkarin kielioppi"-ja (Helsinki, 1912) és két különlenyomata a szerzőtől Pápaynak "ystävyydessä", illetve "barátsággal" dedikált példány. A "Magyar nyelvhasonlítás"-nak a Finnugor Tanszék könyvtárában lévő 2., 3. és 5. kiadásait Szinnyei szintén "barátsággal" dedikálta Pápaynak, ezekbe Pápay bőven jegyezgetett is. Heikki Paasonen "Die finnisch-ugrischen s laute" (Helsingfors, 1903) című munkájának tanszéki példányában ugyancsak szerzői dedikáció olvasható ("Tisztelt barátomnak Pápay József úrnak"), s van ilyen ("szívélyes tisztelettel") egy Paasonen adta lenyomatban is. Az ajánlások mellett nincs dátum. A dedikációk jelezte viszony, tudományos kapcsolat mellett arra figyeltem föl, hogy a beszerzés évének mindegyik kiadványban — s még másokban, amelyek föltehetőleg szintén a Pápayéi voltak — 1933 van beírva. Pápay könyveinek egy része tehát tulajdonosának 1931-ben bekövetkezett halála után a debreceni magyar és finnugor nyelvészeti tanszék könyvtárába került, nyilván 1933-ban, legalábbis a leltározás ekkor történt.

Tuomo Pekkanen

A KLTE Klasszika-Filológia Tanszéke, Finnugor Tanszéke, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és az Ókortudományi Társaság helyi csoportja 1988. február 26-án a KLTE-n együttes ülést rendezett, amelyen Väinö Kaukonen professzor "De religionis Christianae ad Kalevalam relatione" címmel tartott előadást, Tuomo Pekkanen professzor pedig "De questionibus ad Kalevalam Latine redditam pertinentibus" címmel referátumot. Régi hagyományt újított fel Németh Béla, a klasszika-filológia tanszék adjunktusa, amikor Pekkanent, a Kalevala latinra fordítóját (vö. Kalevala Latina. Helsinki, 1986) latin üdvözlő verssel köszöntötte. Az alábbiakban Németh versét (l. még Melissa [ed. Bruxellis] 1988, N°° 24. 13) és annak Szabadi István egyetemi hallgató által készített magyar fordítását közöljük:

De Kalevala Latine reddita

Salvete, vates, qui decus artium,
Lönnrote magne et tu quoque Pekkanen,
Finnis et orbi detulistis
A Boreis super astra motum.

Vivit venustas, vivit amica vis
Docti senis, nec inferior faber
Nec cedit Ilmarinen illis,
Quae peperere dies moderni.

Lucem volantem, siquis abest dolor,
Pulchrumque Solem qui fugiat bonus?!
Gaudete vos, voces Latinae,
Et Kalevae decorate gentem!

A latin Kalevala

Lönnrot, köszöntünk téged a nagynevűt,
És Pekkanen is, északi csillagok
Dalát ti hoztátok le, finnek
És a világ örömére szánva.

Még él mi szép volt: óvja a bölcs öreg
A társakat, nem, még nem alábbvaló
A jó kovács sem, Ilmarinen,
Nem menekülnek az új időktől.

A röpke élet, persze ha nem nagyon
Fáj, és a napfény vajh' nem öröm nekünk?!
Örvendj te is vélünk, latin nyelv,
És Kalevát s fiait diszítsed!

Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte der Finnougristik

Im vorliegenden Artikel werden mehrere Beiträge und Quellen genannt, die die bisherige wissenschaftsgeschichtliche Fachliteratur ergänzen oder einzelne Feststellungen korrigieren. Diese Beiträge stehen in erster Linie in Verbindung mit den Finnougristen Antal Reguly, Pál Hunfalvy, Ignác Halász, József Budenz und József Pápay sowie mit dem Altphilologen Tuomo Pekkanen. Der Artikel enthält auch mancherlei Debrecener Bezüge.

Ferenc A. Molnár

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debreceniensia 1.
Debrecen, 1989.

Az alanyi és a tárgyas igeragozás használata egy osztják szépirodalmi műben

Rusvai Julianna

Ahhoz, hogy az osztják alanyi és tárgyas igeragozás szabályairól pontosabb képet kapjunk, a tudományos igénnyel összegyűjtött és kiadott népköltészeti anyagon kívül célszerűnek látszik bevonni a vizsgálatba mai szépirodalmi műveket is. Sajnos azonban Magyarországra az osztják nyelvű irodalomnak csak kevés kiadványa jut el, így korántsem törekedhetünk teljességre.

Jelen cikkben Grigorij Lazarev osztják író Сорненг тов (Az aranytáltos) című kisregényéből 1966-ban Szverdlovszkban kiadott részleteket[1] tanulmányoztam. A műnek magyar fordítása is megjelent a Medveének című antológiában[2] Schmidt Éva fordításában.

Lazarevet a népköltészet tisztelete, a nyelvi hagyományok őrzése jellemzi: az igenevek állítmányi szerepű gyakori használata Reguly gyűjtését juttatja eszünkbe.

A szemelvényben mintegy százhúsz tárgyas igei szószerkezet fordul elő. Ennek nagyobb része tárgyas ragozású, kisebb része alanyi ragozású igét tartalmaz.

I. 1. Az indeterminált ragozású állítmány mellett a tárgy legtöbbször határozatlan, ismeretlen, közelebbről meg nem határozott. Ezt kifejezheti

— kérdő vagy határozatlan névmás:

Муӧ нонг лопсын? (4.) *Mit beszélsz?* (131.) /Zárójelben a mondatok lelőhelyét adom meg/;

Хун хоят сэмыт кэмны мотты вэртл (4.) *Ha az ember valamit csinál, ahogy csak az erejéből futja,* (132.);

— anyagnév jelentésű főnév:

Пётр маттырны нюрыт звыт ёхтыс па хул кавыртыс па шант етшимат (12.) *Pjotr már megjött a láposról, halat főzött, teát forralt* (134.)

— egyéb olyan főnév, amely először fordul elő:

Тыв тата утты хотыт вэрсыт (8.) *Ide építették a lakásukat* (133.);

Határozott tárgy is állhat alanyi ragozású ige mellett: **Нонг, аки, вансен, хоты ма мотор эсылта хоштым** *Te is láttad, nagyapa, be tudom indítani* /ti. a motort/ (133.)

I. 2. Tárgyas ragozású ige határozott tárgy mellett fordul elő, ez hiányozhat is a mondatból: **Нонг, сар, пака. Маны вертэм** (15.) *Várj egy kicsit, te! Majd magam csinálom* (135.).

---

[1] Г. Лазарев: Сорненг тов. Свердловск, 1966, 16 1.
[2] *Medveének. Szerk. Domokos Péter. Budapest, 1975,131–136.1.*

A mondat tartalmazhatja a határozott tárgyat, amely lehet

— ragtalan főnév:

Сора Микай ики тубы мотор эсылта вуянтыс: няремытэ стартер кеты (14.) *Nemsokára Mikaj apó maga állt neki beindítani a motort. Megrántja az indítószíjat* (135.);

— Px-es főnév:

Тув товен, тапыт класс хотымет ювпины, асет вохсытэ мотор тутта (6.) *Még tavasszal, amikor befejezte a hetedik osztályt, kérte az apját, hogy vegyen motort* (132.);

— személyes névmás accusativusa:

Нонг ке ман тамиты туттен, шенгк тутн ям утыс (8.) *Ha így vinnél /engem/, nagyon jó lenne* (133.);

— tárgyi mellékmondat:

Вантэ, нятмем па мосты сирны ант керытл (14.) *Látod, a nyelvem se forog, ahogy kéne* (135.)

Az elmondottakból kiderül, hogy a determinált — indeterminált igeragozás nem csupán a tárgy határozottságán-határozatlanságán múlik; így egyéb tényezőket is figyelembe kell vennünk.

II. 1. Az alanyi ragozású igék egy tekintélyes része beszélést, gondolkodást fejez ki, és az ún. diktív kifejezésekben fordul elő, azaz párbeszédet vagy gondolatot vezet be vagy kísér: **лопы-, нюхмы-, потыр ту-, потырты-** *'mond'*, **нумыс-** *'gondol'*. Talán helyesebb is a mindig alanyi ragozásban előforduló beszélést és gondolkodást kifejező igéket eleve tárgyatlanoknak tekinteni.

Indeterminált ragozásúak még a **хош-** *'tud'*, *'képes valamit csinálni'*, a **тай-** *'birtokol'*, a **вуянты-** *'kezd valamit csinálni'* jelentésű igék; illetve azon igék egy része is idetartozik, amelyeknek anyagnévi tárgy a vonzatuk: **кавырты-** *'főz'*, **янсем-** *'iszik'* stb.

A fentebb említett igék általában a cselekvést mint folyamatot ábrázolják.

II. 2. A determinált ragozású igék jelentésköre gazdagabb.

— Sok közülük értelmi cselekvést jelent: **иньмы-** *'kérdez'*, **вант-** *'lát'*, **вох-** *'kér'* **ут-** *'tud'*, **хутынт-** *'hallgat'*, **тунгмат-** *'ért'*, **унтлт-** *'tanít'*.

— Egy másik csoportjuk valamely tárgyra irányuló mozdulat kifejezője: **хатхым-** *'ellök'*, **няремы-** *'megránt'*, **пунш-** *'kinyit'*, **нёхты-** *'mozdít'*, 'fordít' stb.

Akcióminőség szerint ezek az igék többségükben mozzanatos jelentésűek, illetve a cselekvés kezdetére vagy befejezésére — azaz annak egy pontjára — irányítják a figyelmet. Pl.: **Ситта шай йингкыт янсемыстэ** (4.) Aztán kihörpintette teáját (131.); **Си артны Сантыр моторыт нох куркымттэ** (11.) Ezalatt Szantir begyújtotta a motort (134.).

III. 1. Az indeterminált ragozású igei állítmányú mondatok általában kevés bővítményt tartalmaznak a tárgyon kívül. Mivel a cselekvés mint folyamat fontos, így ennek a folyamatnak a körülményei kerülnek előtérbe; ezek kifejezésére a tartamhatározók tűnnek legalkalmasabbnak: **Муй вертын тув питэтны?** (4.) *Mit csináljak* (tkp. csinálsz) *vele?* (131.); **Хун хоят семыт кемны мотты вэртл,** (4.) *Ha az ember valamit csinál, ahogy csak az erejéből futja* (132.); **Янсемытын мурых пита каврым шайсем** (10.) *Megiszol áfonyával egy korty forró teát* (134.).

III. 2. A tárgyas ragozású igét tartalmazó mondatokban a következő határozói bővítmények fordulhatnak elő:

— olyan időhatározók, amelyek körülhatárolják, konkretizálják az időpontot: **Интам тув иси курымны мотор рупитты сир нох ошамта питтэ** (6.) *Most pedig azonnal tanulmányozni kezdte a gép működését* (132.);

— végh atározók, amelyek a cselekvés célhoz érésére, befejezettségére, eredményességére irányítják a figyelmet: **Пирись ики исикурымны шай анэт хатхымсытэ** (4.) *Az öregember hirtelen ellökte maga elől a teáscsészét* (131.); **хангсаит еша вуистэ** (4.) *kezébe vette a pipáját* (132.)1/; **Сит ювпины мотор винт тахыртты сюнгк тув петангыт нёхтыстэ,** (15.) *Ezután a hajócsavart rögzítő gombot maga felé fordította* (135.) A **нох** *'föl'* jelentésű igekötő másodlagosan kialakult szerepére (ti. hogy a cselekvés befejezettségét is jelentheti) már Schmidt Éva[3] is utal. Egy 1985-ben megjelent osztják szótárban[4] a szerzők nemcsak a **нох** , hanem az **ил** *'le'* igekötő kapcsán is megjegyzik, hogy ezek a szavak a cselekvés irányán kívül annak befejezettségét is jelölhetik. Lazarev művében is találunk példát a **нох** szócska ilyen funkciójára: **нох тунгысытэ** *'elolvasta'*, **нох куркымттэ** *'begyűjtotta'*, **нох вантыйттэ** *'ellenőrizte'*, **нох тэсятыйсттэ** *'megigazította'* stb.

Előfordulhat, hogy a tárgyas ragozású **тай-** *'birtokol'* igének határozói igenév van alárendelve, de a szószerkezet jelentése nem egyezik meg a tagok jelentésének összegével: **уйман тайсытэ** *'tudta'*; **мосман тайсытэ** *'szerette'*.

Nemcsak a finnugor nyelvek sajátja a következő transzformációs típus, amely általában determinatív ragozású igével alkotott szószerkezetben fordul elő:

Hré.	**хитэта**	T	**тох, ухыт**
/lat./	*unokájának*		*sítalpat, szánt*
↓		↓	
T	**хитэт**	Heszk.	**тохны, ухытны**
	unokáját	/loc./	*sítalppal, szánnal*

Таты артны пирысь ики хитэт тохны ай ухытны вэрынсытэ (3.) *Télen meg sítalpat, kis szánt csinált neki* (131.) (Tkp.: Télen az öreg apó unokáját sítalppal, kis szánnal készítette). **Пошихтат рутситы морымны мастэ** (8.)

Pihenőt adott nekik (133.) (Tkp.: Fiacskáit pihenővel adta.)

Egy ilyen rövid szemelvény alapján messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le, ám megállapíthatjuk, hogy az alanyi és tárgyas ragozást illetően Lazarev művében is ugyanazok a szabályok érvényesülnek, mint a népköltészetben. Tehát: a determinatív ragozású ige határozott tárgy, az indeterminatív ragozású ige általában határozatlan, ritkábban határozott tárgy mellett áll. Az alanyi ragozású ige — jelentéséből fakadóan — valamilyen folyamatot ábrázol, a tárgyas ragozású egy mozzanatra, egy pontra irányítja a figyelmet. Ezt a funkciót erősítik meg a mondatban szereplő tartam — illetve végh atározók is.

---

[3] *Schmidt Éva: Északi osztják nyelvtani jegyzet /serkali nyelvjárás/. Kézirat. Debrecen, 1978, 26. 1.*

[4] **П.П. Скамейко, З. И. Сязи: Словарь хантыйско-русский русско-хантыйский. Ленинград** , *1985, 29. és 52. 1.*

Употребление субъектного и объектного спряжений в хантыйском литературном произведении

К точному выяснению правил объектного спряжения хантыйского языка — по мнению автора — необходимо изучать кроме народной поэзии и настоящую художественную литературу.

В этой статье исследованы отрывки произведения хантыйского писателя Лазарева с точки зрения объектного спряжения. Результаты исследования тождественны результатам народной поэзии: Глагол субъектного спряжения употребляется при наличии неопределённого объекта, реже при наличии определённого объекта. В предложении с глаголом субъектного спряжения действие рассматривается как процесс, и обстоятельства выражают средство, образ действия и т. д. Глагол объектново спряжения употребляется только при наличии определённого объекта. В предложении с глаголом объектного спряжения выделяется только один момент действия: вообще совершенность; и обстоятельства направляются на конечный пункт действия.

Юлианна Рушван

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debreceniensia 1.
Debrecen, 1989.

Tárgyas szerkezetek az erza-mordvinban

Salamon Ágnes

Az eddigi nyelvészeti kutatások megfelelő válaszokat adtak az uráli nyelvrokonság alapkérdéseire. Az egyes rokon nyelvek közötti bonyolult kapcsolatrendszerek felderítésében azonban még bőven akad tennivaló. „A feladat most az, hogy ... tisztább, világosabb képet kapjunk arról, hogy az uráli nyelvek, s így a magyar *hogyan* rokonok". (Róna-Tas András, A nyelvrokonság. Bp., 1978. 452)

Írásommal ennek az összetett problémának egy részterületét kívánom némileg világosabbá tenni.

A szubjekto-objektális viszonyok a nyelv univerzális jelenségei közé tartoznak, mivel az emberi gondolkodás legáltalánosabb vonásait fejezik ki a nyelvben. Úgy vélem, hogy a tárgyas viszonyok és az őket megjelenítő tárgyas szerkezetek vizsgálata hű képet ad az adott nyelv legfontosabb jelenségeiről, s azok funkcionálásáról. A tárgyas szerkezetek elemzése ugyanis kiterjed többek között a névszói és igei determináció, a totalitás-parcialitás nyelvi megformálása s az aspektusrendszer körére is. A kutatás során feltétlenül érvényesülniük kell jelentéstani, alaktani és mondattani szempontoknak is.

A mordvin-magyar összehasonlítást igazolhatja, hogy egy idegen nyelv hasonló jelenségeinek vizsgálata mindig hozzásegít az anyanyelvi szerkezet tudatosításához, de lehet finnugrisztikai és általános nyelvészeti haszna is.

Sokan felhívták már a figyelmet a genetikai módszer korlátaira. Hajdú Péter rámutat (Hajdú P.–Domokos P., Uráli nyelvrokonaink Bp., 1978. 127–8 és 137) a magyar–mordvin viszonylag nagyarányú tipológiai egyezésre, mely a nagy térbeli — s tegyük hozzá: mai tudásunk szerint jelentős időbeli — távolság miatt megmagyarázhatatlan. S azért is meglepő ez az adat, mert nem cseng egybe a hagyományos szókincsvizsgálatok eredményével. A finnugor nyelvek közül ugyanis a mordvinnak van a legkevesebb közös szava a magyarral.

Értékesek lehetnek a genetikai módszereket kiegészítő szinkrón leíró, tipológiai és areális vizsgálatok. Ahhoz azonban, hogy biztonsággal kiválaszthassuk a lényeges típusjegyeket és egyértelműen megvonhassuk a nyelvi izoglosszák vonalát, pontosan ismernünk kell az adott nyelvek rendszerét. Megbízható és azonos szemléletű nyelvleírással kell rendelkeznünk. S ezen a téren még sok a hiányosság.

Vizsgált mordvin anyagomat — aktív nyelvtudás és anyanyelvi adatközlők híján — mások által rögzített szövegek adták. A legjobb hozzáférhetőség miatt elsősorban népköltészeti

szövegeket választottam, így Heikki Paasonen Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und Grammatikalischem Abriss. Helsingfors, 1909 és Mordwinische Volksdichtung című műve III. kötetének (Helsinki, 1941) erza-mordvin meseanyagát és az Očerki mordovskih dialektov (1–5. Szaranszk, 1961–1968 = OMdD.) sorozat nyelvjárási gyűjteseit céduláztam ki. Mivel a korpusz kiválasztásában amúgy sem törekedtem eredetiségre, alkalmanként szótár- és nyelvtanírók, nyelvészek már publikált példaanyagát is felhasználtam, főleg a mai szépirodalmi és köznyelvi rétegből.

A magyar nyelvre vonatkozó megállapításaimban főként A mai magyar nyelv rendszere című leíró nyelvtanra (MMNyR. II. Bp.,1970) támaszkodtam.

I.

A cselekvés tárgya, az objektum minden nyelvben létező jelenség. Az általános nyelvészet elmélete szerint a nyelv mélyszerkezeti kategóriái közé tartozik. Az azonos tartalom azonban az egyes nyelvek felszíni szerkezetében más-más módon realizálódhat. A különböző nyelvek mondatrész-kategóriáinak összevetése olykor igen nehéz a hagyományos grammatikák eltérő felosztási rendszere, vagy egyszerűen szóhasználati különbségei miatt.

A magyar akadémiai nyelvtanban meghatározott tárgyfogalom megfelelőjeként az erza-mordvin nyelvtanokban az orosz mintájú *víde dopolńeńija* terminust találjuk.

Mondatbeli szerepe tekintetében a tárgy a lativusi, ritkábban locativusi irányt kifejező határozókkal mutat rokonságot. Az orosz és az ezen alapuló mordvin nyelvű szakirodalom nem is tesz olyan éles megkülönböztetést tárgy és határozók közt, mint ahogy azt a magyar hagyományok megkövetelik.

A tárgyat a mordvinban is érdemes a magyarhoz hasonlóan külön mondatrészként elhatárolni, mivel alakjára nézve mindkét nyelvben jellegzetes végződés különbözteti meg, s fontos tulajdonsága az állítmányként szereplő ige ragozásának módosítása.

A mordvin nyelv a tárgyas viszonyokat főként morfológiai szinten fejezi ki. Az erza mondat tárgyát az jellemzi, hogy tranzitív igével alkotott szerkezetében nom., gen., abl., illetve instr-loc. esetvégződést vesz fel a tárgyszó szemantikájától függően. Határozott tárgy előfordulásakor ezen kívül az ige is olyan formába kerülhet, mely közvetlenül utal a tárgyra, a tárgyszó pedig ekkor többnyire határozott vagy birtokos személyragozású.

Ha az igei állítmány és a névszói bővítmény morfológiailag egyértelműen jelölt, nincs jelentősége az állítmány és tárgya sorrendjének. Ekkor a tárgyas viszonyt kifejező szavak sorrendje szabad. Igaz, hogy szabad szórend esetén bármilyen sorrendi változtatás jelentésárnyalatbeli változást eredményez, azonban ezek a különleges mozzanatok nem érintik az alapvető szintaktikai viszonyokat.

A magyarban is ez a helyzet: itt sincs egyetemes érvényű törvényszerűség, mely megkötné a szószerkezet alakját. Teljes szórendi szabadságról azonban csak akkor beszélhetünk, ha a tárgyat egyértelmű morfológiai jelzéssel (raggal) láttuk el, vagy pedig a tárgyas szerkezet igéje utal félreértés nélkül a tárgyra.

Sem a magyarban, sem a mordvinban nem kötelező azonban a ragok kitétele. A tipikusan agglutináló uráli nyelvek közös, az alapnyelvre is visszavezethető szintaktikai jellemzője a jelöletlenség. Az ebből adódó félreérthetőség elkerülése végett már az uráli korban kalakult néhány szórendi szabály. Az állítmányt megelőzi a tárgy és a határozók is, hiszen a finit ige

sohasem lehet determináns. Az objektális szintagmákra is vonatkozik tehát a regens post rectum elv. Mind az uráli alapnyelv, mind a legtöbb mai finnugor nyelv — köztük a magyar is — az SOV szórendi típusba sorolható. A mordvinban ellenben, miként a finnben is, az SVO a domináns sorrend. Az SVO-tendencia a lappban, zürjénben és a magyarban is működik. (Vö. Hajdú P., i.m. 128)

Erza anyagomban a történetileg másodlagosnak tekinthető SVO sorrend fordult elő többségben. Pl. *ŕeḋa aftiṛdas orta-tula* (MdV. III,226) 'Fegya kirántott egy kapucölöpöt.'

Nagyságrendben alig marad el azonban az uráli eredetű SOV sorrend előfordulási aránya. Pl. *avaś tśoriŋgiť āźiźā v́ečḱińā* (MdV. III,260) 'Az anya a fiút nem szerette. '

Mindkét említett szórendi változat a semleges, nyomatéktalan mondatokra jellemző. A magyarhoz hasonlóan az erzában is a mondatélre kerülhet az ige, ha a közlésben a cselekvés a lényeges. Pl. *kiĺś ĺišme vardo i śejś uńašań uskomo* (OMdD. II,218) 'Befogott egy lovat Vardo és elindult elvinni Unyasát. ' Ezt sokszor a szövegelőzmény kívánja meg. Pl. *piźemeś kurok si, čijť ťeste — provožaś ejsendze sadoń storožoś* (OMdD. II,111) '— Hamarosan eső lesz, fuss innen — kísérte ki a kertőr.'

A VOS sorrendtől a VSO csak másodlagos nyomatékban különbözik. Az első esetben az alany, a másodikban a tárgy kap másodlagos hangsúlyt. Pl. a VSO szórendre: *polavtiź ziń sińś est nurdost* (OMdD. II,217) 'Megcserélték ők a saját szánjukat.'

A kontextus kontrasztviszonyaitól és a mondat nyomatékolásától függően használják az erzában az OSV, illetve az OVS szórendet. Pl. OSV: *śe ťājxťiŕińť ŕeḋa ńāĺǵiźā rozbojńikiń ḱecta* (MdV. III,227) 'Ezt a lányt Fegya ragadta el a rablótól.' A tárgy kiemelt helyzete határozottságával magyarázható, mivel már korábban volt említve, az alany pedig így kontrasztot fejez ki, azaz „ Fegya ragadta el, nem a testvére." Ugyanígy: *čejeŕťńeń barcukś jarcaj* (OMdD.II,92) ' Az egereket a borz eszi.'

Az OVS variánsban az igei állítmányon érződik a másodlagos nyomaték. Pl. *v́eśe bańaśť naŕažiź od-ťejťeŕś di od́s oras, naŕažiź v́eĺť maziste* (MdV.III,215) 'Az egész fürdőt feldíszítette a leány és a legény, egészen szépre díszítették.'

Az erza szórendi szabályok pontos leírása inkább szövegelméleti, mint mondattani kutatásokat kívánna. Ezért elégedjünk most meg a fenti példákkal a magyarral sok hasonlóságot mutató kötetlen szórendi típus szemléltetésére.

II.

1. A tárgyas szerkezet tagjainak s z e m a n t i k a i v i s z o n y a szerint a magyar grammatikai gyakorlat külső és belső tárgyat különböztet meg, más elnevezéssel iránytárgyat és eredménytárgyat, illetőleg a határozói értékű tárgyat. A mordvin nyelvtanok mellőzik ezt a rendszerezést, pedig például a partitivusi tárgy jelentése ennek segítségével pontosabban határozható meg.

Az iránytárgyban megnevezett dolog a cselekvéstől függetlenül is létezik: *kurgondo nardik* (OMdD.III,128) 'Töröld meg a száját'!

Az iránytárgy egyik fajtája a részleges tárgy. A névszói esetrendszerben a teljes–részleges oppozíció a rokon nyelvek közül csak a balti finn nyelvekben, a mordvinban és a régi magyarban jelenik meg. A partitivusi tárgy a mordvinban is határozóból való átértékelődéssel jött létre. Esete az ablativus. Pl. *ṕižā tikšedā* jarcama, *kelmā vāttā śimiḿā* (MdV.III,250)

'Zöld füvet enni, hideg vizet inni.' Használata erősen korlátozott, függ mind az igei alaptag, mind a tárgyszó jelentéséről. A *jarsams* ' eszik', *śiṁems* ' iszik', *poŕems* 'rág ', *ńiĺems* 'nyel' és még néhány hasonló jelentésű ige ételt, italt, fogyasztásra való dolgot kifejező tárgyaként fordul csak elő.

Az ablativus-partitivusi tárgyeset és az eredeti helyhatározói abl. közt több átmeneti jelenséggel találkozhatunk. Nem érthetünk egyet Jakubinszkajával, aki a *ḱeďe kundiṁeń* 'kézen fogott engem' és a *durakoś kapuďiźe vazońť piĺgede* ' a bolond megragadta a borjút a lábánál' szerkezeteket idézi részleges tárgy gyanánt.(Якубинская-Лемберг,Э.А., К вопросу о выражении прямого дополнения в эрзя-мордовском языке. Учёные записки университета им. Жданова № 314, вып.63.Ленинград, 1963.78) A finnugor nyelvérzék és grammatikai gyakorlat ezeket határozónak értelmezi. Objektívebb, formai tényezők is kizárják azonban a tárgyesetet. Bár az első példában nincs kitéve a Sg1 személyű tárgy, az ige személyragja egyértelműen utal rá, a másodikban pedig a *vazońť* szó a direkt teljes tárgy. A tárgyas igeragozás használata is kizárja a részlegességet.

Hasonlóan, nem finnugor, hanem orosz szemléletmód eredménye lehet, hogy a *ṕeĺan ḱiskado* 'félek a kutyától' abl-i vonzatot tárgynak nevezi (uo. ld. még: Itkonen, E., Über das Objekt in den finnisch-wolgaischen Sprachen. FUF.XXXIX.Hki, 171–2).

Az erza *do/ďe, to/ťe* abl.rag a PU +*TA* morféma egyenes folytatója. Az elsődleges helyhatározói jelentést jobban megőrizte, mint a vele azonos eredetű balti-finn part. rag, melynek eredeti funkciója ma már csak határozószókban és névutókban lelhető fel. A mordvin ablativusból éppen ezért nem lett a balti-finnhez hasonló valódi tárgyeset.

Az erzában a várható abl. helyett határozott elativust is használnak. Pl. *azo toĺka ton baba jagań ojeť ejstâ iĺa nola* (OMdD.III,105) 'Menj, csak a Baba Jaga zsírjából ne nyalj.'

Az ilyen mondatszerkezetben a tárgy mindig valamilyen meghatározott ételt, ismert fajtájú italt jelöl. Az elativusi tárgy használata nem általános az egész erza nyelvterületen. Az abl. és elat. jelentésváltozás nélküli felcserélhetősége csak egy-két nyelvjárásban figyelhető meg. Pl. Kelgyusevo faluban: *kašadondo jarsaź jarsavat* és *kašando estę jarsaź jarsavat* (Ермушкин,Г.И., Типологическая эволюция системы местных падежей в истории мордовских языков.См. Историко-типологические исследования по финно-угорским языкам. Ред. Серебренников,Б.А. Москва, 1978. 221) 'Kásáját evén ennéd', azaz 'edd élvezettel'.

Bubrich szerint az ablativus és elativus váltakozását a határozott ragozásban megjelenő névutók hasonlósága (abl. *estę, ezdę; elat. ejstę*) okozhatta. (Бубрих, Д.В., Историческая грамматика эрзянского языка. Саранск, 1953. 69)

Ezzel szemben én valószínűbbnek tartom a magyarral analóg tendencia érvényesülését. Mint ahogy a régi magyar *-ban, -ben* ragos partitivust kiszorította a *-ból, -ből* elat. ragos határozó, miután amaz a nyelvhasználatban amúgy is elveszítette tárgyeset jelentését, az erza ablativusi partitivust is könnyen felválthatja egy, a mai nyelvérzék számára megfelelő, konkrét jelentésű határozó. Annál is inkább, mivel az abl. előfordulása eleve igen korlátozott.

Efféle egybeesés a tárgy részlegességét jelölő rag és a nem objektális esetek között más rokon nyelvekben is előfordul. A lapp nyelvjárások egy részében elat. jelöli a részleges tárgyat. A finnben is kapcsolatban van a part. és elat. jelentése.

Az eredménytárggyal megnevezett dolog a cselekvés tartama alatt, annak következtében jön létre. Pl. *sačťś tśora* (MdV. III,217) 'szült egy fiút'.

Alkategóriaként említhető meg a figura etymologica vagy figura synonymica néven ismert tárgyas szerkezetek egy része. Pl. *paťäj jofńiḱ joſ ksḱä* (MdV. III,271) '...nővér, mesélj mesét.' Az uráli nyelvekre jellemző szerkezet kedvelt az erzában is. Különösen a népmesei szövegekben gyakori, hiszen a tőismétlés elsősorban a szóbeli előadásmód természetes nyomatékosító és zenei hatást keltő stíluseszköze.

A határozói értékű tárgy már sok nyelvészt késztetett vitára. H.Molnár Ilona szerint ez a tárgytípus késői , analógiás keletkezésű. (H. Molnár I., A határozói értékű tárgy helye a mondatrészek között. MNy.LIV.243-57) Mások a több funkciót betöltő tárgyat ősi jelenségnek tartják. (Beke Ödön, A mondatrészek fejlődése . Nyr. LIV, 74-83. Kont, K., Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. Tallinn, 1963.11-15) A különféle adverbiális jelentésű tárgyakat jelentéstanilag nemigen érdemes egy harmadik osztályba sorolni, hiszen mindig eldönthető, vajon a tárgy alá van-e vetve az igei actiónak, vagy pedig eredményének tekinthető.

A határozói értékű tárgy számunkra most annyiban érdemel figyelmet, hogy mind a magyarban, mind a mordvinban ún. intranzitív igéhez is kapcsolódhat, s ha a tárgy határozott, az ige a tárgyas ragozás toldalékait veszi fel. Pl. m. *járom az utcákat*; ill. mdE. *lisiź pižeń ṽiṙińť i arćť vasu* (MdV. III,249) 'Kiértek a rézerdőből és messzire lovagoltak'. Tkp. „ Túlérték a rézerdőt ..."

2. Az erzában a logikailag határozott tárgy megléte vagy hiánya nemcsak jelentéstani kérdés, hanem szintaktikai és morfológiai következményekkel is jár, befolyásolja az egész tárgyas szerkezet alakját.

A mordvinban a mi névelőink feladatát a névszói paradigma kettős rendszere tölti be. A határozott declinatio alakjai tipológiailag a balkáni nyelvek, ill. a svéd posztpozitív articulusával vannak rokonságban. Articulusként az erzában az uráli eredetű *śe* 'az' és a többes számú *ńe* mutató névmás jelenik meg.

A mutató névmás posztpozitív helyzetét sokan az uráli nyelvektől idegen jelenségnek tartották, s nyelvi archaizmussal, emfázissal, vagy kölcsönzéssel magyarázták. (vö. Pusztay János, A determinálás kifejezése az uráli nyelvekben. Nyr.99.356-64: Серебренников, Б.А., Историческая морфология мордовских языков. Москва, 1967.45)

Ravila azonban felhívja a figyelmet arra, hogy mivel a névmásoknak nem lehet rectuma, jelentésük változatlan marad más szórend esetén is, ezért állhattak a determinált szó előtt és utána is. Az uráli nyelvekre azonban jellemző a prefixális szó- és formaképzés, ezért a névmások posztpozicionális helyzetben agglutinálódtak, mert csak így válhattak szuffixummá. (FUF.XXVII,132-3) A posztpozitív articulus más szempontból sem idegen elem az uráli nyelvekben. Ebben a funkcióban szinte valamennyiben általános a birtokos személyragok használata, melyek determináló szerepe legalább olyan eredeti, mint a birtokviszonyt jelölő. Mindkét jelenség előzménye a névmás értelmezői használata lehetett, mely magyarázatot ad a hátravetett helyzetre (Papp I.,MSFOu.CXXV,406 kk.; Balázs J., NytÉrt.46.sz. 3-16). Bár az erzában a Px-es determinálás háttérbe szorul a határozott névszóragozással szemben, a reliktumként fennmaradt néhány kifejezés értékes bizonyítékunk lehet a kifejezésmód eredetére vonatkozóan. A Px3Sg ugyanis majdnem kivétel nélkül egy ősi lexikai réteghez tartozó szavakhoz — természeti jelenségek, földrajzi fogalmak nevéhez járul. Pl. *ḿeńeĺ* 'ég', *mastor* 'föld', *ška* 'idő', *ṽeńeĺks* 'időjárás' stb.

3. Az uráli nyelvek többsége kétféle (határozott és határozatlan) tárgyesetet ismer, s valószínűleg a PU-ban is így volt. (*-m és Ø)

A mai magyar nyelvben is megvan még a jelöletlen tárgyeset, noha a ragos vagy ragtalan acc. használatának feltételei megváltoztak, sőt alig mutatható ki kapcsolata a determinációval.

A mordvin nyelvtanírók többsége az acc-t nem sorolja az esetek közé. Ezzel azt a tényt emelik ki, hogy a mordvinban valóban nincs a magyar -t raghoz hasonló általános tárgyjelölő eszköz. Csupán ezen az alapon nem tagadhatjuk az acc. meglétét. A különböző nyelvek paradigmáinak összehasonlítása még rokon nyelvek esetén is igen kényes dolog. Minden egyes nyelvi rendszerben más-más lehet a nyelv eszközeivel ugyanazt a valóságot tükröző esetek száma, s már emiatt is eltér az egyes esetekre jutó kifejezésbeli „ feladat " mind mennyiségi, mind minőségi szempontból. Nincs és nem is lehet tehát két teljesen azonos szerepkörű acc.

A mai magyarral ellentétben az erza tárgyszó alakja szorosan összefügg a szemantikai jellemzőkkel. A tárgy jelentésárnyalatai többféle, mindig pontosan meghatározott grammatikai eszközzel fejeződnek ki.

A *határozatlan* dolgot, fogalmat jelölő tárgy alakilag az indet. nominativusszal egyezik meg. Pl. *i ťikše ľeďan i kalxt kundan i sarast vanctan* (OMdD.II,92) 'Füvet is kaszálok, halat is fogok, tyúkot is őrzök'. Az erza jelöletlen tárgyeset egyenes folytatója a PU-i határozatlan acc-nak, mivel a határozatlansággal való összefüggése egyértelmű.

A *határozott tárgy* kifejezőeszközei változatosak.

a/ A leggyakoribb a det. gen-szal egybeeső tárgyeset. Ragja egyes számban -ńť/śť, többes számban -ťńeń. Pl. *son jalaksośť tago kudos kadiźe* (MdV.III,216) 'Ő a húgát megint otthon hagyta'; *oďiŕvaťńeń sodamoťńeń avaŕśiń, siŕeť, siŕeť baḃińeťńeń, aťińeťńeń lužavsiń* (MdChr.5) 'A menyecskéket, a vőket megríkatom, az öreg–öreg anyókákat, apókákat megzokogtatom'.

b/ A már eleve határozottnak gondolt tárgyszónak nincs szüksége külön determinálásra, így határozott tárgyi szerepben az indet. ragozás -ń genitivusragját veszi fel. Az erzában ezt a jelentéstani csoportot a személynevek és egyes névmások alkotják. Pl. *koda sovaśť ťeďań karmaśť čauma* (MdV.III,226) 'Amikor bementek, kezdték Fegyát ütni'; *śeń iḱeľe makssa ḿiŕďeńe* (MdChr.4) 'Azt először adom férjhez'.

A népmesékben köznevek is fejezhetnek ki határozott tárgyat -ń ragos alakjukkal. Pl. *ofto ḿeŕi varakańeń: „ ḿejs iśťa pustačejeń tonaftiḱ?"* (MdV.III,281-2) 'A medve azt mondja a varjúnak: - Miért tanítottad ilyenre a sármányt?'

Ezek a főnevek a mesék élő, beszélő, emberként viselkedő állatszereplőit nevezik meg, funkciójuk a személynevekével azonos. Példamondatunkból az is kiderül, hogy nemcsak a tárgyesetben, hanem másutt sincs rajtuk determináló elem. Ez is a tulajdonnévi használat feltevését támogatja.

Az erzában a főnév határozottságát a mellette álló szavak is okozhatják. Az *ostatka, kadoviks, mejelće* 'utolsó, maradék', *lija* 'másik', *koj–kona* 'néhány', *eŕva* 'mindegyik', *v́eśe, v́eśeḿe* 'mind' névmásokkal determinált névszónak már nincs szüksége másik meghatározó elemre. Pl. *v́ejks kudon čiń makssiń!* (MdV.III,282) 'Egész gazdaságomat odaadom.'

c/ Koljagyonkov szerint a det. nom. is elegendő lehet határozott tárgy jelölésére mind egyes, mind többes számban. Szöveges példát mégis csak az egyes számú alakra hoz, ugyanabból a regényből idézve. Mindhárom példamondatában az -ś (pro -ńť) ragos szó -ms végű infinitivusnak a tárgya. Pl. *bańado mejľe kopordams eŕavi martonzo, kavańams ćoraś* (pro

ćorańť) Kolomaszov V., Lavginov, Szaranszk 1956 id. Koljagyonkov, Структура простого предложения в мордовских языках. Саранск, 1959. 131) . Saját anyagomban nem találkoztam hasonlóval, így ha az írón kívül más is használja, akkor is ritka, nem tipikus, mondatszint alatt megjelenő szerkezet lehet.

d/ Az inessivus-instrumentalisi ragos névszó is fejezhet ki határozott tárgyat. Ez a tárgyjelölési mód azonban nem emelkedett köznyelvi szintre, az iskolai nyelvtankönyvek nem is említik, s az írók is ritkán élnek vele. Az északkeleti nyelvjárásterületen (Alatir és Szura menti, bolseignatovói, alsópjanai tájszólások) az iness-ragos tárgyszó következetesen determinált ha tulajdonnév vagy más módon határozott. Pl. *skaltnese̜ noldiť* (OMdD,I,93) 'Kiengedik a teheneket'. *lamo tuwost kastatamok, ameŕikaso startanok* (OMdD.II,231) 'Sok disznót nevelünk, utolérjük Amerikát'.

Az északnyugati nyelvjárások analitikus inessivusi szerkezetet használnak. Például a következő bolseignatovói mondat *-opeť sasiť ťejťeŕsesť* (OMdD.II,222) 'Megint utolérik a lányt' északnyugaton *opeť sasiť ťejťeŕińť esne̜* megformálású lenne. (Jermuskin, 1978. 197.)

A névutós kifejezésmód a másodlagos főnévragozás következménye. Az erzában a már ragozott névszók további ragokkal láthatók el. Ekkor az első rag függő szótő létrehozásával mintegy képzővé válik. A szóbanforgó nyelvjárásokban a másodlagos iness., elat., és comparativus bázisú det. genitivusok formailag azonosak az irodalmi nyelv határozott iness., elat. és compar. alakjaival. A jelentés azonban más. Pl. Iness: *kudo/so/ńť* 'a házban' — ÉNy-on: Gen-Acc: 'azt, aki otthon van'.

A homonímia megszüntetésére irányuló törekvés vezetett a névutós szerkezetek megjelenéséhez az alapragozásban. (Ермушкин, Северо-западные говоры эрзя-мордовского языка. М., 1967. 13) Ezek az összetett alakok a névszó határozott birtokos esetű alakjából és ragos visszaható névmásból állnak. A tárgyszó lehet határozatlan birtokos esetben, ha személynév vagy névmás. Pl. *kuvat učiś avazâ mašań e̜jsâ -no maša eź učuvt* (OMdD.III,101-2) 'Sokáig várta az anyja Mását, de Mása nem váratott ki'. Határozott genitivushoz járul a névutó köznevek esetében. Pl. *vanka, koda uskśi paćańť esne̜* (Jermuskin 1978.196) 'Nézd csak, hogy húzgálja a kendőt'.

Az alapszó természetesen Px-es is lehet.

Érdekes variációkat mutat a személyes névmások ilyen típusú tárgyesete. Ugyanazt a jelentést fejezheti ki a 1Sg személyes névmás iness. raggal, a névutós iness. szerkezet, ill. pusztán a névutó Px1Sg alakja, ha a finit ige alanyi ragozású. Pl. *čavi mońce̜ń = čavi moń esne̜ = čavi esne̜ń* (OMdD,I,45) 'Üt engem'.

A névmás genitivusa gyakran kiesik a névutós szerkezetekből, a névutó ekkor Px-et vesz föl és „ névutó-névmássá" válik.

Ugyanilyen jellegű folyamat ment végbe a magyarban is. A ragok és névutók Px-szel ellátott *(én)alattam, (ti)hozzátok* típusú kombinációit egyenrangúnak tekintjük a paradigmában az *őt, őket* szabályos formákkal.

Ha az erza ige tárgyas ragozású, ez a „névutó-névmás" nem lehet tárgy a mondatban, mert ekkor a személyes vagy mutató névmási tárgyra az igei személyragok utalnak.

Jermuskin szerint (Jermuskin, 1978.195) az inessivust tárgyesetként régebben több erza nyelvjárás használta. Felhívja a figyelmet arra, hogy az északnyugati tájszólásokban a népköltészet archaikusabb rétegeiben megtalálhatjuk szórványos nyomait. Alemajevo faluból idéz egy Px-es példát: *meŕat a meŕat, ťeťakaj, osta laŋgs parat ďeŕńamo, paŕśej baćaso ĺišamo,*

mazi̯ jalgason purnamo, duduškason śeďamo? 'Megengeded vagy nem, apám, a kapuhoz párokat vezetni, selyem kendővel integetni, szép barátnőimet összegyűjteni, sípommal játszani?'

Bár nincs okom kétségbevonni Jermuskin szavait, hiszen az erzában sokkal járatosabb, de szerintem mégsem egészen biztos, hogy az iness. ragos szó az infinitivusszal alkotott szerkezetben tárgyesetet jelöl; elképzelhető az instrumentalisi, vagy valami hozzá közelálló esettartalom (esetleg társhatározó: 'barátnőmmel összegyűlni') is. Ezt a kételyt támasztja alá a mondat alakilag teljesen azonos másik szerkezete, a *duduškason śeďamo*, mely egyértelműen eszközhatározó. Az iness-instr. rag háttérbe szorulását, s ezzel egyidejűen az accusativusi forma térnyerését példázza a használati ingadozás. Egy mondaton belül kétféle formát alkalmaznak. Pl. *piže̯ń goľśińem e vešńiń - vanan avakščim̯-nuždakščim̯ lukšči̯ lavśke e nuŕśi, čova vaľgejse̯ e targi, piśi seľvece̯ e nuŕťi, lutkat-latkat e pańťńi* (Jermuskin 1978.195) 'Rézgyűrűcském hej, megkerestem - látom: női sorsom-ínségem ingó bölcsőt hej ringat, vékony hangon hej húzza, forró könnyet hej ont, ringyet-rongyot hej foltoz.'

Az iness. a mordvinban nem fejlődhet egyetlen, általános tárgyesetté, mivel helyhatározói jelentése él az egész nyelvterületen, s elsődleges tartalma más eset jelentésárnyalatát felvéve sem homályosul el. Pl. *ošiť ejsâ ťäťat-avat pomńeť toń ejsâ* (OMdD.III,116) 'A városban a szüleid emlékeznek rád.'

Az esethomonímia megszüntetésére irányuló törekvés nyelvjárásonként több vagy kevesebb következetességgel érvényesül. A tájszólások többségében nincsen iness. ragos tárgy. Ahol megvan, használati köre ott sem széles, jelentéstanilag és szintaktikailag pontosan körülhatárolt. A *-so* ragos tárgyat tartalmazó szerkezet mindig alanyi ragozású igét tartalmaz. Jelöli egyrészt a cselekvés befejezetlenségét, másrészt a határozott tárgynak arra a tulajdonságára utal, hogy a cselekvés csak részben hatja át.

Természetesen „szabályt erősítő" kivételek itt is akadnak. A *roźse̯śť ľeďiź* (OMdD. I, 93) 'lekaszálták a rozst' mondat igéje tárgyas ragozású, noha a tárgyszó indet. iness. ragos. Valószínű, hogy a konkrét helyzetben a beszélő számára a tárgy határozottságának képzete fontosabb volt, mint a részlegessége, s a cselekvés eredményességét is a tárgyas igealakkal tudta érzékeltetni.

Mi lehet az oka, hogy éppen az iness. lett a határozott részleges tárgy jelölője? Bubrich úgy vélte, hogy az acc-i és iness-i szerkezet azonos alakúsága volt az alapja ennek a folyamatnak. (Bubrich, 1953. 44) Elméletének azonban már kiindulópontja sem bizonyítható. Nagykin és Jermuskin szerint az iness. szemantikáján belül, az instrumentalisi jelentésben kell keresnünk az okokat (Nagykin OMdD. V, 20 és Jermuskin 1978. 202).

Iness. ragos tárgy előfordul a zürjénben is (Itkonen, im.175; Fokos-Fuchs ALH V.47) és a magyarban is használták a XVIII. századig, s ez a tény önmagában is megkérdőjelezheti a fenti elméleteket és alapjául szolgálhat egy általánosabb érvényű magyarázatnak.

A régi magyarban a *-ban*, *-ben* ragos szó eredetileg részelő határozó volt. Később vette magára az elmaradt alany, ill. tárgy szerepét. Feltehető, hogy másutt is végbemehetett hasonló folyamat. Az iness. más rokon nyelvben is válhatott bonyolultabb nyelvi szerkezetek kiindulópontjává. A finn 2. és 3. infinitivus inessivusi alakjai „éppen most" „éppen akkor" folyó cselekvést jeleznek, azaz „az actió belsejében, közepén" vagyunk. Pl. *laskiessa; olen puhumassa*. A belső helyhatározó esetnek megvan tehát az a képessége, hogy kifejezze a folyamatban levést, illetve a tárgyra való részleges, fokozatos irányulást. Elképzelhetőnek

tartom, hogy az elsődleges inessivusi alapról két különböző tartalmú jelentésfejlődés indult el a mordvinban az instrumentális és az acc. irányába.

e/ A meghatározott személyhez tartozó dolgok determináltnak számítanak. A Px-es főnevek általában nominativusi alakjukkal jelölnek határozott tárgyat. Pl. Px1Sg: *ťśoriŋǵiś ḿeŕā: uj paťakaj, karksum stuftą̄* (MdV.III, 234) 'A fiú így szól: — Jaj, nővérkém, az övem ott hagytam,'; Px2Sg: *mon mukšnijā toń annuškať, son ńej vircâ* (OMdD.III, 116) 'Én láttam a te Annuskád, ő most az erdőben van'; Px3Sg: *ot, veŕgez pulozo jokstiźe ťeťandzo vaĺmawa* (OMdD.II, 228) 'Íme, a farkas bedugta a farkát az apja ablakán'; Px1Pl: *miń eśeńek mastirįnįk umaŕ sadįks ťājsiń̨ik* (OMdD.III, 99) 'A mi saját földünket almáskertté tesszük'; Px2Pl: *puŕǵińe ińazoro paz puŕǵińe–ḱevsen̨zę ĺeťťadiź, tolsonzo pultatadiź varmasonzo kulovoŋkkak ponžavsińźe* (MdChr. 6) 'A Mennydörgő isten–fejedelem mennykövével lesújt benneteket, tüzével eléget titeket, szelével hamvaitok is szétszórja'; Px3Pl: *maksiź suriŋgist suskums* (MdV.III, 233) 'Odaadták az ujjaikat megkóstolni'.

A Px-es főnevek paradigmája 1. és 2. személyben hiányos: nincs külön genitivusi és dativus–allativusi alak. Ezért az 1. és 2. személyű birtokos esetén a tárgyszó mindig nominativusban áll. Leíró szempontból a rokonságnevek kivételesek, mivel minden személyben teljes a ragozásuk. A tárgyesetet ezek gen-acc. alakjukkal jelölik.

A nyelvjárások többségében és a köznyelvben a 3. személyű Px-es szónak van birtokos esete is, mely a határozott tárgyat is kifejezheti. A *-nzo/-nzę* végű szóalak, mely *n* birtoktöbbesítő jelet tartalmaz, a több birtokra utaló ragozási sorból került át.

A többes számú alakok átértékelődése, a Sg és Pl birtok megkülönböztetésének eltűnése nem kivételes jelenség az erza Px-ragozásában. Következetes különbségtétel csak az egyes szám 1., 2., 3., személy nom. -ban — egyes nyelvjárásokban a Pl1-ben is — van. A függő esetekben az eredetileg többes számú formák terjedtek el.

Mivel a Px3Sg genitivusával kifejezett tárgy formailag mindig többes számú, a tárgy számára az igealak utal. Pl. jortizę *ivan acamonzo dį ozaś susek laŋgs, ṕiĺgenzę* noldin̨źe *kenkšenť jonov* (Колядёнков. М.Н., Грамматика мордовских языков. II. Синтаксис. Саранск, 1954. 201) 'Ledobta Iván az ágyneműjét és leült a szuszékra, lábát /tkp. lábait/ kinyújtotta az ajtó felé'. A *jortizę* alak Sg3, a *noldin̨źe* Pl3 tárgyra utal.

Egyes nyelvjárásokban még él a számmegkülönböztetés. A bolseignatovói tájszólásban például következetesen érvényesül, ha a tárgyszó élettelen dolog. Pl. *bojaroś ozaś piśi nurdośťeń*, kajiźe *šapkazo dį vaŕgandzo dį uči, koda piśiĺgadį* (OMdD.II, 217) 'Az uraság beült a meleg szánba, levette sapkáját és kesztyűjét (Pl) és várja, mikor izzad meg'. Itt a többes számú tárgyra nem utalt külön igealak — mivel az állítmány számban a hozzá közelebb álló tárgyszóval egyezik meg —, de a Px egyértelművé tette a számmegkülönböztetést.

Az élőlényt jelölő Px-es főnévi tárgy ebben a nyelvjárásban is csak többes formájú lehet. A numerus ekkor vagy az igeraggal fejeződik ki, vagy pedig Px-es alak helyett determinált gen. használatos. Pl. *ťorandzo son* gučiźe *bazarow* (OMdD.II, 163) 'A fiát elküldte a piacra.' De: *ťorandzo son* gučińdźe *bazarow* (OMdD.II, 164) vagy: *soń śindze ťoraťńeń zon* gučińdźe *bazarow* 'A fiait elküldte a piacra'.

A magyarban nemcsak azért nem találkozunk efféle megoldással, mert nincs külön határozott főnévragozásunk, hanem azért sem, mert elképzelhetetlen a birtokos személyrag elhagyása még a főnévi vagy személyes névmási birtokos jelző kitétele mellett is. A Px nélküli

birtokos névmásos szerkezet idegenszerű a mordvinban is, elterjedésében valószínűsíthető valamelyik szomszédos idegen nyelv (talán az orosz) hatása.

Hasonlóképpen nem „finnugoros" a drakinói tájszólás következő példája: *miźarda son pandžinda śeĺmiťńiń* (OMdD.III, 276) 'Mikor ő kinyitotta a szemét'. A határozott tárgyat a det.Plgen. jelzi Px nélkül. A rokon nyelvekben kötelező lenne kitenni a birtokos személyragot. A határozott Cx-es alakok használata a birtokos személyragozás helyett az erza nyelvterületen szórványos és vagylagos.

f/ Markov szerint a tér- és időbeli együttlétre utaló *-ńek/ne̯k* ragos improduktív comitativusi esetet is lehet határozott tárgy kifejezésére használni. Saját példám nincs erre a jelölésmódra s mint arra Itkonen is rámutat (Itkonen, 175), Markov egyetlenegy erza példamondata sem comitativusragos, hanem több birtokra utaló többes szám első személyű Px-es tárgyszót tartalmaz: Pl. *maŕi, što ton ťesat, kavońeńek ožďaso krosťńesaḿiź* (**Марков, Ф.П., Функции объектного спряжения мордовского глагола.** Töid läänemeresoome ja volga keelte alalt. **Таллин, 1964. 81**) 'Meghallja, hogy itt vagy, mindkettőnket gyeplővel ver agyon'.

4. A determináltság-indeterminálttság kategóriája szoros összefüggésben van a tárgy szófaji jellemzőivel. Az alaktani rész utalásait követően összegezzünk most ebből a szempontból.

Tárgyként, mivel dologfogalmat fejez ki, főnevet, főnévi jellegű vagy főnévi értelemben használt szófajtát használunk.

A/ Az erzában csak a főnév, pontosabban csak a köznév lehet a közlés céljától függően határozott vagy határozatlan és veheti fel ennek alapján a megfelelő esetragot vagy jelöletlen maradhat. Ha a kontextus konkretizálja a köznevet, alaktani viselkedése szempontjából a személynevekhez válik hasonlóvá. Mivel a személyneveket eleve határozottnak gondolják, ritka kivételnek számít, ha tárgyesetben det. ragokkal látják el őket. Pl. *zojaśť kadi̯ĺija laŋgozost* (OMdD.III, 128) 'Zóját rájuk hagytam'. Olyasféle normától való eltérésnek vehető, mint a magyarban a személynevek határozott névelős használata.

A nem személyeket jelölő tulajdonnevek határozott tárgyi szerepben való viselkedésük szerint a köznevekhez hasonlítanak. Pl. *najmanońť ĺemďakšni̯źe šajťanoś „lavǵińijaks"* (Kolomaszovtól id. Markov, 1964.78) 'Najmant elkeresztelte, az ördögbe is, Lavginiának.' Nem lehetséges az efféle használat: +*najmanoń ĺemďakšni̯źe*, mert így személynevet, nem pedig helynevet értenének rajta.

B/ Lehet a tárgy főnévi névmás is.

A kérdő névmások egy része a főnevek paradigmája szerint, azaz mindhárom ragozásban változtatja alakját, a *meźe?*, *kona?*, *kodamo?* 'mi, melyik, milyen' névmások mind egyes, mind többes számban határozott alakban is állhatnak.

A *źaro/ńaro/źńaro* 'hány?' csak det. Pl ragokat vesz föl. A *meźe* Sg és Pl, a *kona* és a *źaro* Pl Px-ekkel determinálható. Az alapalak tehát csak határozatlan tárgyat jelölhet. Pl. *babaj ḿeŕi: meźe uskiť?* (OMdD.III, 132) 'Az asszony mondja: - Mit hoztál?'

Részleges tárgyat is kifejezhet a mutató névmás ablativusban. Pl. *ofto moĺś: „ŕiveś a ŕiveś, ḿeźďe jarcat?"* (MdV.III, 274) 'Egy medve jött: - Róka, hé róka, mit eszel?' Határozott tárgyként a *meześ, meźťńe; konaś, konaťńe(ń); kodamoś, kodamoťńe* alakok szerepelhetnek, valamint a *konań* forma.

A vonatkozó névmások alakilag megegyeznek a kérdő névmásokkal. Indet. genitivus raggal ellátva áll tárgyi szerepben a *ḱi* 'ki, aki'. Pl. *kudos sovaś śe, kiń eśť učok* (OMdD.II, 113) 'A házba belépett az, akit nem vártak.'

A mutató névmások is hasonló módon viselkednek. Pl. *ťeń ĺemeć arct* (OMdD.II, 95) 'Ezt hímzésnek nevezik'; ...*ki śeďä ikeĺä pešse kaŕźinkandzâ, śeń maksiń̨ik miŕďińiń* (OMdD.III, 101) '... aki leghamarabb megtölti a kosarát, azt adjuk férjhez.'

Általános névmás ragtalanul vagy *-ń* végződéssel: *„levksken"*, *meri*, *„ofto vese mansinze"* (MdV.III, 281) 'A fiókáim — mondja — a medve mind elcsalta'; *väĺiń andŕej — son prok ovtį ťekä, boroćä i väśeń iźńä, kavtį keĺa säďejndzä* (OMdD.III, 95) 'A falubeli Andrej, ő olyan, mint egy medve, küzd és mindenkit legyőz, két szíve van, azt mondják'.

Határozatlan névmási tárgy: *a maksiť-ĺi źńarojak?* (Erdődi József, Erza-mordvin szövegek. Bp., 1968. 255) 'Nem adnak-e valamennyit?'

A névmás a következő mondatban tagadó értelmű: *mäźijak äziń ńej* (MdV.III, 238) 'Semmit se láttam'.

A magyarhoz hasonlóan az egyes számú személyes névmásokat csak akkor teszik ki tárgyként, ha a mondanivaló nyomatéka vagy a versritmus megkívánja. Esetleg a pongyolább, pleonazmusra hajló beszédben jönnek létre hasonló fordulatok: *noldamiź, meŕä, moń mon bratniń̨gik kuluftiń̨* (MdV.III, 219) 'Engedjetek el — mondja — engem, én a bátyáitokat is elpusztítottam.'

Egyes számú igealak esetén a Pl3 tárgyat is csak efféle kivételes helyzetben jelölik külön, hiszen egyébként az ige tárgyas ragozású alakjai utalnak rá. A Pl1 és Pl2-ben is ritka a személyes névmási tárgy kitétele, ha az igealak tárgyas ragozású, és a szövegkörnyezet segíti a számbeli megkülönböztetést a hasonló alakú igék közt. Pl. *siń iśťa ťäjśťkak*: *ńälgiź mašań kectâ jagįdaťńiń*, čaviź dį kalmiź (OMdD.III,101) 'így is tettek: elvették Másától a bogyót (Pl), megölték és eltemették'.

Nemcsak a tárgyas ragozás megléte okozza azonban azt, hogy a személyes névmási tárgy az erzában ritka jelenség. A másik ok a személyes névmások determinált alakjának használata, mely sokkal inkább alkalmas a nyomósításra, kiemelésre, mint az alapforma. Pl. Sg1,2: *kuduv iĺa jaka, ata avat mońďak čauťcamam i tońďak čauftandzat* (OMdD.III, 115) 'Haza ne menj, ha anyád (megtudja), engem is megölet, téged is megölet.'

Amit a mordvinban leíró szempontból birtokos névmásnak tartanak, lényegében nem más, mint a személyes névmások genitivusa. Szófaji viselkedését érdekes kettősség jellemzi. A mondatban jelzői szerepet is betölthet, s ekkor az erzában melléknévnek fogják fel és nem ragozzák.

Használatosak azonban a magyarhoz hasonlóan főnévi szófajértékben is. Ebben az esetben deklinálhatók és tárgyként is megjelenhetnek a mondatban. Pl. *vardo oršińďźe ťejťeŕeśť oďužandzo:„a mońťńeń na ton oršį uńaša"* (OMdD.II, 218) 'Vardo felvette a lány ruháit: — Az enyéimet nesze te veszed föl, Unyasa.'

A *pŕa* 'fej, fő' és a *jožo* 'érzés, tudat, eszmélet' szavak Px-es alakjukban az igével alkotott szerkezetben elveszíthetik eredeti jelentésüket és a visszaható névmás szerepét töltik be. Az efféle tárgyas szerkezet a reflexivitás tisztán formális kifejezője is lehet. Pl. *pŕa čavoms* 'megöli magát', *pŕa maksoms* 'hagyja magát', *pŕa šnams* 'dicsekszik', *pŕa kandoms* 'büszkélkedik', *pŕa ńevťems* 'mutatkozik'; *jožo maŕams* 'érzi magát' stb. (Ld. Markov 1964.82–3)

Jól összevethető a *pŕa* szó eredeti fogalmi és az új, grammatikai jelentése: *ŕiv́eś* ḱi-bokas mać, čapaksne pŕazo vaḋńiźe di kuliks pŕanzo ťejś (MdV.III, 272–4) 'Egy róka az útszélre feküdt, fejét tésztával bekente és holtnak tette magát'.

Nincs pontos megfelelője a mordvinban a mi kölcsönös névmásunknak. A reciprocitás az erzában kétféleképpen fejezhető ki. Az első mód a *vejke* 'egy, egyik' szót tartalmazza: *vejkest-vejkest veĺťiť* (OMdD.III, 124) 'Betakarják egymást'. A másik a *karčo/karšo* 'szemben vmivel, vkivel' névutón alapul: *karado karčo kaźńiť* (OMdD.III, 129) 'Megajándékozzák egymást'.

Az erza névmások a *meźe, mezť, kodamo* és *kona* kivételével, amelyeknek egyaránt lehet határozott és határozatlan, sőt partitivusi jelentése és formája is, deiktikus, aktualizáló tulajdonságuk miatt alapalakjukban is határozottnak értelmezhetők, így az objektális szerkezetben is mindig determinált tárgyat jelölnek. A magyar névmások ezzel szemben a határozottság-határozatlanság szempontjából kevésbé egységesek.

C/ A tárgy főnévi igenévvel is kifejeződhet. Az erza infinitivusi alakok közül a nom-i, ill-i és abl-i eredetűek tölthetik be ezt a szerepet. A háromféle infinitivusi forma használati körét el lehet határolni.

a/ a nominativusi *-mo/me/ma* végződésű inf. két szemantikai csoportba tartozó igékkel alkot tárgyas szerkezetet. (Учкина, В.И., Инфинитив в мордовских языках. Тарту, 1975. 10)

- Az egyik igei csoport kezdést, a cselekvés szándékát jelzi: *karmams, ušodoms* 'kezd', *sirgams* 'mozdul', *kapšams* 'siet', *kundams* 'hozzálát', *arśems* 'gondol', *anokstams, purnams* 'készül(ődik)', *snartńems* 'igyekszik' stb. Pl. karmaśť *ṕäjsist poŕema* (MdV.III, 247) 'Kezdtek a fogukkal rágni'.

A *karmams* ige nemcsak eredeti értelmében fordul elő főnévi igeneves szerkezetben, hanem segédigeként is a jövő idő analitikus alakjában, mely a jövőben lejátszódó folyamatos cselekvést jelöl. Pl. *a tśoraťi kor'taś śťiŕ: ton ťäńi moĺńäńat, karmiť čavumat* (MdV.III, 264) 'A legénynek pedig mondta egy lány: - Ha te most odamégy, meg fognak ölni.'

Összetett jövő idejű alakja csak a tranzitív igéknek van. A magyar összetett jövő idő ugyanilyen: *fog* segédige + inf.

– A másik csoport igéi azt mutatják, hogy a cselekvő képes, vagy lehetősége, illetve kedve van a cselekvés végrehajtására: *maštoms* 'tud, képes', *tonadoms* 'megtanul, hozzászokik', *večkoms* 'szeret', orosz jöv. *mogu* 'tud, képes' stb. Pl. *moĺema kudu, mon* af maštan *moramä* (OMdD.II, 90) 'Haza kell menni, én nem tudok énekelni.'

b/ Az *-ms* (nyj-i *-moks/meks*) végű infinitivus nagyrészt megőrizte eredeti véghatározói jelentését. Olyan finit igéknek lehet alárendelve, melyek a cselekvés végrehajtására irányuló törekvést fejezik ki: *arśems* 'kíván', *bažams* 'igyekszik, törekszik, akar', *dumams* 'gondol', *soglaśams* 'beleegyezik', *starajams* 'törekszik' stb. Pl. *a pokš paťaťńä kortaśť piĺeďä di ŕešeź čavums di kalmams mašań, jagidandzů javums kavtuv* (OMdD.III, 101) 'A nagy nővérek pedig összebeszéltek maguk között: elhatározták, hogy megölik és eltemetik Mását, a bogyóját ketté osztják'. A *meŕems* 'mond, parancsol', *košardoms* 'kényszerít, felhív vmire' főigékkel alkot még szerkezetet az illativusi infinitivus, de állhat a szubjektum képességét kifejező igék mellett is. (vö. a mo-infinitivus) Pl. *saldat śeḱiń* kor'tä *veńťśams* (MdV.III, 223) 'A katona egyre mondta, házasodjanak össze'.

Sokszor nehéz eldönteni, hogy az ilyen típusú szerkezetekben célhatározó-e még a főnévi igenév, esetleg félúton van-e a lativusi irányú határozó és a tárgy között, vagy pedig tárgyként

fogható-e fel. Csak akkor tarthatjuk egyértelműen tárgynak, ha a finit ige tárgyas ragozása, illetve annak lehetősége igazolja feltevésünket. Pl. *atäńť ťäjxťiriza sodasij, šti stroga ṕŕikaziźä avaza vanims i kuvať kirgast, ṕäkist ṕeḱ vačśť* (MdV.III, 244) 'Az apó lánya tudta, hogy az anyja szigorúan megparancsolta az őrzést, és sokáig gereblyéztek, nagyon megéheztek'.

A mordvinban is ismert a kettős tárgyat (accusativus cum infinitivo) tartalmazó mondatszerkezet. Az erzában a finit főigék meghatározott csoportjával (verba sentiendi) a *mo*-infinitivust használják. Pl. *ej, źemĺak eźiť ńeje aťa jutamo* (Ucskina, 11) 'Hé, földi, nem láttál egy öregembert elmenni?'

A hagy és enged jelentésű erza igék vonzata a magyartól eltérően allativusi. Pl. *užodo*, maksodo *ťeń val jovtams* (Bartens, Raija, Mordvan, tšeremissin ja votjakin konjugaation infiniittisten muotojen syntaksi. MSFOu. 170. Helsinki, 1979. 34) 'Várjon, hagyjon engem egy szót szólni'. Sem az erzában, sem a magyarban nem gyakori ez a mondattípus. A magyarban inkább előnyben részesítjük a *hogy* kötőszós tárgyi mellékmondatot. Az erzában vagy szintén alárendelő mellékmondatos szerkezettel helyettesítik, például: *ki ńeiźe: torgaš avaŕďi* (MdV.II,84) 'Ki látta a boltost sírni /hogy sí r a boltos/'; vagy pedig a főige tárgyas személyragja jelzi a főnévi igenév agensét: maŕäźä *avaŕďema* (MdV.IV, 818) 'Hallotta őt sírni'.

c/ Az ablativusi főnévi igenév is fejezhet ki tárgyat néhány ige mellett. Azt, hogy nem valami sajátos ablativusi vonzatról, hanem tárgyesetről van szó, a főige igazolja, ugyanis tárgyas személyragokat is felvehet.

- Az akarást kifejező igék (verba voluntatis): *kardams* 'tilt', *karmavtoms* 'kényszerít, parancsol', *ḿeŕems* 'mond, kér, parancsol' stb. tárgya lehet a *-mado* végződésű igenév. Pl. *araś, a isťa ńejeń škaś ḿeŕi eŕamodo. ťe eŕamoś ḿeŕí v́ečḱemado* (Ucskina, 14) 'Nem, a mostani kor nem így parancsolja az életet. Ez az élet szeretni parancsol.'

– A másik ilyen vonzatú igecsoport a cselekvés kezdetét vagy befejezését jelzi: *karmams* 'kezd', *lotkams* 'abbahagy', *atkazams* 'megtagad' stb. Pl. *morotńe alamoń-alamoń kadovsť udalov di*<karmaśť *ćuť maŕavomdo* (uo.) 'A dalok lassan-lassan hátramaradtak és kezdtek alig hallatszani.'

- A látást, hallást, hallomást jelentő igéknek nemcsak a *mo*-, hanem a *mado*-infinitivus is alárendelődhet. Az igéknek ez a köre tárgyas ragokat vesz fel, ha a főnévi igenév tárgyesetben álló agense határozott. Valójában accusativus cum infinitivo szerkezetről van itt szó, ahol az egyik tárgyat a tárgyas igealakok jelzik. Pl. *ki ńeiźe avaŕďemeďe* (MdV.II, 17) 'Ki látta sírni őt'.

Az infinitivusok használata során sok átfedés lehetséges, mikor ugyanabban a szerepben kétféle formát is használnak. Pl. Csirgusi faluban: *meŕś jutamsto sovamodo* (Jermuskin 1978. 255) 'Kérte beugrani útközben' és *meŕś jutamsto sovamo* (uo.) 'ua.' R.Bartens azonban felhívja a figyelmet a tranzitív igék egy olyan csoportjára, melyek teljes értékű igeként ill-i infinitivust vonzanak, segédigei jellegű használatban pedig *mo*-végűt. (Ld. Bartens 33)

Az északkeleti nyelvjárásokban a *-mo* képzős igeneveket a tárgy szokásos esetragjaival látják el. A képző elveszíti zárómorféma jellegét, s a vele kiegészült szótő főnévként ragozódik. Pl. *aťaś* večki kortamońť (pro *kortamo*) Jermuskin 1978. 200) 'Az öreg szeret beszélgetni.'

A főnévi igenév személyragos alakjai az infinitivus tárgyaként szereplő személyes névmások segítségével jöttek létre: +*moĺan iĺťeḿe sonze*< > *moĺan iĺťeḿenze*< 'megyek kikísérni őt' +*moĺan iĺťeḿe sinst*< > *moĺan iĺťeḿest* 'megyek kikísérni őket' (Ucskina 8) Pl. *dumiť*

čavomonok (OMdD.III, 131) 'Gondolnak ütni minket'; *avaś* karmaś *skalińť poťaftiminza, lofciza araś* (MdV.III, 238) 'Az anya kezdte a tehenet fejni, teje nincs'.

A tárgyjelölés szempontjából hasonlít a magyar és erza infinitivusok személyragozása. A magyarban is jelezheti a személyes névmási tárgyat a főnévi igenév Px-e.

d/ Egyéb szófajta is lehet tárgy főnévi értékben.

Pl. melléknév: *kona paro ťeji, śeńeń lomatńejak paro tejiť* (közmondás) 'Aki jót tesz, annak az emberek is jót tesznek.'

Tőszámnév: *avaŕś, avaŕś pustańka, kajaś v́ejḱe* (MdV.III, 280) 'Sírt-rítt a sármányka, ledobott egyet'; sorszámnév: *ńiĺećeśť eźija pŕad* (OMdD,III, 132) 'A negyediket nem fejeztem be'.

A tárgyszó alakja a mordvinban tehát főként a tárgy szemantikájától függ, s ez az a lényeges különbség, mely elhatárolja nemcsak a magyar, hanem a balti finn szerkezettől is. Az erzában a fölérendelt tag csak kivételesen határozhatja meg a tárgyeset formáját. A tárgy a főnévi, melléknévi vagy határozói igeneves szerkezetben többnyire genitivusi alakú.

III.

1. A tárgyas szerkezet alaptagja lehet az igei állítmány, vagy bármilyen más mondatrész, ha igenévvel, illetőleg deverbális névszóval van kifejezve. Pl. Vx-es ige: *kal kundan* 'halat fogok'; *ms*-inf.: *kaloń kundams* 'halat fogni'; *mo*-inf.: *kaloń kundamo* 'halfogás'; I.partic.: *kaloń kundi<ća ḱeĺmeś* (Правила морфологии, орфографии, синтаксиса и пунктуации м-их языков. С.,1977. 87) 'a halfogó megfagyott'; IV. partic.: *moĺś son, pŕań noldaź* (uo.) 'Ment fejét lehajtva'.

Mondatrészek szerint az alaptag lehet: igei állítmány – *ťeńćleśe kudôlť di<tuś* (OMdD.II, 94) 'Felsöpörte a házat és elment'; alany — *ťeťazo ḿeŕi: nadi<ṕečḱeḿeńḋe baranośť* (MdV.III, 229–30) 'Az apja mondja: - Le kell vágni a bárányt'; tárgy — *ot, tŕatne<karmaśť eťe v́iŕeśť ḱeŕamo i poŕḿe ṕejse<sk* (MdV.III, 284) 'Nos, a manók elkezdték az erdőt vágni és fogukkal rágni'; határozó — *ińazirs kučś saldat śťiŕť pakaŕinza* **kočkama** (MdV.III, 221) 'A király elküldött egy katonát összeszedni a lány csontjait'; jelző — *v́edeń* **kandi<***lomańeś tuś kaloń kundamo* (saját mondatom) 'A vízhordó ember elment halat fogni'.

2. Az igék alapjelentését az indoeurópai nyelvészet hagyományait követve a cselekvés irányulása szerint szokás vizsgálni.

Az erzában nem mindig könnyű elkülöníteni egymástól a tranzitív és intranzitív igéket. Sok az olyan ige, amelynek kétféle jelentése is van. Pl. *ušedoms* 'kezd, kezdődik', *javoms* 'oszt, osztódik', *tokams* 'érint, hozzáér', *oršams* 'öltöztet, öltözik' stb. Ezen kívül nem mindig jelöljük a tárgyat, ha inkább a cselekvést hangsúlyozzuk.

Számunkra fontosabb most az a szempont, hogy van-e az igének tárgyas ragozása.

Az erzában vannak olyan igék, amelyek tárgyas ragozásban sohasem használatosak (pl. *kuloms* 'meghal', *uĺems* 'van', *ozams* 'leül', *moĺems* 'megy', *jarsams* 'eszik', *sťams* 'feláll', *prams* 'leesik', *sovams* 'bemegy', *śiźems* 'elfárad' stb.), és vannak olyanok, amelyeknek lehet tárgyas ragozása. Az utóbbi csoport további két alosztályba sorolható aszerint, vajon lehet-e az igének valódi tárgya, vagy pedig csak locativust vagy temporalist jelölő kizárólag 3. személyű tárgya lehet. (A magyarral kapcsolatban ld. Wacha Balázs, Az ige és a tárgy kapcsolata a magyarban. NyK. LXXVI. 157–8)

A cselekvő igék egy részén kívül a műveltető igék is tárgyasak. Az erzában a *-vt*, *-ḋ/-t*, *-st* képzők hoznak létre faktitív, illetve kauzatív jelentésű tranzitív igéket. Jelentésük mindig

feltételezi a tárgyat, amely azonban nem a cselekvés objektuma, hanem a szubjektuma, az ún. eszközlő alany. A kauzatív igék tehát most nemigen érintik mondanivalónk lényegét.

3. Az erza-mordvinban a tárgy szemantikája nem csupán a tárgyszó formáját határozza meg, hanem az igei állítmányra is hat. Ha a mondatban határozatlan tárgy szerepel, a tárgyas szerkezet igéje az alanyi ragozás végződéseit veszi fel, határozott tárgy mellett pedig lehet tárgyas ragozású is.

A névszói és igei determináció egy tőről fakad, nyelvi szerepük lényegében ugyanaz.

Az erzában párhuzamosan a névszóragozás kettős rendszerével két konjugáció létezik. Az első igeragozási sor személyragjai az alany személyét és számát jelzik, a második paradigma ezen kívül a tárgy számára és személyére is utalhat. Innen származik a hagyományos és sokak által helytelenített alanyi és tárgyas ragozás elnevezés. Mivel az utóbbi a tárgy határozottságának jelölésében vesz részt, többen a determinatív, illetve a határozott jelzőt ajánlják megkülönböztetésére. Én magam inkább vonzódom a szélesebb körben ismert, így egyértelműen használható alanyi és tárgyas kifejezésekhez, melyek ugyanazt a jelenséget takarják. Igaz, a szemlélet, amely alapján elnevezték, más. A legpontosabb természetesen a határozott tárgyas ragozás lenne.

A kettős igeragozási rendszer több uráli nyelvben is megvan. (magyar, vogul, osztják; erza- és moksa-mordvin; nyenyec, enyec, nganaszán; szelkup).

Az említett nyelvek tárgyas ragozása szinte csak alapfunkcióban egyezik: az igealak rámutat a határozott tárgyra. A rokon nyelvek tárgyas paradigmái nem alkotnak egységes típust. Legfontosabb eltéréseiket akkor tárhatjuk fel, ha az igealakok felépítésének elveit, illetve a tárgy számára és személyére való rámutatás differenciáltsági fokát vizsgáljuk.

A strukturális szempont szerint szamojéd–magyar, vogul és mordvin típust lehet megkülönböztetni. (Серебренников, К проблеме происхождения объектного спряжения в уральских яз-ах. ВЯ. 1968.*N*°5 22–3) Az első típusban nincsen tárgyra utaló inkorporált elem. Ez alapján sorolható ide az osztják is, bár van egy sajátossága a magyarral és a szamojéd nyelvekkel szemben, hogy jelen időben van *l* praesens jel, mely a vogul *l* tárgyjelre emlékeztet.

A vogulban az igető és a Vx között tárgyra utaló jel helyezkedik el. A mordvin típus a legbonyolultabb, az igealakokban jelzi az 1., 2. és 3. személyű tárgyat.

A tárgyra való rámutatás szerint szintén három csoport különíthető el.

A legegyszerűbb a magyar típus. Az igealakok csak a 3. személyű tárgyra utalhatnak, s ugyanaz a forma vonatkozik az egyes és többes számra is. Egyetlen kivétel a *várlak*-féle alak, amely 2. személyre vonatkozik. Lényegében nem is beszélhetünk sem számbeli, sem személybeli differenciáltságról. A szelkup rendszert is ide sorolhatjuk, ahol a tranzitív ige alanyi, illetve tárgyas ragozása a harmadik személyű tárgy esetén a tárgy határozatlanságát vagy határozottságát jelzi.

Az obi-ugor–szamojéd típusban az alakok a tárgy száma szerint különülnek el. A vogulban minden személyben jelzik a tárgy Sg, Du vagy Pl voltát. Az osztják igealakok akkor jelzik a tárgy számát, ha az 3. személyű.

A mordvinban a tárgyas ragozású ige utal a tárgy személyére, 3. személyben a számára is.

A tárgyas ragozást a nyelvészek egy része későn kialakult jelenségnek tartotta (Szinnyei, Collinder), mások szerint, épp ellenkezőleg, már az uráli alapnyelvben megkezdődhetett a két

igeragozás elkülönülése (Hajdú P., Litkin V.I., Rédei K., Szerebrennyikov B.A.). Ez utóbbi feltevést valószínűsíti az a rokon nyelveinkben megfigyelhető tény, hogy a Sg3 igealakot szinte mindenütt kétféleképpen ragozzák: személyraggal vagy anélkül. Az ősi tárgyas ragozás személyragjai tranzitív igékhez, az egykori határozatlan végződések, ill. a Ø pedig intranzitív igékhez járultak. A zürjén és a szajáni szamojéd nyelvek adatai, esetleg a magyar is ezt támasztja alá.

A kettős igeragozás kialakulásának meglévő tendenciája a mordvinban érvényesült a legtökéletesebben. Ha a mordvin tárgyas ragozási rendszert a magyarral hasonlítjuk össze, úgy tűnik, hogy az utóbbiban egy félbemaradt nyelvi fejlődésnek vagyunk tanúi, mivel csak 3. személyű tárgy esetén teljes a ragozási sor. A kivételszámba menő 2. személyű tárgyra utaló alakokat van aki nem is sorolja a tárgyas ragozás paradigmájához (vö. Lotz J., Éder Z., Keresztes K. írásaiban).

Elképzelhető, hogyha a magyar igeragozást csak önmagában vizsgáljuk, logikusabbnak tűnik az ún. implicativust határozatlan formának tartani. A megfelelő rokon nyelvi rendszerrel való összehasonlítás azonban a tárgyas ragozáshoz tartozását bizonyítja. A mordvinban ugyanis a *várlak*-féle alakok szervesen illeszkednek a tárgyas ragozás rendszerébe.

Az erza tárgyas igeragozás paradigmáját az érdeklődők több kiadványban is megtalálhatják. Pl. Erdődi József, Erza-mordvin szövegek. Bp., 1968; Mosin, M.V.- Bajuškin, N.S., Ersämordvan oppikirja. SKS. Helsinki, 1983; Szerebrennyikov 1967. stb.

A magyar és mordvin tárgyas ragozási rendszerek létrejöttére vonatkozó nézetek sokban hasonlítanak egymásra. Az egyezés nem véletlen. Hunfalvy majd Budenz éppen a mordvin tárgyas igealakok szerkezeti tulajdonságait általánosította a magyarra, s alkotta meg az ún. agglutinációs elméletet. Klemm Antal pedig, aki továbbfejlesztette Melich János adaptációs teóriáját, nemcsak a magyar, hanem a mordvin tárgyas ragozás történetével is foglalkozott.

A Hunfalvy — Budenz-féle vélemény megfelelőjét a mordvinnal kapcsolatban Wiedemann ismerteti az első tüzetes erza nyelvtanban (Wiedemann, F.J. Grammatik der erza-mordwinischen Sprache. St.-Petersburg, 1865.74–75).

Bubrich és Szerebrennyikov véleménye közel esik a Klemm Antal-i felfogáshoz.

A Papp István nevéhez fűződő sűrítési, vagy más szóval továbbragozási elmélet megfelelőjét az erzára vonatkoztatva szintén Bubrichnál találjuk meg.

Az erza tárgyas ragozás létrejöttének magyarázatában valószínűleg mindhárom elméletnek része lehet. A mai rendszer annyira bonyolult és heterogén, hogy egyetlen egyelvű fejlődési folyamatban nem alakulhatott ki. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk az analógiás változásokat sem, melyek jelentősen megváltoztatták a paradigma képét. Többen feltételezik, hogy volt egy olyan korszak, amikor az erza tárgyas ragozás rendszere morfológiailag logikusabb, arányos egészet alkotott. Az elképzelt rendszer azonban még nyelvjárási szinten sem maradt ránk. Az eredet kérdésére adott válasz gyanánt meg kell tehát elégednünk a történeti hipotézisekkel.

Szerebrennyikov rekonstrukciója szerint a mordvin determinatív ragozás nem előzmények nélkül jött létre. A PU-i nyelvállapotra kvantitatív elvű tárgyas ragozást tesz fel. A mordvin rendszernek alapnyelvre való visszavetítését azonban már a mai magyar nyelv alapján is kétségbe vonhatjuk, ahol számjelölés nem figyelhető meg.

A másik serkentő erő, mely a tárgyas rendszer kialakulásában működött, a főnév állítmányi ragozása lehetett.

A rendszer kiteljesedése aztán néhány strukturális alkotórész kialakulásával is kapcsolatba került. Létrejött a személyragok, a cselekvés tárgyát kifejező speciális elemek és az időjelek rendszere. A mai igealakok is tőből, a tárgyra, alanyra és az időre utaló elemből állnak.

A kikövetkeztetett régi modell átalakulásában néhány érdekes fejlődési tendenciát figyelhetünk meg.

a. Felbomlott az alanyra utaló személyragok rendszere: az alanyi ragozásra jellemző végződésekkel helyettesítették őket, vagy eltűntek.
b. A tárgyra utaló elem több esetben eltűnt, mivel a paradigmában a Ø morféma átveheti a szerepét.
c. A ritkán használt igealakokat helyettesítik a sűrűn előforduló formákkal.
d. Néhány igealak azonos felépítésű az alanyi és a tárgyas ragozásban is. Elképzelhető, hogy a határozott forma volt az eredeti, ez szorította ki a másikat, mivel intenzívebb jelentésárnyalatú volt.
e. Az alanyt jelző személyragok analógikus átértékelődése is előfordul.
f. Megváltozhatott az igető is. A *sa* morféma eredetileg tárgyra utaló elemből praesensjelként csatlakozott a tőhöz. Hasonlóan viselkedett az 1. múlt idő *i* jele is.

A nyelvészek közül néhányan nem zárják ki annak lehetőségét , hogy az eredeti arányos rendszer felbomlásában bizonyos extralingvisztikai tényezőknek is volt szerepe. Itt elsősorban a nem finnugor szubsztrátumok hatásával számolnak, mely meggyengíthette a gondolkodásban a határozott tárgy következetes jelzésének igényét.

Úgy gondolom, nem szabad egyetértenünk egy ilyesfajta felfogással, mely a nyelvi változásokban dekadenciát lát. Meglehet, hogy a mai erza paradigma morfológiailag nem olyan egységes, mint amilyen egy régebbi nyelvállapotra esetleg kikövetkeztethető, használatában azonban szintaktikai szempontból semmiféle „ gyengülés" nem figyelhető meg, sőt a tárgyas ragozás eredeti fukcióját megtartva, újabb jelentésárnyalatokkal is gazdagodhat.

Az alaprendszer nagymértékben egyszerűsödött: ma a 28 alakot csupán 15 végződés jelzi. Ez azonban inkább ésszerűsödést jelent, mivel az amúgy is igen ritkán előforduló formák mosódtak egybe. A kommunikációs aktusban legfontosabb szerepet játszó viszonyokat, mint például „én téged", „ő téged" „te engem", „ő engem" és a 3. személyű tárgy eseteit elkerülte az ilyen változás. Az alaktani átalakulások nem érintették az alapvető alanyi-tárgyas oppozíciót sem. Az „eltűnt" igealakokat sohasem alanyi ragozásúak váltották fel, hanem a rendszerben hozzájuk közel álló határozottak. Továbbra is határozott igealakok utalhatnak az objektum valamennyi személyére mindkét számban.

A tárgyas ragozás funkciói közül elsődleges az articulusi. Ezt a szerepét illusztrálják a tárgyas ragozású igét tartalmazó leggyakoribb erza szerkezetek is, melyeket a következőkben röviden összefoglalunk.

Tárgyas ragozású lehet az igei állítmány, ha alárendelt tárgyszava: 1. Det. gen-ragos köznév, illetve nem személyt jelentő tulajdonnév. 2. Indet. gen-ragos személynév vagy kontextus által determinált köznév. 3. Px-es névszó. 4. Személyes névmás. 5. Mutató névmás -*ń* raggal. 6. Vonatkozó (kérdő) névmások. 7. A *vese* általános névmás ragtalanul. 8. A visszaható névmás szerepét betöltő *pŕa* és *jozo* szavak Px-szel ellátva. 9. Elvileg a birtokos névmások is kerülhetnek ilyen szerkezetbe, de saját anyagomban nem fordultak elő. 10. A kopulatív főnévi összetételek indet. Nom. alakja, mivel összefoglalást, egész dolgot fejez ki, s az összetétel jelentése nem azonos a tagok jelentésének összegével. Pl.

tosa uskftiń́źä *víři śtiriŋǵit́ tśoriŋǵit́* (MdV.III, 231) 'Akkor kivitette az erdőbe a gyerekeket (tkp. lányokat-fiúkat)' Ezek a „páros főnevek" határozott igés szerkezetben természetesen Px-esen is előfordulnak. Pl.*oľonka mać di* väńcťińd́źä *keďendzâ-piľgindzâ di sońć korte*... (OMdD.III,105) 'Aljonka lefeküdt és kinyújtotta kezét-lábát (tkp. kinyújtózkodott) és így szól...' 11. *-ms* végű infinitivus vagy határozott tárgyat tartalmazó főnévi igeneves szerkezet gyakran áll tárgyas ragozású igével. Ekkor a személyragos ige egy bizonyos mértékben elveszítheti jelentésbeli önállóságát és félsegédigeként lép fel. pl. *siń väšiź kundams sonza* (MdV.III, 265) ' Azok megpróbálták elkapni őt', 12. A *-mo* képzős infinitivus általában nem jelöl határozott tárgyat. Következő nyelvjárási példánk kivételszámba megy:*kizaj jakiľ mazi jaksťeŕe panarso, karksaźeľ kušakso, robutamośť* a večkiľiźe (OMdD.II, 214) ' Kizaj szép, piros ingben járt, övvel felörezve, dolgozni nem szeretett'. Magyarázatul az szolgálhat, hogy a Cx-szel továbbragozott infinitivus igei (igenévi) eredete elhomályosult és főnévvé értékelődött át. 13. A *mado*-típusú infinitivusszal accusativus cum infinitivo szerkezetben kapcsolódhat tárgyas ragozású ige. 14. A főmondat igéje lehet tárgyas ragozású, ha a mellékmondat kötőszós vagy kötőszó nélküli tárgyi alárendelés. Pl. *kostô* sodasak, *što avandzô putiź boľńićas*? (OMdD.III, 23) 'Honnan tudod, hogy az anyját kórházba vitték?' A főmondatban mutató névmási utalószó is szerepelhet. Pl. *śormadumś viľś staka robotaś i konaś mašte śormaduma, śeń* uskuľiź *lomań ŕeľi* (OMdD.III, 72) 'A hímzés nehéz munka volt, és aki tudott hímezni, azt hívták másik faluba is.' 15. A kijelentést megelőző vagy követő egész kontextus is - mint határozott tárgy kifejezője - kívánhat tárgyas ragozású igét. Pl. vašiźe *babaś, araś ŕiŕeś i araśť kalt* (MdV.III, 274) 'Nézte az asszony: nincs róka és nincs hal'. 16. A közmondásokra, népi mondókákra jellemző szerkezetben a tárgy odaértett, általános fogalom. Pl. *vadŕasto* porśak, *valańasto* nilśak (Markov 1964. 84) 'Jól megrágod, könnyen nyeled'.

A mai erza-mordvinban a „határozatlan tárgy → alanyi ragozású ige, határozott tárgy → tárgyas ragozású ige" képlet nem érvényesül olyan tisztán, mint a magyarban. Az igei állítmány és a tárgy közötti morfológiai viszony nemcsak a tárgy, hanem az ige szemantikájának is függvénye.

A két nyelv tárgyas ragozásának használatában mutatkozó lényeges eltérés a mordvin határozott ragozás aspektusjelölő tulajdonságából adódik.

Az aspektus szorosan összefügg a határozottság nyelvi kifejezőeszközeivel, mivel a közlési folyamatban szintén konkretizáló, aktualizáló szerepe van.

A mordvin aspektusrendszer leírásában igen sok szemléletbeli hiányossággal, nemritkán nyelvésznemzedékeket túlélő, kritikátlanul ismételgetett tévhittel találkozhatunk.

Az alapvető módszertani tévedésnek azt tartom, hogy a mordvin rendszer jellemzéséhez kindulásnak a más típusú oroszt használták, túlzott mértékben általánosítva a szláv igeszemlélet tulajdonságait, s egyúttal leszűkítve az aspektualitás sokrétű kategóriáját a „vid" jelenségére.

Az erza „aspektualitás-mező" (Бондарко, А.В., Принципы сопоставительного исследования аспектуальных отношений: ALH.XXIX.Bp., 229) komponensei közül hiányzik a „vid" grammatikai (morfológiai) kategóriája. Az erza igék — ellentétben az oroszokkal — szótári alakjukban és alanyi ragozásban semlegesek a folyamatosság-befejezettség szempontjából. A perfektivitás-imperfektivitás, miként a magyarban is, részleges grammatikalizációjú „kvázivid" alakulatokkal fejezhető ki, ezek azonban a két rokon nyelv esetében is más-másféleképpen realizálódnak.

Az erza-mordvin aspektualitás központját az igék akcióminősége (Aktionsart) szerinti megkülönböztetés jelenti. Az aspektusmező jelentősebb elemei közé tartoznak még a terminatív-aterminatív igei oppozíciók; kifejezhető a cselekvés határának elérése vagy el nem érése; fontos, hogy kibontakozó folyamat jelzése vagy egész tény közlése történik-e; lehetséges a cselekvés időbeli lokalizálása, illetve időn kívüliségének jelzése.

Az erza aspektus alapvetően a kvalitatív típusba sorolható. Ez a szemléleti típus az igei cselekvést, állapotot vagy történést az actio gyakorisága és folyamatossága, illetőleg az időtartam és az intenzitás foka szempontjából jellemzi. A kvantitatív aspektualitás jelentései kombinálódhatnak a minőségi szemlélet jelenségeivel, s így sajátos módon modifikálódnak.

Az erza igék az actio lefolyásának, illetve magának a létezésnek módja szerint a magyarhoz hasonlóan oszthatók jelentéstani-aspektológiai csoportokba: vannak tartós-huzamosak (lamokratnoj) és mozzanatosak (vejkekratnoj glagolt).

A különböző akcióminőségű igék alanyi illetve tárgyas ragozású alakjainak jelentéskülönbségeit sokan vizsgálták már. Markov (1964.69–77) tapasztalata és saját példaanyagom is cáfolja azt a Jevszevjevtől kezdve megkövesedett véleményt, hogy a tárgyas ragozású igék csak jövő és múlt időt fejezhetnek ki, mivel mindig perfektív cselekvést jelölnek. (**Талабаев,М.Я., Эрзянь келень грамматика. Васенце пелькс. Фонетика ды морфология среднеи школанень.** Саранск, 1962. 120; **Якубинская** 76)

Ezzel szemben inkább az figyelhető meg, hogy a tárgyas ragozás kiemeli a tárgyra irányuló cselekvés ideiglenes, terminatív jellegét. Ha a cselekvésnek nincs időbeli határa, az igei állítmány alanyi ragozású akkor is, ha a tárgy határozott. Pl. *kiščiźa bokas a jakan, a večkan kiščiśat* (OMdD.III, 131) 'A táncolókhoz nem járok, nem szeretem a táncolókat.' Azaz: általában nem szereti, nincs időhöz kötve. De: *ăfimă aśtimă, uŕvakstă śśorať, svaś ńefă: moń at večksaman* (MdV.III, 272) 'Éltünk, éldegéltünk, megházasítottam a legényt, az asszony így beszél: nem szeret engem.' Hangsúlyozódik, hogy éppen a beszélés idején nem szereti, lehet, hogy azelőtt másként volt.

A tárgyas ragozású ige konkrét tényt közöl, mely nyilván összefügg azzal, hogy határozott tárgyra irányul, s mindebből következhet az is, hogy általában időben lokalizált, eredményes és totális actiót jelöl, szemben az alanyi ragozású igék általános tényközlésével. Ez valóban mutat némi hasonlóságot az orosz folyamatos–befejezett rendszerrel.

Néhány nyelvész (pl. **Ипполитова, Э.С., Образование глаголов видовой направленности в мордовских языках. Москва,** 1954) ezen felbátorodva azt is megpróbálta bizonyítani, hogy az aspektus a mordvinban nemcsak szintaktikai, hanem grammatikai kategóriaként is megjelenik úgy, mint az orosz nyelvben.

A tárgyas ragozás perfektív jelentésének semlegesítésére valóban megfelel a *-kšn* iteratív képző, mely minden igetőhöz csatlakozhat. Valódi nyelvtani imperfektivációról úgy gondolom, még nincs szó, mivel a *-kšn* megőrzi mennyiségi aspektusjegyeit: utal a cselekvés kisebb fokú intenzitására is. Pl. *marton sovartija ružijańťkak, konań kekšekšńilja latińeń alov di stavtija ugols* (**Серебренников, Категория времени и вида в финно-угорских языках пермской и волжской групп. Москва,** 1960. 229) 'Magával hozta a puskát is, amelyet az eresz alatt rejtegetett és a sarokba állította.'

Ugyancsak a perfektivitás közömbösítésére szolgál az ún. második (huzamos) múlt idő, mely a múltban hosszan tartó, nem befejezett, szokásosan ismétlődő cselekvést, folyamatot jelöl. Pl. *kudońťeń son sval sovil apak kapśa, ńfranzo kiŕď veŕga.* **sajiliśe** *kartuzonzo,* **toĺiliśe**

kudŕev sekalonzo di čopoda ugolonŕ pelev, koso ašŕeś a poksŕke pazavŕiźe, ŕeiĺ kŕost (uo. 228) 'A házba mindig ráérősen lépett be, fejét magasan tartva. Lehúzogatta sapkáját, megigazgatta göndör szakállát és keresztett vetett a sötét sarok felé, ahol egy kis szentkép volt.'

A képzős és az emfatikus igeidővel történő „imperfektiváció" egymással megegyező szerepét igazolja a szabajevi-kacselajevi nyelvjárás, ahol a hiányzó 2. múlt idő helyett gyakorító igéket használnak. (Objedkin, V.D., OMdD.III, 19)

Maszlov kifejezéseit használva (К основаниям сопоставительной аспектологии.: Вопросы сопоставительной аспектологии.Л., 1978. 23) megállapíthatjuk, hogy az erzában igei és nem-igei aspektualitás is létezik. Igei aspektualitást fejeznek ki az akcióminőséget jelző igeosztályok oppozíciói. Ez a jelenség az ún. rejtett grammatikához tartozik. Az analitikus kifejezések (pl. a kezdő igék használata, az *ej* szócska intra terminos folyamat, 'épp most' jelzésére stb.) jellegüktől függően a lexikai vagy a kontexto-szintaktikai aspektualitás megnyilvánulásai.

A tárgyas ragozás perfektív jellegű használata a nem-igei jegyekhez sorolható, hiszen a mondatban, az állítmányi rész szerkezettagjainak nyelvtani jellemzői által jut kifejezésre. Mindig a kontexto-szintaktikai aspektualitás része.

Ez utóbbi aspektualitás-típus jellemzi a mordvinhoz közeli balti finn csoportot is. A cselekvés folyamatossága-befejezettsége ott is a mondat szintjén, a tárgyas szerkezetekben fejeződik ki. Az aspektualitásnak nincs külön jelölője, hanem keveredik a determinációval a teljes-részleges oppozíciókban.

A mordvin és a balti finn rendszer — jóllehet mai formájában sokban eltér egymástól — mind nyelvtörténetileg, mind a betöltött nyelvi szerep alapján nagyon hasonlít. Elsődleges feltétele az ige aktualizációjának a tárgyas szerkezetben meglévő határozott és teljes tárgy.

Az erza aspektusrendszer tehát inkább a rokon nyelvek, mint az orosz típusába tartozik. Ez utóbbival kapcsolatban — úgy látszik — „areális hatások" nem annyira a nyelvi rendszert, mint inkább a nyelvtanírókat érték.

Rövidítések

FUF. = Finnisch-ugrische Forschungen. Helsingfors-Leipzig, Helsinki
MdChr. = Paasonen,H., Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss. 2. Aufl. Helsinki 1953.
MMNyR. = A mai magyar nyelv rendszere. Szerk. Tompa J. II.Bp., 1970.
MdV. = Paasonen,H., Mordwinische Volksdichtung. Helsinki
OMdD. = Očerki mordovskih dialektov. Szaranszk
mdE = erza-mordvin
mdM = moksa-mordvin
m. = magyar
PU = uráli alapnyelv
Cx, Px = esetrag, birtokos személyrag
det., indet. = determinált, határozott; indeterminált, határozatlan
Sg, Pl = egyes szám, többes szám
O, S, V = objektum (tárgy), alany, igei állítmány
Ø= zéró morféma

Объектные конструкции в эрзя-мордовском языке

Основой сравнения родственных языков служит многосторонний анализ объектных отношений эрзянского языка-диалекта. Так как мордовскому языку свойственен свободный порядок слов, кроме основых типов SVO и SOV, характерных для нейтральных высказываний, в зависимости от контекста обнаруживаются все возможные варианты.

В эрзянском — в отличие от венгерского — нет единого выражения винительного падежа. Неопределённое прямое дополнение необозначенное, а оформление определённого зависит от семантики объекта. Проявляется и оппозиция полности-частичности (партитив), но не достигает совершенствования, подобного прибалтийско-финским языкам, поскольку подчинена различению определённости-неопределённости. Подробно анализируются падежные окончания, постпозитивные артикли, притяжательные суффиксы, которые выражают определённое прямое дополнение не только в литературном языке, но и в говорах. В рамках анализа по частям речи, уделяется особое внимание инфинитивным конструкциям.

Объектная парадигма глагола среди уральского семейства — специального типа, хотя её роль в основном совпадает с системами родсвенных языков, что разрешает предполагать существование возможности формирования дводной системы спряжения уже в уральском праязыке. Изложение важнейших конструкций глагола объектного спряжения и исследование поля аспектуальности представляет актуализирующие свойства "объектного-определённого спряжения". Как по происхождению, так и по своей функции мордовская аспектуальность относится скорее к типу прибалтийско-финских языков, а не к русскому виду, как до сих пор многие утверждали.

Агнеш Шаламон

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debreceniensia 1.
Debrecen, 1989.

Névutórendszerünk fejlődéstörténetéhez

Sebestyén Árpád

A nyelvi jelenségek társadalmi realitása az egymás mellett élő változatokban, párhuzamosságokban van. Ezek egymáshoz mérésekor jó szolgálatokat tehetnek a matematikai módszerek, mint erről Vértes Edit sok kitűnő tanulmánya szól. A nyelv diakron *változásiban* a mindenkori szinkron *változatok* használati elmozdulását, egyik megoldási mód kiteljesedését, másik visszaszorulását is megfigyelhetjük. Erre szeretnék példát mutatni az alábbiakban.

1. A különböző uráli nyelvek névutóival az utóbbi évtizedekben számos tanulmány és monográfia foglalkozott.[1] Az önálló fogalmi jelentésű szóknak határozói viszonyjelölő eszközzé, névutóvá fejlődése ezekben a nyelvekben évezredes és ma is aktív folyamat, amelynek vizsgálata révén a nyelv fejlődési törvényeit ismerhetjük meg. Mivel pedig a névutózás fontos nyelvtipológiai jelenség, az így nyert tanulságok általános nyelvészeti szempontból is értékesek lehetnek.

Magam korábban a magyar nyelv szinkrón névutórendszerét vizsgáltam, olyan 20. századi szövegekből gyűjtött, zárt korpusz alapján, amelynek összterjedelme meghaladta a 16 millió n-et, a 400 nyomdai ívet. A csaknem 32000 adat megfelelő alapul szolgált a szinkrón rendszer fő kérdéseinek körvonalazásához. Látnom kellett azonban, hogy már a szinkrón rendszerezés számos kérdése sem oldható meg a történeti háttér beható vizsgálata nélkül. A névutózás történeti alakulását összegező magyar tanulmányok régebbi keletűek,[2] azóta a nyelvtörténeti látásmód is sokat változott. Másrészt: adattáruk csak a biztos esetekre vonatkozó *szemelvényes* példaanyagot tartalmazza, nem teljes mélységű szövegfeldolgozás útján készült, így éppen

[1] *F.J. Oinas*, The Development of Some Postpositional Cases in Balto-Finnic Languages. MSFOu. 123. Helsinki. 1961; *Rédei (Radanovics) K.*, Die Postpositionen im Syrjänischen unter Berücksichtigung des Wotjakischen. Budapest, 1962; *Sebestyén Árpád*, A magyar nyelv névutórendszere. Bp., 1965; *Mikola T.*, Die alten Postpositionen des Nenzischen (Jurak-samojedischen). Bp., 1975; *Keresztes Kálmán*, Hungarian Postpositions vs. English Prepositions: a Contrastive Study. Bp., 1975; *Seilenthal Tõnu*, Osztják névutós szerkezetek. Kand. dissz. Bp., 1979. MTA Kézirattár D/7261. stb.

[2] *Simonyi Zsigmond*, A magyar határozók II. Bp., 1892. 3–288; *Klemm Antal*, Magyar történeti mondattan. Bp., 1928–42. 221–253.

a bizonytalan, átmeneti természetű adatok hiányoznak belőlük. Új, korszerű eredmények eléréséhez új, kihúgozatlan, tervszerűen gyűjtött adattárra van szükség.

Ezért határoztam el, hogy legkorábbi terjedelmes szövegünktől, a Jókai Kódextől kezdve a 19. század végéig kiválasztok kb. 80 forrást, s a szövegrészlet teljes feldolgozásával kifrok kb. 500 adatot. Így mintegy 40000 adatos zárt korpusz alapján tekintem át az egyes *névutók* kialakulásának, morfológiai, funkcionális fejlődésének útját, másrészt az egyes *névutótípusok* mennyiségi és minőségi változásait, a névutós kapcsolatok *előmény-szerkezeteit*, a fogalmi-szemantikai jelentések funkcionális átalakulási folyamatait, *grammatikalizációját*. Az adattár alapján lehetőség nyílik az egyes források – fogalmazók, másolók, szerzők, fordítók – egyéni névutóhasználatának összehasolító vizsgálatára is, ilyen módon elkülöníthetőkké válnak az egyes korszakok parole- és langue-jelenségei. Hogy az egyes források esetleg szélsőséges eltéréseit statisztikailag kiegyenlítsem, célszerűnek látom azokat emberöltőnyi időegységekbe csoportosítani, tehát évszázadonként három részre tagolni: 1. egység: 1366–1400; 2. 1401–1433; 3. 1434–1466; 4. 1467–1500; 5. 1501–1533; stb. Az így adódó metszetek példaanyagának statisztikai összesítése jól szembesíthető nyelvtörténetünk korszakbeosztásával is, és kiderülhet: megerősíti-e a névutózás fejlődési menete a hagyományos korszakelhatárolásokat vagy sem.

2. Itt és most csak arra vállalkozhatom, hogy munkám természetét és lehetőségeit kicsiben érzékeltessem. E célból kiválasztottam a Biblia talán leghíresebb és legkösismertebb részletét: a Passiónak – Jézus szenvedései és feltámadása történetének – Máté evangélista szerinti leírását (Máté 27–28. fej.), és megvizsgáltam ennek névutózását a legrégibb magyar fordítástól kezdve a legújabbakig. Az 1466-os Müncheni Kódextől az 1975-ös új református bibliafordításig 16, számomra hozzáférhető fordítást, illetőleg átdolgozást, revíziót vizsgáltam meg. Az adatokat különböző tartalmi és formai szempontok szerint tipizálva táblázatokba foglaltam (vö. I., II., III., IV., tábla). Állításaim, következtetéseim ezekre az összeállításokra támaszkodnak.

De még előzőleg fel kell tenni egy módszertani kérdést: alkalmasak-e ezek a szövegek ilyen természetű vizsgálatra? Látszólag több tényező is ellentmondani látszik. Például az, hogy a fordításokban – különösen a legrégebbiekben – még igen erős a forrásnyelv hatása. Itt elsősorban a Vulgata latin szövegére kell gondolnunk, bár a fordítók egy része – mint Sylvester János – a görög vagy a héber változatokra is tekintettel volt. Felfogásunk szerint a fordítások forrásnyelve – tipológiai okokból – nem új névutós kapcsolatok létrehozásában, mint inkább a már meglevő névutókészlet viszonyjelentésének szélesítése terén volt hatással: például az addig csak helyviszonyt tükröztető névutók elvontabb árnyalatúvá feljődését siettethette. De a fordítások magyar nyelvű szövegeinél maradva is megfontolandó, hogy az egyházi szövegek igen erősen konzervatívak; gyakran életben tartanak vagy legalábbis tovább örökítenek olyan írott fordulatokat is, amelyek az élő nyelvhasználatból már kikoptak. Továbbá: a szövegek tematikus azonossága bizonyára hátráltatja a más szövegtípusokban kialakult, élő beszédbeli, szakmai jellegű, publicisztikai, műszaki stb. hangulatú újabb keletkezésű névutók beáramlását (mint a *céljából*, *révén*, *alapján* stb.). Az is megfontolandó, hogy a két evangéliumi fejezet összesen 86 versszaka elegendő alapot adhat-e a szövegek névutóhasználatának statisztikai összemérére. Stb.

Mindezekre tekintettel kell lennünk. Megfontolandónak vélem azonban a másik oldalról a következőket is. A Vulgata szövegének főleg katolikus fordításai mellett – főleg a 16. és 17.

században – születtek más vallási szemléletű, huszita, protestáns, református, evangélikus változatú fordításai is, amelyek éppen a vallási szembenállások hevében igyekeztek nem utánozni, hanem felülmúlni egymást. Nem ritkán megfigyelhető, hogy egy-egy kifejezés fordítása csak az egyik vagy csak a másik felekezethez tartozó bibliaszövegekben öröklődik. Az ilyen eltérések mögött feltehetőleg korabeli nyelvi változatok eltérései jelennek meg. Az is megfigyelhető, hogy a latin szövegek modorosságai lassan – ha évszázadok alatt is – kiszorulnak a fordítások nyelvéből (pl. *exempli gratia – példának okáért*). Érdemes megnézni: mivel cserélődnek ki. Továbbá: Az egyházak régtől fogva folyamatosan igyekeznek gondozni a biblia szövegét, így – ha az élő beszédhez és a fejlődő írásbeliséghez képest *bizonyos késéssel* is – a revideált kiadásokba fokozatosan *behatolnak* a modernebb nyelvi fordulatok. Tudjuk, hogy Károlyi Gáspár 1590-es, nagyhatású vizsolyi bibliáját Szenczi Molnár Albert már 1608-ban nemcsak újra kiadta, hanem "néhol megis jobbitotta". Hasonló volt a helyzet a Káldi György fordította 1626-os, szintén hagyományteremtő katolikus bibliaszöveggel is.

Mindezek alapján – munkahipotézisként – azt mondhatjuk: ha a szükségképpen hagyományőrző bibliafordítások tekintélytisztelő nyelvében újabb névutók vagy egyéb fordítási megoldások jelennek meg, ezt a nyelvi *modernizálódás bizonyítékaiként* kell értelmeznünk, s az új elemeket az adott kor többé-kevésbé standardizált nyelvéhez tartozónak kell minősítenünk. A fordítások kronologikus változásaiból tehát a névutózással kapcsolatban is joggal vonhatunk le következtetéseket, mégpedig nemcsak az egyes névutók használatára, hanem az egész rendszer alakulására nézve is.

Ezek után vegyük szemügyre az adatokat: néhány latin szerkezetnek a különböző fordításokban megjelenő magyarításait és a belőlük levonható tanulságokat!

Forrásaim a következők: 1.(1466): A Müncheni kódex 1466-ból. Szerk. Nyíri Antal. Bp., 1971. — 2. (1508): Döbrenti kódex. Szerk. Volf György. Nyelvemléktár XII. Bp., 1884. A kódexből a 28. fejezet hiányzik. — 3.(1536): Pesti Gábor, Nouum Testamentum... Bécs, 1536. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia Bp., 1895; 4.(1541): Sylvester János, Vy Testamentum... Újsziget, 1541. Hasonmás kiadás: Bibl. Hung. Ant. I. Bp., 1960; 5.(1590): Károli Gáspár, Szent Biblia... Vizsoly, 1590. Hasonmás: Bp., 1982; 6.(1626): Szent Biblia. Ford. Káldi György. RMP. — 7.(1736): Új Testamentom... Ford. Torkos András. H.n. 1736; 8.(1746): Szent Biblia... Ford. Károli Gáspár. Ultrajectumban, 1746; — 9.(1782): Szent Biblia... ford. Nagy-Szombati Káldi György. Leg utolsó nyomtatás. Budán, 1782; — 10.(1865): Szent Biblia... ford. Károli Gáspár. Pest. 1865; — 11.(1865): Az Új Szövetség szent könyvei... Káldi György fordítása nyomán... átdolgozva. Egerben, 1865; 12.(1928): Újszövetségi Szentírás a Vulgata szerint Káldi György ford. nyomán átdolgozta a Szent István Társulat Szentírás-Bizottsága. Bp., 1928; — 13.(1938): Szent Biblia. Ford. Károli Gáspár. 1938-ban újonnan átdolgozott kiadás. Brit és Külföldi Biblia-Társulat. — 14.(1950): Szent Biblia. Ford. Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Bp., 1950; — 15.(1973): Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Új jegyzetekkel is ellátott új fordítás. Bp., 1973; — 16.(1975): Az Újszövetség és Zsoltárok könyve. Magyar nyelvre fordította a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Bibliafordító Szakbisottsága. Bp., 1975.

A latin kiindulási formákat és a versszakok számozását egységesítve, Nyíri Antal Müncheni kódex-kiadása szerint idézem. Nyomdatechnikai okokból forrásaim helyesírását a lehetőségig

leegyszerűsítettem. Helykímélés céljából csak a névutóval közvetlenül összefüggő szavakat emelem ki.

3. Az *elől, előtt, elé* névutócsaládról tudjuk, hogy lativusi tagja, az *elé* csak a 19. századtól adatolható (TESz.). Helyette korábban az *elébe* – morfológiailag eltérő szerkezetű – alakváltozatait használták. Ezt igazolják a mi alábbi adataink is, amelyek azonban itt személyragos határozószóként tehát a személyes névmás névutós alakjaiként fordulnak elő. A névutócsalád *előtt* és *elé* tagját a következő kronológiai összeállítás szemléltetheti:

	előtt (Máté 27:11) "Iesus... *stetit ante praesidem*"	elé (*eléjük*)(Máté 28:9) "Iesus *occurit illis*"
1.(1466)	Ihc̄ ke· allapec a· feiedèlm *èlot*	Es im i^e^ azocnac *èlèicbè* kele
2.(1508)	Ie ſus... alla i ſpannak *előtte*	(A fejezet hányzik a kódexből)
3.(1536)	meg alla az feÿedelē *elewt*	Ime Ie ſus *eleÿkbe* iarwla
4.(1541)	megállapęk az feidelmnek *előtte*	ime Ie ſus *eleikbe* mene
5.(1590)	Ie ſus... álla az tiztartó *eleibe*	imé Ie ſus *eleikbe* méne nekiek
6.(1626)	Jézus pedig a' ti ſzttartó előtt álla	Jésus *eleikbe* méne
7.(1736)	I... áll vala a' Fejedelem *előtt*	imé *eleikbe* jöve nékiek Jésus
8.(1746)	J. álla az Tiszttartó *eleibe*	Jézus *eleikbe* méne nékiek
9.(1782)	J. a tiszttartó-*előtt* álla	Jézus *eleikbe* méne, mondván...
10.(1865)	álla a Tiszttartó *eleibe*	Jézus *eleikbe* méne nékik
11.(1865)	J. a helytartó előtt álla	Jézus *eléjek* jöve, mondván...
12.(1928)	a helytató *előtt* áll vala	És íme Jézus *eléjük* mene
13.(1938)	J... a helytartó *előtt* állt	íme Jézus *szembejött* velük (!)
14.(1950)	J... álla a helytartó *előtt*	ímé *szembe* jöve övelök Jézus
15.(1973)	J-t a h. *elé* állították	Jézus jött *velük szemben*
16.(1975)	J. ott állt a helytartó *előtt*	És íme J. *szembejött* velük

Lássunk néhány tanulságot! A fordítók a latin *stetit ante praesidem* formulát hol locativusnak, hol lativusnak értelmezték. Első esetben a stabil "*előtt áll*", másodikban az eleibe, *elé áll* fordítás kínálkozik. Az *áll* igének mindkettő szabad bővítménye. Az irányjelentés nyomatékolása a 14. és 16. forrásban az *ott* locativusi adverbium. Hasonló szerepű a 15. forrásban a műveltető ige: *állít vkit vhova*. Érdekes, hogy a kétszeresen jelölt birtokos szerkezetet imitáló *-nak előtte* szerkesztésmód a 16. század első felével elmarad, de addig sem kizárólagos. Az 5. forrás *eleibe* alakja a jóval későbbi *elé* korábban általános lativusi előképe (l. a II. tábla 3., illetőleg az I. tábla 4. sorát).

A Máté 28:9 szakában található *occurrit illis* szerkezet eleve szorosabb határozói bővítményt kívánt: az ige határozós összetétel értékű. Modern latin szótárink is "*elé(be)fut, elé(be)siet*" fordítást és dativusi vonzatot jelznek. Az *elejébe, eleibe* hárommorfémás névutó T/3. *eleikbe* alakja teljesen természetesen jelenik meg a régi forrásokban, egészen a 19. század második feléig, amikor átadja helyét az *elé* új névutó megfelelő személyragos alakjának: *elé-jek, elé-jük*. Rövidesen ez is kiszorítja azonban a *szemben* határozószóból szinte egyszerre kialakuló

szembe- igekötő, illetőleg a *-vel szemben* ragvonzó névutó. A *szembe* és *szemben* határozószóváltozatok irányjelölése a régiségben szinte szétválogathatatlan: a *-be* ragos alakok igen gyakran jelesnek locativust – akárcsak a mai nyelvben. Viszont a *-ben* ragos alakok is lehetnek lativusiak a szótő sugallatára. Pontos elkülönülésük csak a legutóbbi kor nyelvfejlődésében figyelhető meg. Az igekötős *szembejön* (vki vkivel), és a *jön* vki vkivel *szemben* névutós kapcsolat a mai nyelvben szerkezeti alternációt képvisel. – Érdekes, hogy a latin *illis* névmási dativus milyen sokáig jelenik meg a fordításokban mint funkciótlan, kényszerű töltelékszó (*azoknak, nékiek, nékik*). – A két szerkezet magyar fordításaiban megjelenő igeváltozatokról (*stetit* = állapék, megállapék, álla, áll vala, állt; *occurrit* = kele, járula, méne, jöve, jött) – amelyek pedig szintén korjellemző erejűek – itt nem kívánok szólni. Még csupán azt jegyzem meg, hogy az *elejébe, eleibe* névutó és személyragos változatai – amint ez a II. táblázatból jól látható – átváltásos, funkcióátadó viszonyban van az *elé* megfelelő alakjaival, s ez a váltás a 19. században zajlik le.

A fenti két adatsor a névutózás fejlődése szempontjából sajátos, egymással ellentétes folyamatot mutat. Az *előtt* végig stabil, csak formailag bukkan fel a 16. században két *-nak* ragos alapszó, és később két lativusi változat az igevonzat bizonytalansága miatt. Az *elé* a korai *eleibe* szilárd helyzete után megszakadó sort alkot, s a 19. századtól három új elem jelenik meg a helyén: az *elé* és a *-vel szemben* névutó és a *szembe-* igekötő.

Az *elébe, elé* fejlődéséhez nagyon hasonló a *fölé, fölébe* sorsa, noha a *fölé* sokkal korábban megjelenik a régiségben, mint az *elé*. A Máté 27:37. szakaszában ez olvasható: "Et imposuerunt *super caput eius* causam ipsius scriptam". Csak a kiemelt szerkezet fordításait tekintve ezt találjuk: 1.: ő feje *felire*; 2.: ő feje *felé*; 3.: feje *felire*; 4.: az ő feinek *felibe*; 5.: feje *felibe*; 6.: *fölibe*; 7.: *felibe*; 8.: *felibe*; 9.: *fölibe*; 10.: *felibe*; 11.: *fölé* (!), 12.: *fölé*; 13.: *fölé*; 14.: *fölé*; 15.: *fölé*; 16.: *fölé*. – A váltás a *fölibe* és a *fölé* közt itt is a múlt század második felében következik be. A normanyelvben a *fölé* alakváltozat rögzült, hogy így elkerüljük a *felé* 'irányába' névutóval való keveredést. Figyelemre méltó még az adatok közt a korai *felire* két előfordulása (MünchK., Pesti: ÚT): ezek a kezdeti ekvivalenskeresgélés tanúi. (L. még a külön összeállításban).

4. A kétmorfémás névutók új hullámát adattárunkban még csak a *módon* és a *tájban* képviselik. Ennek a nem *birtokos* szerkezetben keletkezett, rendszerint átvitt, elvont jelentésű tőből és szekunder vagy tercier határozó ragból álló névutótípusnak később lett nagy a divatja (*módon, módra, alkalommal, áron, célból, címen, okból, részről, réven, tájban, úton* stb.). Napjainkban a Px-et tartalmazó újabb névutók (*módján, módjára, céljából, okán* stb.) mellett párhuzamosan alakulnak a Px nélküli változatok is.[3]

Tanulságos e típusban adattárunk *tájban* elemének vizsgálata. A Máté 27:46. szakasz latin szövegében ez olvasható: "Et circa horam nonam clamavit". A fordítások ígyalakulnak: 1.: Es kilenced idő *koron* ivöltö; 2.: Es kilenced *horan* üvölte; 3.: És kilencóra *tájám* fel kiálta; 4.: és kilenc óra *felé* kiálta; 5.: Kilenc órákor pedig kiálta; 6.: kilenc óra-*felé*; 7.: kilenc óra *tájban*; 8.: Kilenc órakor; 9.: kilenc óra-*felé*; 10.: kilenc órakor; 11.: kilenc óra *tájban*; 12.: kilenc óra *tájban*; 13.: Három óra *tájban* (időátszámítás); 14.: kilenc óra *körül* (!); 15.: Kilenc óra *tájban*; 16.: Három óra *tájban*. (Vö. külön is!)

Figyelemre méltó, hogy az első forrás névutónak is tekinthető *koron* adata a vizsolyi bibliában már ragként jelenik meg. A *felé* névutó itt mikor? kérdésre felelő időhatározóként

[3] Vö.: *Sebestyén*, Névut. 195; Uő: Nyelvtudományi Értekezések 40. sz. 318.

szerepel, mint mai nyelvünkben is sokszor. A *tájban* névutót megelőzi a hárommorfémás *táján*, de itt visszaszorul. A *táján*, *tájban* itt csak időhatározóként fordul elő, de a tő alapjelentéséből nyilvánvaló, hogy eredetileg helyviszonyt fejezett ki (Vö. TESz.). Az is tanulságos, hogy a *tájban* szerepében – ha csak századunkban is – megjelenik a *körül* névutó is, gazdagítva az ide tartozó időhatározó névutók készletét.

5. A hárommorfémás, birtokos szerkezetben keletkezett, Px-et is tartalmazó névutók száma napjainkban már meghaladja az ősi kétmorfémásakét. Vizsgált korpuszunkban – mint a II. táblázat tanúsítja – még nem ez a helyzet. Az ide tartozó, fentebb már érintett *elejébe* és *fölébe* után érdemes röviden megnéznünk az *ellenében* használatát. A Máté 27:61. szakaszban ez a latin mondat található: "Erat autem ibi Maria Magdalena et altera Maria *sedentes contra sepulcrum*". A fordításváltozatok a következőképpen alakulnak: 1.: ülvén az koporsó *ellenébe*; 2.: ülvén az sír *előt*; 3.: ilnek vala a koporsó *ellenében*; 4.: az koporsónak *ellenibe* ülnek vala; 5.: ülnek vala az koporsó *ellenébe*; 6.: az koporsó-*ellenében* ülvén; 7.: ülvén az koporsónak *ellenében*; 8.: ülnek vala az koporsó *ellenébe*; 9.: a koporsó-*ellenében* ülvén; 10.: ülnek vala a koporsó *ellenébe*; 11.: a sír *ellenében* ülvén; 12.: a sír *átellenében* (!) ülvén; 13.: a sír*ral szemben* (!) ültek; 14.: a sír *átellenében* ülnek vala; 15.: leültek a sír*ral szemben*; 16.: a sír*ral szemben* ültek. (L. még külön is!)

Az nem meglepetés, hogy a locativusi helyhatározót a korai adatokban nem *-ben*, hanem *-be* alak jelöli: ez a szerepe közismert. A *-nak ellenében* teljes birtokos jelzői képlet elég sokáig tartotta magát: itt 1736-ban bukkan fel egy evangélikus fordításban. A *koporsó* szó is elég sokáig megmaradt, bár a magyar fogalmak szerint félrevezető lehetett, nem idézte fel a 'sziklába vésett kripta' jelentést. Feltűnő, hogy a múlt század második felében az *ellenében* kiavul, s helyét az expresszívebb, de azonos tőből származó *átellenében*, majd egyértelműen a *VEL szemben* névutó foglalja el. Feltűnő, hogy az *előtt* mindössze egyszer bukkan elő a fordítások sorában, az 1508-as Döbrentei Kódexben. Igaz, a latin *contra* prepozició távolságot és szembenézést kifejező jelentését nem tükrözteti.

Az ugyane típusba tartozó *utánról* tudjuk, hogy első szövegeink óta a leggyakoribb névutónk. Itteni dominaciáját jól tükrözi a II. táblázat. Vele kapcsolatban csak egy jelenségre kívánunk rámutatni: összetételes formáinak koraiságára és nagy számára. Tudjuk, hogy a névutók leggyakrabban a mutató névmásokkal alkotnak határozószó összetételt.[4] A latin *postquam* megfelelőjeként már 1466-ban kétszer is előfordul a *mi után*, igaz, még külön írva. Pesti fordításában 1536-ban már az *azután* is megjelenik *oztan* formában, beszélt nyelvi elemként, anélkül, hogy latin megfelelője lenne: "Azokaert hivettaték *oztan* az mező, Halkal dama..." (Propter hoc vocatus est ager ille Haceldama...). A *miután* gyakran a terjengős, kenetes *minekutána* alakban bukkan elő. Jellemző, hogy két legutóbbi forrásunkban az *aztán*, *azután* tízszer, a *miután* négyszer fordul elő.

6. A ragvonzó névutók használata is szolgál néhány tanulsággal. Közülük a latin *cum* fordításaként a *VEL együtt* fordul elő legtöbbször. Nézzük ennek előfordulásait például a Máté 27:38. szakaszban (zárójelben bemutatjuk a nem névutós megoldásokat is): "Tunc crucifixi sunt *cum eo* duo latrones..." – 1.: (Tahát megfezejtettek *ő vele* két tolvajok); 2.: (Tahat fezeitenek *ő vele* egyéb két tolvajt); 3.: (Akoron fel fesztitenek *ő vele* két gonosztövő embertis); 4.: (Akkoronn két latrot feszítínek meg *ővele*; 5.: Ackor feszitének meg *ő vele* *együt* két latrot;

[4] Vö.: *Berrár Jolán*,Fejezetek határozóragjaink élettörténetéből. NytudÉrt. 13. sz. 22.kk.

6.: (ő vele); 7.: *ő véle együtt*; 8.: *ővéle együtt*; 9.: (ővele); 10.: *vele együtt*; 11.: (ővele); 12.: *vele együtt*; 13.: *vele együtt*; 14.: *vele együtt*; 15.: *Vele együtt* két gonsztevőt is keresztre feszítettek. 16.: *Vele együtt* feszítettek keresztre két rablót is. (L. külön is!)

Hasonló képet mutatnak a további locusok (27:41, 27:54, 28:12) is, azzal a különbséggel, hogy ott előfordulnak a *VEL egybe* és a *VEL egyetemben* is. A négy locus közös tanulsága abban összegezhető, hogy a *korai szövegekben még nincs névutó*, a VEL rag önmagában, személyragos adverbinumként felel meg a latin, cum eo-nak. A határozószós nyomatékosításból névutóvá alakuló *VEL egybe*, *VEL együtt* először a vizsolyi bibliában jelenik meg 1590-ben, a *VEL egyetemben* még később. Érdekes, hogy a 27:54. szakaszban az "et qui cum eo erant" szerkezetet a korábbi névutós formák nélkül találjuk a három utolsó fordításban: 13.: és akik *vele együtt* őrizték Jézust; 14.: és akik *ővele* őrizték vala Jézust; 15.: és a többiek is, akik Jézust őrizték; 16.: a százados és akik *vele* őrizték Jézust.

7. A rendszer egészére vonatkozó megjegyzéseinket azzal kezdhetjük, hogy – amint várható volt – az *egyszerű névutók* ősi csoportját találjuk meg legteljesebben a készletben. Igaz, ezek közül is hiányzik néhány (*alól*, *elől*, *helyett*, *mögé*, *mögött*, *mögül* stb.), de ezt részben a szöveg tartalma, rövidsége magyarázza, részben meg az, hogy az ablativusiak mindig is csekélyebb terheltségűek szoktak lenni. Az sem lehet véletlen, hogy a Müncheni kódex óta előforduló hat ősi névutó (*ellen*, *előtt*, *felől*, *között*, *közül*, *miatt*) 227 előfordulása adja az összes előfordulások (305) 74%-át. Feltűnő az *elé*, *köré*, *alá* kései jelentkezése, érthetőbb ez az ide tartozó újabb alakulatok (*módon*, *múlva*, *nélkül*, *tájban*) esetében. Az, hogy az itt szereplő 23 kétmorfémás névutó közül egy-egy forrásban legfeljebb 13 fajta fordul elő (vö. I. tábla 25. sor 16. oszlop), valószínűleg a szövegmetszet rövidségével magyarázható.

Érdemes egy pillantást vetni a *-nak alatta*, kétszeresen jelölt birtokos szerkezetet imitáló alakszerkezeti típusra. Ennek használata részben szerzőhöz kötődik: Sylvester 1541-es Új testamentomának kenetes beszédet érzékeltető tudós fordításában a leggyakoribb, utána alig találunk rá példát, kivéve a *miatt* névutót (I. tábla 19. sor), amelynek még kétszáz év múlva is él a "félelemnek miatta" fordulata.[5]

Feltűnően sok az egyszerű névutók közt a személyragos forma (I. tábla 28. sor): ennek 99 adata az erlőfordulások 32%-át adja. Ez bizonyára a szöveg természetéből adódik: az állítások nagy része Jézus személyére utal harmadik személyben. — Későn, és igen csekély számban jelentkezik viszont anyagunkban az összetétellé vált névutós kapcsolat (I. tábla 29. sor): csak a *szerfölött*, *mialatt*, *amialatt* néhány adata fordul elő.

Arra a kérdésre, hogy megfigyelhetünk-e a fordítások között elődkövető szöveghagyományozódást, óvatos igennel felelhetünk. Főleg a két nagyhatású alapműnek, Károlyi Gáspár 1590-es és Káldi György 1626-os fordításának érezhető a hatása. Az előbbire utaló példák a csak református fordításokban előbukkanó összecsengések: az *előtt* adatainak azonos ritmusa az 5., 8. 10. oszlopban, amelyhez hasonló a *közül*, *mellé*, *mellől*, *miatt* adatsora is. Hasonló rokonság mutatkozik a katolikus szövegek közt az *által* (6., 9. oszlop) és az *előtt fölött* (6., 9., 11., 12.) vonatkozásában.

8. A II. táblázat 14 Px-et is tartalmazó *háromnorfémás névutót* mutat be. Ez a nagy szám, s különösen ezen belül az után rendkívül nagy terheltsége azt mutatja, hogy ez a típus már legelső nyelvemlékeink óta számottevő része névutórendszerünknek, noha keletkezésük

[5] Vö.: *Sebestyén*, Névut. 218.

korát tekintve nyilvánvalóan későbbiek az ősi névutóknál. Érdekes a készlet időbeli változása. A kódexek korabeli *elejébe*, *ellenében*, *fölébe*, *okáért* a múlt század második felében kikopnak a használatból, szerepüket az *elé*, *szemben*, *fölé* veszi át (az *okáért* mint modorosság megszűnik). Ugyanakkor századunkban jön egy új hulláma e névutótípusnak: az *alkalmával*, *átellenében*, *elmúltával* és főleg a *részéről*, *számára*, *szerint*. A *kedvéért* nem vált igazán névutóvá, a *nevében* pedig itt csak egy kifejezésben szereplő, frázis jellegű formula, amelyet a névutóvá terebélyesedéstől az ütött el, hogy a helyettesítő viszonyt több alternáns szóalak is kifejezhette, így a *fejében*, *képében*, *számában*, *helyében* és főleg: a *helyett*.

E változások ellenére a típus egyedszáma és terhelése nem csekély: a 159 előfordulás a teljes névutókészlet 30,17%-át teszi ki (IV. tábla 13. sor 18 oszlop). A II. táblázatról még az is leolvasható, hogy e típus leggyakoribb egyede az az öt névutó, amelyik már a Müncheni kódexben is előfordul: csak ezek száma haladja meg a 10 előfordulást.

Alakszerkezetileg e típusban még természetesebb a birtokos jelző *-nak*, *-nek* ragjának megőrződése: a Px egyébként is sugallja a birtokviszonyt. Mégis azt tapasztaljuk, hogy a teljesen kanonizálódott "Atyának, Fiúnak és Szentléleknek *nevében*" szerkezeten kívül a 16. század második felétől szórványossá válik az ilyen szerkesztésmódú névutós kapcsolat. Jelentősen lecsökken a személyes névmás ragozási rendszerébe illeszkedő *(én)utánam* típusú formák száma is: az összes előfordulásoknak csak 6,28 %-át teszi ki az I. tábla 32 %-ához képest. Annál jobban megnő az összetétellé vált névutós kapcsolatok aránya: ez az I. táblázaton 1,31 %, itt viszont 31,44 %, a növekmény 30 %!

Itt is jól megfigyelhetők a Károlyi és Káldi féle fordítások szöveghagyományozódási tendenciái. Az előbbire utalnak az *elejébe* (5., 8., 10. forrás), *kedvéért* (5., 8., 10., 14.), *okáért* (5., 8., 10.), *után* (5., 8., 10.), az utóbbira az *után* (2., 6., 9., 11.) azonos ritmusban előforduló adatai.

9. A *ragvonzó névutók* arányait szemléltető III. táblázat e típus kisebb jelentőségét mutatja – ma sem mindenki tekinti valódi névutóknak e határozószóból (igenévből) fejlődött nyomatékosító értelmező szerepű képződményeket. Egyedszámuk az előző típushoz hasonló változást mutat: a korábban gyakori *TŐL fogva* visszaszorul, a *VEL egyben* beolvad a *VEL együtt* főváltozatba, felerősödik századunkban a *TŐL kezdve* és a *VEL szemben*. E névutótípus *későbbi kialakulásával magyarázható, hogy a személyes névmás alakrendszerébe beilleszkedő* formák: *(ő)vele együtt* adataink között is későn, csak a 18. században bukkannak elő.

A IV. táblázat a fő névutótípusok és alakszerkezeti változataik összesítő számadatait mutatja, kiegészítve néhány százalékos összehasonlítással.

10. Befejezésképpen az elmondottak alapján talán joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a vizsgált kis szövegrészletből kiemelt alig több, mint félezer névutó használatában – mint cseppben a tenger – jól tükröződik ennek a nyelvi kategóriának több mint fél évezredes fejlődéstörténete: névutó-egyedek létezése, egymással való rendszerbeli kapcsolata, elszaporodása, visszaszorulása éppúgy, mint a fő *típusok és szerkesztésmódok* nyelvtörténeti fejlődésfolyamata. Quod erat demonstrandum!

Azonos bibliai helyek magyar fordításváltozatai

Máté 27:37 "Et imposuerunt *super* caput eius causam..."

1. Ǫ v̇gét ǫ fèiè *feliré* vètec
2. Es fel tevek v́ feie *fele* v́ vǵet
3. Ees feÿe *felÿre*, fel teuek
4. Es az ú feínek *felibe* feltivék
5. Es az ó feie *felibe* fel tóuéc
6. És tévék a' feje-*fólibe*
7. Es ö feje *felibe* hellyhezteték
8. És az ő feje *felibe* feltévék
9. És tévék a' feje-*fölibe* az ö ügyét
10. És az ő feje *felibe* feltevék
11. És feje *fölé* tevék az ő ügyét
12. És feje *fölé* tették
13. És feje *fölé* függesztették
14. És feje *fölé* illeszték
15. Feje *fölé* táblát tettek
16. Feje *fölé* függesztették

Máté 27:46 "Et *circa* horam nonam clamavit..."

Es kilenćed idǫ *koron* iuǫltǫ i ᶜ
Es kilenced *horam* v́vólte iesus
Ees kÿlencz ora *taÿam* fel kÿalta
és kilenćz ora *felé* kiālta az Iesus
Kilentz órá*kor* pedig fel kiálta I.
És kilencz óra-*felé* kiálta Jésus
Kilentz óra *tájban* pedig, kiált vala
Kilentz óra*kor* pedig fel kiálta
És kilentz óra-*felé* kiálta Jésus
Kilentz óra*kor* pedig felkiálta
És kilencz óra *tájban* kiálta Jézus
És kilenc óra *tájban* felkiálta J.
Három óra *tájban* J. így kiáltott
Kilenc óra *körül* pedig kiálta Jézus
Kilenc óra *tájban* J. felkiáltott
Három óra *tájban* J. felkiáltott

Máté 27:61 "Erat ibi Maria... sedentes *contra* sepulcrum"

1. v̇luē a' kopōso *èllènebè*
2. v́lven az sir *elót*
3. ilnek wala a koporso *ellenebe*
4. az koporsonak *ellenibe* úlnek vala
5. úlnec vala az koporsó *ellenébe*
6. a' koporsó-*ellenében* úlvén
7. ülvén a' koporsónak *ellenében*
8. ülnek vala a' koporsó *ellenébe*
9. a' koporsó-*ellenében* ülvén
10. ülnek vala a' kóporsó *ellenébe*
11. a sír *ellenében* ülvén
12. a sír *átellenében* ülvén
13. a sírral *szemben* ültek
14. a sír *átellenében* ülnek vala
15. leültek a sírral *szemben*
16. a sírral *szemben* ültek

Máté 27:38 "Tunc crucifixi sunt *cum eo* duo latrones..."

megfeźeitètteć *ǫ vèle* kèt toluaioc
fezeitenek *ṓ vele* eǵeb ket tolvait
fel fezÿtenek, *ew wele*, keet...
ket latrot feszÿtinek meg *ú vele*
feszitének meg *ó véle éggjút* két...
fel feszitenek *óvéle* két tolvait
megfeszittetének *ö véle együtt* két
Akkor feszitének-meg *övéle együtt*
felfeszitének *övele* két tolvajt
megfeszítének *vele együtt* két latrot
felfeszítének *óvele* két tolvajt
megfeszítének *vele együtt* két latrot
vele együtt két rablót is megf-tek
megfeszítének *vele együtt* két latrot
Vele együtt... keresztre feszítettek
Vele együtt feszítettek keresztre

History of the Development of the Postposition – System in Hungarian

Several papers and monographs have treated of the postpositions of various Uralian languages in the past few decades (Oinas, Rédei, Mikola, Stoebke, Seilenthal ect.). To this range belongs the author's book issued 25 years ago (Sebestyén, Á., A magyar nyelv névutórendszere — The system of Hungarian Postpositions — Budapest, 1965). After this monograph of synchronic character the autor set out to shed light on the historical development of the system of Hungarian postpositions.

Hungarian linguistic records sufficiently long go provide a basis for the investigation of this phenomenon are available from the second half of the 14th century. The 40 000 items of about 80 corpora examined by the author make the study of postpositions possible up to the end of the 19th century. A considerable part of sources was originally composed in Hungarian whereas the rest is translation from Latin, german, French ect. thus incidental interactions can also be established.

The monograph examines the stages of the system of postpositions in the individual sources and also in different eras of the history of the Hungarian language. It considers the types of syntagmas in which postposition took shape (possessive, attributive, adverbial, objective ect. constructions). It traces the historical process of the semantic, morphological and syntactic development of individual postpositions as well as types of postpositions. A finite corpus being applied, a statistical comparison of the data is also possible.

The lecture will present some major inferences of the monograph in hand. Since the formation of postpositions is still living process, the results may be informative with respect to other Finno-Ugric language, too.

Árpád Sebestyén

1. Egyszerű névutók (2 morféma: Tő + R^1 : *alá*; Tő + R^2 : *módon*; Tő + R^3 : *tájban*)

h.=huszita k.=katol. r.=reform.	1. h. 1466.	2. k. 1508.	3. k. 1536.	4. pr. 1541.	5. r. 1590.	6. k. 1626.	7. ev. 1736.	8. r. 1746.	9. k. 1782.	10. r. 1865.	11. k. 1865.	12. k. 1928.	13. r. 1938.	14. r. 1950.	15. k. 1973.	16. r. 1975.	17. SS. db	18. S. /	19. S. ∅	20. S. ƒ	21. S. ǂ	22 Forr. szám
1.alá														/			1	1	-	-	-	1
2.alatt				/									ǂ/ǂ	ǂ		/	6	3	-	-	3	4
3.által			//∅	/		///	/		///				/				12	10	2	-	-	6
4.elé											ƒ	ƒ			/		3	1	-	2	-	3
5.ellen	/ƒ	/ƒƒ	/ƒ	∅/	/ƒ	/ƒ	/ƒ	/ƒ	/ƒ	/ƒ	/ƒ	/ƒ	/ƒ	/ƒ		/ƒƒ	32	14	1	17	-	15
6.előtt	///ƒ	ƒ//ƒ	///ƒ	∅∅//	/ƒƒ	//ƒƒ	//ƒƒ	/ƒƒ	//ƒƒ	/ƒƒ	//ƒƒ	//ƒƒ	/ƒƒƒƒ	/ƒƒƒƒ	ƒƒƒƒ	/ƒƒƒ	62	24	2	36	-	16
7.felé				/	/	/		/	/	/			/	ƒ	/	/	9	9	-	-	-	9
8.felől	//		//	//	//	//	//	//	//	//	/	/	/	//		/	24	24	-	-	-	14
9.fölé		/									/	/	/	/	/	/	7	7	-	-	-	7
10.fölött				ƒ		ƒ			ƒ		ƒ	ƒ					5	-	-	4	1	5
11.köré															ƒ	ƒ	2	-	-	2	-	2
12.körül														/			1	1	-	-	-	1
13.közé			/		/	/		/	/	/			/	/			8	8	-	-	-	8
14.között	/	/	//	∅/	ƒ	/	ƒ//	//	/	//	//	//	///	//	ƒ//	ƒ/	30	25	1	4	-	16
15.közül	///	/ƒ	/ƒ/	/////	//ƒ/	/ƒ/	////	//ƒ/	/ƒ/	//ƒ/	//ƒ/	//ƒ/	/	//ƒ	///	//ƒ	53	42	-	11	-	16
16.mellé			ƒ		ƒ			ƒ		ƒ							4	-	-	4	-	4
17.mellett																ƒ	1	-	-	1	-	1
18.mellől					ƒ			ƒ		ƒ							3	-	-	3	-	3
19.miatt	///	//ƒƒƒ	ƒ		/∅	ƒ	/∅	ƒ∅	/	ƒ/	ƒ	ƒ	ƒ	ƒ	ƒ	ƒ/	26	8	3	15	-	15
20.módon			//		/			/							/		5	5	-	-	-	4
21.mulva							/				/	/				/	4	4	-	-	-	4
22.nélkül							/										1	1	-	-	-	1
23.tájban							/				/	/	/		/	/	6	6	-	-	-	6
24.Össz.db:	14	16	20	19	19	19	21	20	19	19	19	19	21	21	17	22	305	193	9	99	4	16
25. fajta:	6	6	10	9	9	11	10	11	10	10	11	11	12	11	10	13	23	18	5	11	2	
26. / :	12	9	14	10	10	13	15	12	13	12	12	12	14	13	10	12	193	/= fa alatt szerkezettípus				
27. ∅ :	-	-	1	5	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	9	∅= fának alatta szerk.				
28. ƒ :	2	7	5	4	8	6	5	7	6	7	7	6	5	7	7	10	99	ƒ= énalattam, alattam szerk				
29. ǂ :	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	1	-	-	4	ǂ= azalatt, mialatt szerk.				

II. Ragos névszói névutók (3 morféma: Tő + Px + R^{2-3} : *után, elejébe, kedvéért* stb.)

h.=huszita k.=katol. r.=reform.	1. h. 1466.	2. k. 1508.	3. k. 1536.	4. pr. 1541.	5. r. 1590.	6. k. 1626.	7. ev. 1736.	8. r. 1746.	9. k. 1782.	10. r. 1865.	11. k. 1865.	12. k. 1928.	13. r. 1938.	14. r. 1950.	15. k. 1973.	16. r. 1975.	17. SS. db	18. S. /	19. S. ø	20. S. ƒ	21. S. ƒ	22. Forr. szám
1.alkalmával													/				1	1	-	-	-	1
2.átellenében												/		/			2	2	-	-	-	2
3.elejébe	ƒ		ƒ	ƒ	/ƒ	ƒ	ƒ	/ƒ	ƒ	/ƒ							12	3	-	9	-	9
4.ellenében	/		/	/	/	/	ø	/	/	/	/						10	9	1	-	-	10
5.elmultával											/		/		ø/	/	5	4	1	-	-	4
6.fölébe	/		/	ø	/	/	//	/	/	/							10	9	1	-	-	9
7.kedvéért					/			/		/		ƒ		/			5	4	-	1	-	5
8.nevében	ø		ø	ø	ø	ø	ø	ø	ø	ø	ø	/	/	ø	/	ø	15	3	12	-	-	15
9.okáért			ƒ	ƒƒƒƒ	ƒ			ƒ		ƒ							8	-	-	-	8	5
10.részéről												/		/			2	2	-	-	-	2
11.számára													/	/	/	/	4	4	-	-	-	4
12.szerint												/		/	/	/	4	4	-	-	-	4
13.táján			/														1	1	-	-	-	1
14.után	/ƒøø//	ƒƒ///	øøøø	øø//ø	ƒ//	ƒƒ///	//	ƒ//	ƒƒ///	ƒ//	ƒƒƒ//	ƒƒƒ/ /ƒ.	ƒƒƒƒ ƒ/ƒƒ	ƒƒ//	ƒƒƒƒ /ƒƒ	ƒƒƒƒƒ ƒ/ƒƒ	80	31	6	-	43	16
15.Össz.db:	10	5	10	13	10	9	7	10	9	10	8	11	12	10	12	13	159	77	21	10	51	16
16. fajta:	5	1	7	6	7	5	5	7	5	7	4	6	5	7	5	5	14	13	5	2	2	
17. / :	5	3	3	3	6	5	4	6	5	6	4	6	5	7	5	4	77	/= *Jézus után szerk. típus*				
18. ø :	2	-	4	4	1	1	2	1	1	1	1	-	-	1	1	1	21	ø= *Jézusnak utána szerk.*				
19. ƒ :	1	-	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	-	-	-	-	10	ƒ= *énutánam, utánam szerk.*				
20. ƒ :	2	2	2	5	2	2	-	2	2	2	3	4	7	2	6	8	51	ƒ= *azután, minekutána szerk.*				

III. Ragvonzó névutók (1 + 2 morféma: R^{2-3} + Tő + R^{1-2-3} : *N felül, VEL együtt, TŐL fogva stb.*)

h.=huszita k.=katol. r.=reform.	1. h. 1466.	2. k. 1508.	3. k. 1536.	4. pr. 1541.	5. r. 1590.	6. k. 1626.	7. ev. 1736.	8. r. 1746.	9. k. 1782.	10. r. 1865.	11. k. 1865.	12. k. 1928.	13. r. 1938.	14. r. 1950.	15. k. 1973.	16. r. 1975.	17. SS. db	18. S. /	19. S. ƒ	20. Forr. szám
1.VEL egyben					/			/		/							3	3	-	3
2.VEL egyetemben							/					/		/	/		4	4	-	4
3.VEL együtt					/		ƒƒƒƒ	ƒ		ƒ	/	ƒƒƒ	ƒƒƒƒ	ƒƒƒ	ƒƒƒ	ƒƒƒ	24	7	17	10
4.N felül	/				/			/		/							4	4	-	4
5.TŐL fogva	//	//	//	///	//	//	//	//	//	//			/				22	22	-	11
6.TŐL kezdve														/		/	2	2	-	2
7.VEL szemben													/		//ƒ	/	4	3	1	3
8.Összesen darab:	3	2	2	3	5	2	7	5	2	5	1	4	6	5	6	5	63	45	18	7
9. fajta:	2	1	1	1	4	1	3	4	1	4	1	2	3	3	3	3	7	7	2	
10. / :	3	2	2	3	5	2	4	4	2	4	1	1	3	3	3	3	45	/= *Galileától fogva*		
11. ƒ :	-	-	-	-	-	-	3	1	-	1	-	3	3	2	3	2	18	ƒ= *övele együtt*		

IV. Az egyes típusok főbb adatainak összesítése

12.I. Egyszerű nu. össz.db	14	16	20	19	19	19	21	20	19	19	19	19	21	21	17	22	305	= 57,87%
13.II. Ragos usz. nu.	10	5	10	13	10	9	7	10	9	10	8	11	12	10	12	13	159	= 30,17%
14.III. Ragvonzó nu.	3	2	2	3	5	2	7	5	2	5	1	4	6	5	6	5	63	= 11,95%
15.Összesen darab:	27	23	32	35	34	30	35	35	30	34	28	34	39	36	35	40	527	= 99,99%
16. fajta:	13	8	18	16	22	16	18	22	16	21	15	19	20	21	18	21	44	
17.Szerkezettípusok: / :	20	14	19	16	21	20	23	22	20	22	17	19	22	23	18	19	315	= 59,77%
18. ø :	2	-	5	9	2	1	3	2	1	1	1	-	-	1	1	1	30	= 5,69%
19. ƒ :	3	7	6	5	9	7	9	9	7	9	7	10	8	9	10	12	127	= 24,09%
20. ƒ :	2	2	2	5	2	2	-	2	2	2	3	5	9	3	6	8	55	= 10,43%

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debreceniensia 1.
Debrecen, 1989.

Templomos falu — kirkonkylä

K. Szoboszlay Ágnes

A sziktivkari finnugor kongresszuson korunk finn-magyar nyelvi érintkezéséről szólva — finn témájú írásművek, fordítások és szótárak vizsgálata alapján — arra a következtetésre jutottam, hogy ha nem is nagy számban, de kölcsönöztünk szótári elemeket a finn rokonnyelvből. Úgy láttam, hogy a finn *sauna* jövevényszó lett a magyarban (*szauna*), mint azt többek között a szó magyaros helyesírása is tanúsítja. Több és többnyire alkalmi átvétel az idegen szó kategóriájába tartozik. Egyetlen finn szó, a *kirkonkylä* magyar *templomos falu* megfelelőjét utaltam a tükörfordítás csoportjába.

Az általam megvizsgált finn elemek a *szauna* közszó kivételével az ún. *lokalizmus* fogalma alá rendelhetők. Analóg eset gyanánt szeretnék hivatkozni az angol átvételekre: "nem kevés olyan angol szó fordul elő magyar írásművekben, melyek idegen szavak maradtak (...) Ezek az ún. lokalizmusok (...), melyek az angol nyelvterületre jellemző, de nálunk nem létező vagy nem létezett fogalmat jelölnek (...) az idegen világ életének, intézményeinek, szokásainak, használati tárgyainak megnevezésére szolgálnak, és szépirodalmi művekben csupán környezetfestő, hangulatfelidéző szereppel bírnak" (Országh László: Angol eredetű elemek a magyar szókészletben. NyÉrt. 93. sz. 16–7. lap).

A finn *kirkonkylä* ~ m. *templomos falu* az átadó nyelv szavának jelentésszerkezetét megőrizve olyan tükörfordítást ad, amely a finn civilizációra jellemző.

Megállapításom ellenében fel lehet hozni cáfolatul, hogy "templomos falvak" Magyarországon is voltak. Szent István II. törvénykönyve kimondta, hogy tíz falu építsen egy templomot, azaz templomos falu már az államalapítás és az egyházszervezés korában is létezett: ahol a templom áll, ahova a templomot építették.

Ennek a feltevésnek a következő tények látszanak ellentmondani:

a) a TESz. szerint a *templom* szó magyar nyelvbeli első előfordulása 1410. Ezt természetesen már megelőzhette a szóbeli használat.

b) a 'templom, Kirche, Gotteshaus' jelentésű *egyház* szó TESz. szerinti első előfordulása 1193, azaz jó két évszázaddal megelőzi a *templom* használatát.

c) A *templom* szó használatát nem erősítette a hazai okleveles gyakorlat sem, mert a falu, a lakott hely (villa) templomát *ecclesia*-nak, azaz *egyháznak* emlegetik. Bőven adatolt példatárat találunk Szabó István monográfiájában (A falurendszer kialakulása Magyarországon X-XV. század. Akadémiai kiadó. Budapest 1966).

A nomadizálásról a megtelepült, földműves életmódra való áttérés folyamatát, állomásait és az oklevelezésben, a korabeli forrásokban használatos *villa*, *locus*, *terra*, *predium*, *possessio* terminusok jelentését vizsgálva megállapítja, hogy "A falutelepülés léte nem kétséges az olyan terrán sem, melyen egyidejűleg templomot is lehetett találni" (im. 42.). Az idézett megállapításhoz tartozó lapalji jegyzetből néhány példa: 1234. terra Cal, in qua sita est ecclesia in honorem S. Petri: 1230. terram nomine Chykam in Chenadiensi comitatu sitam... super qua ecclesia in honore Sancti Martini constructa est; 1231. terra Solt, super qua est ecclesia in honore Sancti Laurencii.

A falu, a lakott hely nagysága, lélekszáma a Szabó István által vizsgált időben igen változatos volt, de a középkor korábbi évszázadaiban a falu helye is könnyen megváltozott a gazdálkodás kívánalmainak megfelelően, vagy kihasználva a szabadköltözés adta lehetőséget, de erőszakos áttelepítés révén is. Ilyenkor a falu lakói házuk szétszedhető és hordozható részét magukkal vitték, s akár több ízben is más-más helyre települhettek.

Szabó István a falu létrejöttében (és pusztulásában) a legnagyobb jelentőséget a gazdasági-társadalmi tényezőknek tulajdonítja (vö. im. 183), de ezek között a tényezők között mint faluvonzó, falualakító tényezőt csak egyszer említi majdnem mellékesen a templom meglétét: "A templomi védőszentről nevezett falvak neve is felcserélődhetett. Ilyenkor arra is lehet gondolni, hogy a *templom előbb állott mint a falu* (im. 137. lap 411. számú jegyzet. Én emeltem ki. K.Sz.Á.) Ez nagyon fontos mozzanat, mert azt is jelentheti, hogy a tíz falu (villa) közös temploma nem feltétlenül valamelyik, amúgy is könnyen elköltöző falu területén állott. A falvak pusztulása során pedig könnyen sorsára hagyták a templomot.

d) Az FNESz. címszavainak tanúsága szerint településnévben csak az *egyház* szó fordul elő. Pl. *Ágasegyháza* 'Ákos temploma'; *Szabad-*, ill. *Szolgaegyháza*; *Délegyháza* előtagja a cseh R. *Děd* szn. "A *Děd* hn.-hez akkor járulhatott az *-egyháza* utótag, amikor a falu elpusztult, s csak templomának romja maradt meg". *Dombegyház*: "A települést dombon álló templomáról nevezték el" (uo.). Igen tanulságos számunkra a *Hetényegyháza* szócikk: "Az utólag a hn.-hez illesztett *-egyház*-nak 'elnéptelenedett templomos falu' volt az értelme" Kör alakú templomáról nevezték el *Kerekegyháza* települést, *Kétegyháza* két templomáról kapta a nevét. Még 1940-ben is hasonló szerkezetű nevet kapott két egyesített község (vö. *Királyegyháza*). *Fehéregyház* és *Veresegyház* a templomépület színéről nyerte nevét, s helységnévként valószínűleg metonímikus eredetű. Így kaphatta meg régi nevét *-egyház* utótaggal az újra betelepülő falu is.

e) Az *-egyház* gyakoriságával szemben a *templom* szó késői meghonosodása alapján érthető az utóbbi hiánya a helynevekben. Az FNESz. *Fehértemplom* címszava lenne az egyetlen ellenpélda, de ez a név egy késői *Fehéregyház* → ném. *Weisskirchen* → *Fehértemplom* fordítás eredménye.

f) Szabó István monográfiája egyszer sem tesz említést arról, hogy mi volt a templomot magába foglaló "falu" köznévi megjelölése. Nem találtam erre utalást Kázmér Miklós A falu a magyar helynevekben (XIII–XIX. század) c. könyvében sem. Elgondolkoztató viszont a helynevekben előforduló *Egyházas-* előtag. Az FNESz. adataiból idézhetők a következő falunevek, bár a szócikkekből nem derül ki egyértelműen, hogy az *Egyháza-* előtag mikor kapcsolódott az alapnévhez, de itt is feltűnő, hogy templomos előtaggal egyetlen név sem fordul elő: Egyházasfalu ~ Egyházasbaszt (1418: *Eghazasbazth*); Egyházasdengeleg (1379: *Dengelegh*); Egyházasgerge (1333: Ighazas Geregye); Egyházasharaszti (1294: *Hegyhazas Haraszthy*); Egyházashetye (1338: *Hege*); Egyházashollós (1221: *Hollos*); Egyházaskesző

(1251/1263: *Keszwy*); Egyházaskozár (1330: *Kazar*); Egyházasrádóc (1588: *Egyhazas Radocz*); Egyházasszecsőd (1205/1387/1399: *Zechud*; 1937: Egyházasszecsőd); Egyházasváma (ma Pusztavám; 1678: *Puszta Vám*; 1440–6: *Hozyowama et Eghazaswama*); Az FNESz. szerint "az *Egyházas-* előtagnak 'templommal rendelkező, templomos' az értelme, kivétel az Egyházaskozár, ahol az "*Egyházas-* előtaggal azt hangsúlyozták, hogy a falunak — szomszédaitól eltérőleg — temploma volt." Egy utaló címszóban *Egyház-* előtag van: Egyházbér (l. Bodolvabér alatt; 1950-ben *Egyházasbér*, de 1542: *Eghazasbel*).

Kázmér Miklós idézett művének adattárából is idézhetők *Egyházas-* előtagú példák, a monográfia természetéből következően ezek *-falu* ~ *-falva* ~ *-fa* utótagúak: + *Egyházasfalu* (Somogy: Boldogasszonyfalva t.) 1478: *Eghazasfalw* (Cs. II. 602) (A + jel elpusztult falura utal. K. Sz. Á.) *Egyházasfalu* (f. Sopron: A/22 1418: *Eghazasbazth*, 1478 *Eghazasfalw* (Cs. III. 600), OL. 1595: *Eg'hazasfalw*. - +*Egyházasfalu* (Valkó: Erdőd t. 1480: *Eghazasfalu* (Cs. II. 307).

Egyszer kerül elő *-falva* utótaggal az eltűnt *-falva* utótagú nevek listájában: +*Egyházfalva* (Torda: Torda mellett) 1176:(!) *Egyházfalwa* (ÁÚO. I. 73, 74, : 1197 k./1391, vö. Cs. V, 702), 1391: *Ighazfalua*, *Egharfalua*, 1400: *Eghazasfalua*, 1446 ... 1519: *Eghazasfalwa* (Cs. V, 702), 1542: *Eghharffalwa* (Egyháztört. Eml. IV, 7) .

Egy címszóban *-fa* utótaggal: *Egyházfa*. Itt természetesen *-falva* > *-fa* fejlődéssel van dolgunk.

Azok a középkori települések tehát, ahol templom állott, azok voltak az *egyházas faluk*. Inkább erre a köznévi meghatározásra gondolhatunk a földrajzi nevek alapján. Ez a kifejezés sokáig élhetett, mint azt a későn kialakult földrajzi nevek mutatják. Természetesen azzal is számolni kell, hogy ezekben a nevekben a régebbi nevek analógiája is hathatott (vö. Mező András: A magyar hivatalos helységnévadás. Akadémiai kiadó, Budapest 1982. 55. lap).

A *templomos falu* a középkori magyar falufajta terminus technikusaként a tudományos nyelvben alakult ki, de itt is váltakozik az *egyházas falu* terminussal. Ezt látjuk Szabó István többször is idézett falumonográfiájában. Zoltay Lajos egy 1925-ben kiadott munkájának csak a címét tudom most idézni: Települések, egyházas és egyházatlan falvak Debrecen város mai határában és külső birtokai területén a XI–XV. századokban.

Következtetéseim: A középkorra értve a magyar *templomos falu* csak utólag alkotott terminus.

Miré arra került a sor, hogy finn témájú művek jelenjenek meg magyarul, ill. szépirodalmi műveket finnről magyarra fordítsanak, akkorra a m. *egyházas falu* már jelentésbeli archaizmussá vált, az újabb 'Kirche Gotteshaus' jelentésű *templom* látszhatott természetesebbnek a finn kirkonkylä magyarítására. Egy, a finn civilizációra jellemző jelentéssel gazdagodott tehát a magyar *templomos falu* szerkezet. Ez a gazdagodás olyan tükörfordítás eredménye, amely a finn kirkonkylä hatását is magán viseli. A finn hatást megelőzően a ném. *Kirchdorf* 'l. templomos község, 2. (*vall*) parókia, plébánia, egyházközség' hatásával is számolni lehet. A ném. Kirchdorf 2. jelentésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a finn *seurakunta*, *(kirkko) pitäjä* fordítása következetesen egyházközség.

Kirchdorf – kirkonkylä

Der Begriff "Kirchdorf" (ung.: templomos falu) gilt im Ungarischen als neuer terminus technikus, der mit dem Vorrücken des Wortes *templom* (Kirche, Gotteshaus) das ursprünglichere *egyházas falu* aus dem allgemeinen Sprachgebrauch verdrängt hat. Das finnische *kirkonkylä* > ung.: *templomos falu* ist das Ergebnis einer Spiegelübersetzung, durch welches die ungarische Struktur um eine neue spezielle Bedeutung bereichert wurde.

Kossuth Lajos Tudományegyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Folia Uralica Debreceniensia 1.
Debrecen, 1989.

Ismertetések, bírálatok

Pápay József osztják hagyatéka (Próbafüzet)

Közzéteszi **Vértes Edit.** Bibliotheca Pápayensis I. Debrecen 1988. 85 l.

A próbafüzet a Nadym-folyó melléki nép énekét tartalmazza. Az ének az osztják népi epika hősének-kategóriájába tartozik. A nemzetség lakóhelyének, a tájnak, a folyónak, a településeknek és népének bemutatásával kezdődik. A bemutatást az obi-ugor népköltészet szabályai szerint a fő fejedelemhős bálványa végzi felsorolva a kisebb nemzetségcsoportok vezetőit, vér szerinti testvéreit is. A bemutatás után a hős nősülési vágyát és szándékát ecseteli, majd számba veszi a lehetőségeket és esélyeket. Összegyűlik a nemzetség, hogy násznéppé alakulva elinduljon lánykérőbe, amely végülis a fejedelemhős kikosarazásával végződik.

Az egyszerű történetet egy északi osztják adatközlő az osztják népköltészet tartalmi és formai készletének egész arzenálját felvonultatva, 637 soros hősénekké duzzasztva mondta el Pápaynak 1898–99-es gyűjtőútja során. Pápay útja köztudottan Reguly gyűjtésének megfejtése céljából szerveződött, emellett azonban jelentős új anyag feljegyzése is sikerült a kitűnő tudósnak. A próbafüzet előszava (magyar mellett németül, angolul és oroszul is) tájékoztatja az olvasót az osztják szöveganyag sorsáról. Pápay József északi osztják medveénekeit Fazekas Jenő, négy terjedelmes hősénekét pedig Erdélyi István jelentette meg. A hagyaték többi igen értékes anyagának közzététele a magyar tudomány nagy adóssága. Ennek törlesztésére Vértes Edit vállalkozott. A kivitelezés mikéntjére ad választ a próbafüzet. Pápaynak még sikerült letisztáznia szövegeit: az osztják énekeket és magyar fordításukat szép kézírásával vonalas füzetekbe írta ceruzával. Ez ma még 55 év múltán is olvasható, fennáll azonban a veszély hogy a kézirat állaga gyorsan elromlik. A leggyorsabb és leggazdaságosabb kiadási formát a kis próbafüzet jól reprezentálja. A ma még elég jól olvasható kézírás fotoprint eljárással van közzétéve. Pápay nagy gondot fordított az osztják szöveg írására, ez igen jól olvasható, de a magyarul tudó szakember, főleg ha jó a szeme, el tudja olvasni a mellette található magyar fordítást is. Hála a jelenlegi magas színvonalú technikának, a betűk kontúrja élesebb, mint a ceruzával írt — egyre halványuló — eredetié. Mindössze néhány olyan oldal van a kiadványban (a 341. és a 345. lap magyar szövege, továbbá a 325., a 328. és a 348. oldal osztják anyaga), amely objektív okok miatt gyengébb minőségű.

A Pápay-szöveghagyaték ily módon négy 400–500 oldalas kötetben viszonylag gyorsan, s főleg pontosan kiadható volna. Később elkészülne a szövegek párhuzamos német (esetleg angol és orosz) fordítása, valamint kb. két olyan kötet is, amely a Pápay által tisztázott változatot és a debreceni Református Kollégium könyvtárában található eredeti helyszíni följegyések közötti kritikai egybevetést és magyarázatokat tartalmazná. A Vértes Edit által kiadott próbafüzet bizonyítja, hogy a vállalkozás e formájában kivitelezhető.

A próbafüzetet ifj. Eck Imre Gábor grafikái díszítik, amelyeket eredeti osztják népi motívumok felhasználásával készített. Az ízléses kötetecske a debreceni KLTE Reprográfiai Osztályanak gondos, jó minőségű munkáját is dicséri.

Jubilánsunknak, Vértes Edit professzornak nagyszabású tervéhez jó egészséget, töretlen munkakedvet, s nem utolsó sorban megfelelő anyagi források fellelését is kívánjuk.

Keresztes László

Papp István–Jakab László, Magyar–finn szótár

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 855 l.

A hagyományosan élénk és egyre élénkülő magyar-finn kulturális és gazdasági kapcsolatok ismeretében szinte hihetetlennek tűnik, hogy csak most jelent meg az első nagyobb terjedelmű magyar-finn szótár, amelyhez mérhető modern idegen nyelv-finn szótár még sehol sem készült. Egy magyar-finn zsebszótárt már a két világháború közötti kapcsolatok életre hívtak (Weöres Gyula, Unkarilais-suomalainen taskusanakirja. Helsinki, 1934), ez azonban szűk terjedelme miatt nem elégíthette ki hosszú távon a mutatkozó igényeket. A magyar-finn kulturális együttműködés megújításakor (1957) felmerült egy nagyobb finn-magyar és magyar-finn szótár megírásának szükségessége. A munkát Papp Istvánra bízták, aki körültekintő anyaggyűjtést végezve alig néhány munkatárssal viszonylag rövid idő alatt elkészítette a Finn-magyar szótárat (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962), majd hozzáfogott a magyar-finn szótár munkálataihoz. Minthogy a tervezési és szerkesztési munkának úgyszólván semmi előzménye nem volt, és a szerkesztő mindössze néhány munkatárssal egyetemi teendői mellett tudott dolgozni, a szótárkészítés nagyon lassan haladt. A Finn Irodalmi Társaság az égető szótárhiány pótlására egy kis magyar-finn szótárat jelentetett meg (Nyirkos István, Unkarilais-suomalainen sanakirja. SKS, Helsinki, 1969), amely később kibővítve és finn-magyar résszel is megtoldva zsebszótárként is megjelent (Suomi-Unkari-Suomi taskusanakirja. WSOY, Porvoo, 1977). Noha a fenti szótárak hiánypótlónak bizonyultak, és nagy szolgálatot tettek a magyar-finn kulturális kapcsolatok fejlődése terén, a finn nyelvvel foglalkozó szakemberek, tanulók, fordítók nagyon várták a nagyobb terjedelmű magyar-finn szótár megjelenését.

A magyar-finn szótár szerkesztője, Papp István 1972-ben elhunyt. A szótárírói és szerkesztői munkálatokat tanítványa, Jakab László folytatta. Papp István az anyag kiegészítését és a címszavak szerkesztését csupán az e-betű közepéig végezte el. Az új szerkesztőnek kellett tehát kiegészítenie az anyag hátralevő részét, és megszerkesztenie a címszóanyagot beleértve az addig készült címszavak átszerkesztését is. Így a szótár jelenlegi formájában teljes egészében Jakab László megfogalmazása. A munkálatok egyetemi oktatói teendői mellett hosszú időt vettek igénybe: a szótár kézirata hét évi munka után 1980-ban készült el. A várva várt munka — az Akadémiai Kiadó gondozásában — végül 1985-ben került a könyvesboltok polcaira. Formátuma nagyszótár, terjedelme alapján nagy középszótár, amely mintegy 55–60 ezer adatot tartalmaz.

A szótár előszava (5–8) magyarul és finnül olvasható, hasonlóképpen a szótár használatára vonatkozó fejezet (9–14), valamint a rövidítések jegyzéke is (15–17), így magyart és finnt egyaránt eligazít tömör, lényegre törő összefoglalásával. Ezután jön a szótári rész (19–855).

A szócikkek felvétele gyakorlatias. Nem a bokrosítás elvét követi, hanem a származékokat (képzett és összetett szavak) külön címszóként említi. Újítás, hogy a magyar határozóragok és egy-két képző (**-hat/-het, -né**) is címszóként szerepel, így szótári szinten fény derül nyelvtani szerepükre. Fel lehetett volna venni az **é** birtokjelet is ebbe a sorba. Ennek megfelelő toldalék nincs a finnben, így funkciójának megvilágítására jó lett volna néhány példa. Hasonlóképpen ide kívánkozna néhány fontosabb igei toldalék is. A legnehezebben az imperativus jelének "címszavasításá"-t lehetett volna megoldani, de ezt a címszavak után található

nyelvtani alakok pótolják. Néhány más képző használatára, mint pl. a **-nyi** funkcióira lett volna jó néhány példa. A szép számú tulajdonnévanyag felvétele is a szótár gyakorlatias voltát hangsúlyozza. A leggyakoribb keresztnevek és ezek becézett változatai mellett szerepel, hogy férfi- vagy női névről van-e szó. (Néhány történelmi személy, mint pl. Szent István, Nagy Lajos stb. a **ssent**, ill. a **nagy** címszó alatt szerepel. Címszóként van megadva több fontos, közismert rövidítés is.

A címszavak felépítése világos, logikus. Szükség esetén a szótár szerkesztője néhány helyen közli a szó kiejtésére vonatkozó javaslatát, az egyszerű szavak (főnév, melléknév, számnév, névmás és ige) esetében pedig azokat a szótári alakokat, amelyek eligazítást nyújtanak a címszavak toldalékolását illetően. Ezek az információk a finn anyanyelvűek számára jelentenek könnyebbséget. A szócikkek anyagának elrendezésére a használati utasításban (9–11) van részletes leírás. A sorrend általában követi a Magyar Értelmező Kéziszótár gyakorlatát, de sokszor el is tér tőle. A szavak jelentésmezőinek kibontása mintaszerű, mint pl. a **bizottság, kitartó** címszavaké. Nagyon hasznos a több szófajú szavak funkcióinak bemutatása (**teoretikus** mn. *és* fn.). A címszavak stilisztikai minősítése is helyénvaló, pl. **tót** (nép rég), de az **oláh** minősítés nélkül áll. Jó, hogy benne vannak a szótárban az ilyen szavak is, hiszen személynévként ma is élnek. Külön érdeme a műnek a jelentős számú szólásnak és közmondásnak a feltérképezése és szótárazása.

Mint a magyar-finn szótár használója és bírálója két oldalról vizsgáltam meg, mennyire tudja betölteni a szótár a vele szemben támasztott kívánalmakat. Minthogy Magyarországon jelent meg, először is azt kellett megnézni, mennyire használhatja egy magyar anyanyelvű magyar szövegeknek a finnre fordításában. A szótárt külföldön is árusítják, ezért abból a szempontból is tesztelni kellett, mennyire tudja a finn ember használni a finnre fordításban. A fenti kérdések tisztázása céljából vettem egy napilapot, kiválasztottam belőle egy-egy gépelt oldalnyi szöveget: egy-egy részletet egy országgyűlési tudósításból, egy sportriportból, egy Kassák Lajosról szóló megemlékezésből és egy nyelvészeti témájú tudományos ismeretterjesztő cikkből.

A tesztelésre kiválasztott szövegrészeket a szótár segítségével általában maradéktalanul le lehet fordítani. Különösen a finn anyanyelvűnek van könnyű dolga, hiszen alapszó nem hiányzott a szótárból, a képzett szavakat pedig az alapszó jelentéséből általában meg lehet fejteni. Hasonló a helyzet az összetett szavaknál. A magyar anyanyelvűnek már nehezebb a dolga, ha nem tudja, hogy pl. az *i* képzős jelzős szerkezetnek a finnben sokszor összetett szó felel meg. Megvan a szótárban a **kösigazgatási**, de az újabb, rövidebb, divatosabb **igazgatási** (*osztály/bizottság/szerv*) hiányzik.

A jelző értékű határozót alkotó **való** igenév megfelelői jók. A hasonló funkciójú **szóló** szócikknek az elrendezése hibás, hiszen a *szólóének* és a *földről szóló törvényjavaslat* egészen más dolog, a homonímákat külön címszó alá kellett volna venni. Az utóbbi példát a szótár alapján nem lehet finnre fordítani, mert a *koskeva* jelentés nincs megadva, legfeljebb ha a *szóló* szinonímáját (**vonatkozó**) megkeressük, lehet lefordítani a kifejezést.

A **módosítás** jelentése a megadottakon kívül még *muutos*; vö. **törvénymódosítás** *lainmuutos*, amely hiányzik. Hasonlóképpen a **felvetés** *ehdotus*, *esitys* és **kidolgozás** *viimeistely*. A **kidolgoz** címszóhoz fölvettem volna a *viimeistellä* igét is. Az **előkészítő** címszó alá kívánkozott volna még a megadottakon kívül az *alustava (työ)*. Ez a szó főnévként is megvan a magyarban *valmennuskurssi* jelentésében; így a **felvételi** címszónál sincs meg! A *tájékoztatást ad* nem található

meg sem az **ad**, sem a **tájékoztatás** címszónál (megvan viszont a **tájékoztat**), az **ítél** jelentései között nem szerepel a *tart valamilyennek*, pl. *jónak ítél*. Hiányzik a **munkál** *toimia*, *ahertaa* (megvan a **munkálkodik**), **konszolidálódik** *vakiintua* (megvan a **konszolidál**), **formateremtő** (elv). A **vonzat** csak nyelvtani terminusként van felvéve, pedig szokták használmi *vonatkozás* értelemben is (*vminek politikai vonzata van*). Az **indít** jelentései közül hiányzik a *perustaa* (pl. *folyóiratot indít*). Az **él** ige alá kívánkozna a *vminek az idejét éli* kifejezés is, a **jár**-hoz pedig *együtt jár vmivel olla jnk seurauksena/tuloksena*. A **gépkocsi**-hoz elég lett volna csak az *auto* szót felvenni, az **érettségisik** mellől viszont a *päästä ylioppilaaksi* kifejezés hiányzik. A **pályafutás** megfelelőjének elég az *ura*; az *elämänura*, *virkaura* már sok: a *labdarúgó-pályafutás* fordítására a *jalkapalloilijan ura* elég. A rövidítések közül hiányzik az **NB I** *mestaruussarja*, ez ui. sem a **nemzeti**, sem a **bajnokság** alatt nincs meg. Tipikus sportsérülés a **térdszalagszakadás** *polvinivelsiteen repeämä*, a **térdszalag** viszont nincs a szótárban, csak a **térdszalagrend**. A **kirendeltség** alá be kellene venni az *edustusto* szót is, pl. a *kaupallinen edustusto kereskedelmi kirendeltség* diplomáciai terminus.

Egy terjedelmesebb középszótárban sem lehet meg természetesen minden szó és kifejezés. A fent ismertetett szúrópróba alapján kiszűrt hiányok természetesen nem módosítják a műről alkotott igen pozitív véleményemet. Másfelől sok olyan szót, szólást és kifejezést is találtam a szótárban, mint pl. a **megmondhatója** kifejezés, hogy csak egyet említsek, amelynek hiányára mérget vettem volna. (Ez a szólás viszont nincs meg.)

A szótár nyelvezete friss, idiómatikus finn nyelv, s ebben Outi Karanko-Papnak, a szótár anyanyelvi lektorának elévülhetetlen érdemei vannak.

Igen hasznos lenne, ha a szótár szerzője és szerkesztője nem hagyná abba a gyűjtő munkát, és tervbe venné a Magyar-finn szótárnak nagyszótárrá való kibővítését. Tudom, hogy a meglevő anyag egy **része** terjedelmi okokból eleve kimaradt. A további anyaggyűjtést abban az irányban kellene folytatni, hogy a magyar irodalmi művek finn műfordításait kellene kicédulázni, ill. különböző stílusértékű magyar nyelvi szövegeket kellene finnre fordítani. Az ilyen jellegű munka közben derülne fény a már meglevő címszavak jelentésárnyalataira is.

Jakab László Magyar-finn szótára a maga nemében kiváló alkotás. Nem csoda, hogy fogadtatása egyértelműen pozitív Magyarországon és Finnországban egyaránt. A szótár megjelenése évszázados hiányt pótolt a magyar-finn kulturális kapcsolatokban, és egyúttal méltó kiteljesítése a Papp István-i életműnek, és méltó tiszteletadás a nagy finnbarát emléke előtt.

Keresztes László

Munkácsi–Kálmán, Wogulisches Wörterbuch

Akadémiai Kiadó. Bp., 1986. 950 l.

"Bizonyára sok időbe telik még, fájdalom, míg egy *teljes* vogul szótár birtokába juhatunk" – írta Szilasi 1895-ben (NyK. 25: 19), de arra aligha gondolt, hogy ez a szótár, amelyet "csakis egyedül Munkácsi írhatna meg", a gyűjtő életében nem fog megjelenni, s csaknem egy évszázad telik el, míg végre a Munkácsi által gyűjtött szóanyagot és a szövegek szókincsét feldolgozó szótárt a kutatók kezükbe vehetik.

A Munkácsi által éppen hogy megkezdett munkát Kálmán Béla folytatta és fejezte be, megalkotva ezzel a vogul nyelvnek ezt az első tudományos szótárát, amely nemcsak egyszerű két-, ill. háromnyelvű (vogul, magyar, német), amely pontosan közli a szavak jelentését, hanem egyúttal vogul nyelvjárási, nyelvtörténeti, sőt részben etimológiai szótár is. Ez a szótár szerkesztőjének nagy érdeme.

A vogul nyelv kétnyelvű szótárai vagy nem közölnek nyelvjárási alakokat (Rombandejeva - Kuzakova, 1982. 360 l.), vagy – gyakorlati célokat szolgálva – csak a kondai nyelvjárási alakot említik (Balandin - Vahruseva, 1958; a szótári rész körülbelül 150 lapnyi). Szilasi és Trócsányi (NyK. 25., 39.) természetesen igyekeznek a nyelvjárási formákat is figyelembe venni, a szótár azonban nagyobb anyaggal dolgozhat, így érthető az a különbség, ami például a szótár *nor*$_1$ (~ *nár [nor]* N, LM T *nar* (~ *nár* ~ *nār*, LU P *nár*, K *nár*) /Pl *nārèt*/ 'gerenda, falgerenda, fakolonc' és Szilasi *nor* 'gerenda'... *nár* K. AL.; *nǫr* 'nyárs' T - adatai között látható. (A *nǫr* 'nyárs' Munkácsi - Kálmán szótárában önálló címszó: *nur*$_3$!) Néha talán egyszerűbben is lehetett volna a nyelvjárási adatokat közölni (az azonos alakokat csak egyszer kiírni pl. *morax*, *pos*$_2$ stb.).

Munkácsi csaknem száz évvel ezelőtt járt a vogulok között, s ez a száz év a vogul nyelv fejlődése szempontjából is jelentős. Kialakult az irodalmi nyelv. Mivel Kálmán Béla igen sokszor ezt a szoszvai változatot is közli "rendszerint saját, ritkábban Rombangyejeva ... följegyzése alapján", a szótár nyelvtörténeti szempontból is használható. Nem tükrözheti természetesen a legújabb szókincset, hiszen érthető módon hiányoznak belőle az új orosz jövevényszavak, amelyek azonban könnyen megtalálhatók a vogul-orosz és az orosz-vogul szótárakban vagy beillesztve a betűrendbe, vagy külön listaként közölve.

A szótár etimológiai szótárként is kitűnően használható, mert egyrészt megadja a jövevényszavak eredetét (pl. a tavdai *khōr* tatár, az északi *xāram* osztják, a *purej (lū)* orosz jövevényszó stb.), másrészt az etimológiailag összetartozó származékszavakat egy – ponttal kiemelt – főcímszó alá rendezi. Kisebb nehézséget jelent, hogy az "alcímszó" és az utaló címszó nem válik el élesebben egymástól, s ez az első pillantásra bizonytalanságot okoz (nem lehet a két, ponttal jelzett címszó közötti részt automatikusan egységnek tekinteni). Például a 79. lapon a • *xāŋxāsi* ... *khaŋkhā* ... • *xāŋxej* ... *khēŋkèŋ* címszó-sorban az utolsó szó az előtte ponttal jelzett címszó szócsaládjába tartozik, a *khaŋkhā* viszont a (106. lapon levő) *xāŋxā*$_1$ címszóra utal (itt egyébként elhagyandó a címszó sorszámozása).

A szótár német (7–14) és magyar nyelvű (15–20) előszava után a szavak betűrendben találhatók (21–746), majd egy német (747–839) és egy magyar (841–950) szómutató zárja a kötetet.

Az előszó bemutatja a szótár történetét, a hangjelölés nehézségeit, a szócikkekkel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat.

A szóanyag gazdagságát – mintegy 16–20000 szó (vö. Hajdú-Bihari Napló 1986. november 29.) – akkor érzékeljük igazán, ha egy-egy részletet összehasonlítunk Szilasi és Trócsányi már említett, vagy Eirasnak a Wogulische Volksdichtung köteteihez készített szójegyzékével (MSFOu. 180. 385 l.). Az említett vogul-orosz szótárak terjedelme is jóval kisebb a Munkácsi-Kálmánénál.

A szócikkek szerkezete világos, egy-egy szó megkeresése azonban egy kis gyakorlást kíván. A 18. oldalon közölt betűrend ugyanis elég bonyolult, különösen a magánhangzóknál több betű is van egy egységen belül, az *o* hangnál például tíz. Ezek közül első az *á*, ennek hosszú párja után következik az *o* stb. (A 377. oldalon viszont fordított a sorrend: *o*, *á* stb.; a harmadik betű itt alighanem *ø*-re javítandó.) A betűrend nem érvényesül mechanikusan, mivel "a nemelső szótag magánhangzóinak hangszíne változékonyabb, a képzős alakokban a mássalhangzó-elemek döntik el a sorrendet" /18/. Például a kiemelt *xaṅśi* 'tud' címszó után a *xaśxati* 'ismer', majd kilencedikként a *xaṅśti* 'tanít', utána pedig a *xaṅśtaxti* 'tanul' következik. A származékok származékai nem önálló címszavak, ezért a *xaṅśtop* 'tanítás' (Szilasinál: *xaṅśtap*; az 1982-ben kiadott vogul-orosz szótárban: ханисьтап 'учёба' !) nem a *xaṅśtaxti* után következik, hanem a *xaṅśti* /al/címszó szócikkében bújik meg. Hasonló "kevert" betűrend figyelhető meg a *xansā* szóhoz tartozó származékokban is.

A szótár fontosságát mutatja az, hogy kéziratos anyagát már a hatvanas évek végétől felhasználták a vogul nyelv kutatói, "több száz adata pedig bekerült MK jelzéssel a Magyar Szókészlet Finnugor Elemei c. háromkötetes szótárba" (16). Az NyK. mutatványt is közölt a szótárból (82: 297–302).

A Kálmán Béla által szerkesztett szótár a magyar lexikográfiának kiemelkedő teljesítménye, amely nemcsak a vogul nyelv és az uráli összehasonlító nyelvészet tanulmányozásához elengedhetetlenül szükséges segédeszköz, de – mivel két legközelebbi rokonnyelvünk egyikéről van szó – a magyar nyelvtörténeti, etimológiai kutatásnak is fontos kézikönyve.

Kiss Antal

Tkacsenko, O. B., Merjanszkij jazik
Naukova dumka, Kijev, 1985. 207 l.

A merja (meri) a finnugorság finn-permi ágához tartozó holt nyelv, mely szubsztrátumként teljesen beleolvadt az oroszba, s ha a feltevések szerint létezett írásos emlékeiből akár egy is fennmaradt, még az is várja felfedezőjét.

Ebben a nyelvleírás számára mostoha helyzetben vállalkozott a szovjet szerző a merja nyelv rendszerszerű bemutatására, a lehetőségek szerinti teljes rekonstrukciójára. Munkájában főként a T.Sz.Szemjonova, M.Vasmer és O.V.Vosztrikov által közzétett adatokat s a posztmerja területek nyelvjárási és argó-szótárainak anyagát használta fel, természetesen szigorú kritikával.

A Bevezetés (5–12. old.) a merja nyelv elterjedésére, a merják történetére, az etnonim eredetére vonatkozó nézeteket s az eddigi kutatásokat foglalja össze.

A régészet azt bizonyítja, hogy a merja törzs már az i.e.I. évezredben önállósodott. Lakóterületén elődje a fatyanovói kultúra indoeurópai lakossága lehetett. A IX-X-XI. századi orosz krónikák többször említik a saját nyelvükön beszélő merjákat, de mivel a későbbiekben nem írnak róluk, sokáig úgy vélték, hogy erre az időszakra esett a keleti szlávokkal való teljes asszimilációjuk. A történelmi források tanúbizonysága szerint azonban a merják még a XV–XVI. században is őrizték etnolingvális sajátságaikat, sőt a keleti peremvidéken néhány csoportjuk egészen a XVIII. századig használta a nyelvet. A „Merszkij sztan" adminisztratív elnevezést mindenesetre a XVIII. század közepén is jegyezték. A Vlagyimir-Szuzdali fejedelemségben a merja nyelv egyenrangú volt az orosszal és a göröggel. A Moszkvai Ruszban, mely az orosz állam központja lett, a merja egyike volt azoknak a törzseknek, amelyekből létrejött a nagyorosz nemzet.

Tkacsenko elveti azt a Castréntól eredő nézetet, hogy a *meri* népnév a *mari* szláv kiejtésű változata lenne, s az ebből adódó következtetést, hogy a cseremisz és a merja törzsek között közeli rokonsági kapcsolat volt. Egyelőre azt sem tudjuk, „belső" elnevezés volt-e egyáltalán — s ekkor a merják egészére, vagy pedig csak egy csoportjukra vonatkozott — és nem valamelyik szomszédos nép nevezte el így őket. Mindenesetre felhívja figyelmünket a *merja, erza, moksa, vadda* finnugor népnevek alaktani hasonlóságára.

A könyvben a hangtani rész a legterjedelmesebb (13–93. old.).

Milyenek azok a tények, amelyek alapján bizonyos mértékig képet alkothatunk a merja hangrendszerről? Egyrészt figyelembe kell venni az orosz nyelv merja eredetűnek tartható lexikai elemeit, másrészt az oroszban az olyan szláv eredetű szavakat, amelyeket a régen merják lakta területen használnak, s feltehető, hogy finnugor, azaz merja hatás érte őket. A fonetikai rendszer rekonstrukcióját Tkacsenko két lépésben hajtja végre. Először a nem merja eredetű orosz tájszavak (16–42. old.), majd a merja vonatkozású orosz szókincs és földrajzinévanyag alapján végzi a vizsgálatokat (42–90). Részletesebb elemzésre csak a konszonantizmus körében vállalkozott, tudvalevően itt általában észrevehetőbbek az elmozdulások. A fejezet végén táblázatban foglalja össze a kikövetkeztethető fonémákat és változataikat (aláhúzással jelölve), illetve a hangrendszer egyéb elemeit (89. old.).

Magánhangzók:

i	ü?		u
e ö?	[ə]		o [ö]
ä		a	

Mássalhangzók:

p/B	t/D	t'/D'	k/G	
ß/[u]	s/Z,š/Ž	j,s'/Z'	γ?	h
	δ?			
	c č			
m	n	n'	η	
	l/L	l'		
	r/R	r'?		

A fonetikai vizsgálatokkal jól megvilágíthatók a finnugor kapcsolatok. A merjának az uráli alapnyelvtől öröklött sajátságai: az első szótagi hangsúly, melyet az utolsó szótagok redukciója és a középső szótagok kiesése igazol; nincs zöngés–zöngétlen fonológiai oppozíció; szóeleji helyzetben csak magánhangzó vagy egy zöngétlen ill. szonáns mássalhangzó állhat; a palatális mássalhangzók megléte; a PU *w* *β*-ként őrződött meg; megvan az alapnyelvi kétféle *e* hang. Viszont nem őrződtek meg a geminátak, nem jött létre a konszonantizmusban a hosszú-rövid oppozíció. Valószínűleg hiányoztak a hosszú magánhangzók is; a diftongusokat egyértelműen nem lehet kimutatni. A fokváltakozás nem alakult ki. A mássalhangzó-rendszer gazdagsága a cseremisszel és mordvinnal rokonítja. Megvan az *s* és *ś*, *c* és *č*. A mordvinnal ellentétben azonban itt nem fejlődtek ki a zöngések, *s* a cseremisszel szemben nem váltak általánossá a *β*, *δ*, *γ* hangok, melyek a *p*, *t*, *k* gyengülésével jöttek létre. A zöngétlen szonánsok (melyek a merja, moksa-mordvin és részben az osztják nyelvre jellemzőek) csak helyzeti fonetikai változatai voltak az *l* és *r* fonémának. A *B*, *D*, *G* félzöngés hangok a balti-finnre emlékeztetnek, fonémává nem váltak a merjában.

A merja nem fejlesztette ki vagy nem őrizte meg a magánhangzóilleszkedést. Csak halvány nyomai vannak, s inkább a germán umlautra hasonlít. Pl. orosz бёзли <* *βöZli* 'возле'.

Merja fonetikai sajátosságnak tartható, mivel a finnugor nyelvekben sehol sincs meg, a magánhangzók egy fokkal való zártabbá válása az új zárt szótagokban: +palo >pol 'falu', +orömö[<< +ora*β*a] > +urma 'mókus'.

Az *ö* és *ü* megvolt, de ahhoz, hogy dönteni lehessen fonéma voltukról, kevés a rendelkezésre álló anyag.

Viszonylagos biztonsággal 18 mássalhangzó- és 5 magánhangzófonémát lehet megállapítani, de mivel a finnugor nyelvekben mindenütt magasabb számokkal találkozunk, valószínűnek tarthatjuk, hogy a merjában is több fonéma lehetett.

Egészében a merja hangrendszer a legközelebb a volgai areál rokon nyelveihez áll, bár néhány jellegzetessége a balti-finn nyelvekhez közelíti. A mássalhangzók palatalizáltsága pedig az ugor ággal mutat hasonlóságot. (Lehetséges, hogy ősi kapcsolatra utal a protomerja és az ugorok között.) Feltehetően a merja tükrözi azt az állapotot, mely a proto-balti-finnt jellemezte a Baltikumba való áttelepülés előtt.

A grammatikai rész (94–129. old.): a morfológia és a szintaxis rendszere nagyon töredékes. Aránylag nagyobb eredményeket csak a főnév körében ért el. Tkacsenko az orosz szubsztrátum-jelenségek és az irányhármasság feltevése alapján rekonstruálja a merja főnévi paradigmát, melyet a proto-balti-finn és az ősmordvin ragokkal egy táblázatban közöl (99. old.). A következő oldalon pedig a +*palo* főnév deklinációját találjuk a finn, moksa és magyar példákkal párhuzamosan. Az esetvégződések a balti finnre és a mordvinra hasonlítanak, egyetlen kivétel a PlNom, mely a magyarhoz közelíti. Sajnos a szerző itt összekeveri az esetragok és számjelek kategóriáit. Sehol sem említi, hogy a Nom végződése minden bizonnyal ø volt, s ebből adódóan a +*palok* 'faluk' szó tő+Pljel+ø szerkezetű.
A ragozási minta Tkacsenkónál:

Sg Nom +palo
Gen ++palon
Part ++paloDa
Iness ++palosna/ [>] ++palosa
Illat +palos
Elat ++palosta
Adess +palolna/ [>] ++palola
Allat ++palol
Ablat +++palolDa
Voc +*aťaj* 'apa!'
Pl Nom +palok

A melléknévről (101-), számnévről (104-) és névmásról (107-) szóló fejezetekből igen kevés valóban morfológiai adattal leszünk gazdagabbak. Az igerendszer rekonstrukciója is egyelőre sikertelenségre ítélt vállalkozás, hiszen a merja eredetű orosz igék ritkán tudósítanak valódi merja igealakokról, mivel az igeképző és -rag orosz. Viszonylag jól a +*wolę*- PFU létige fejleményei őrződtek meg: +*e jola* < +*ej olō* 'nincs'; +*jon* < +*on* 'van'; +*uĺ* 'volt'; +*joluś* < +*joloŽe* 'legyen'.

Az igenevekről szólva (116–122.) érinti a merja participium és infinitivus kérdését. Feltehető egy -*βa* jelen idejű és egy -*ša* múlt idejű aktív participiumképző. Ismert a -*ma* deverbális szubsztantivumképző (pl.**Кострома, Кинешма**), mely nem azonos az infinitivus képzőjével, de a finnugor analógiák alapján valószínű, hogy a -*ma* végű főnév illativusi alakja betölthette ezt a szerepet.

Az egyéb szófajok — határozószók és predikativumok, kötőszók, partikulák, indulatszavak — vizsgálatakor (122–125.) újabb érdekes ugor párhuzamokra bukkanunk. A merja +*nemeń* orosz nyj. **немень, немань** 'nincs' szó második része a magyar *nincsen* -*en* elemére hasonlít. Az egyetlen ismert +*pa* 'és' merja kötőszónak osztják megfelelése van. A +*paj!* indulatszó megfelelője lehet talán a magyar *vaj!*, *vajh!*, *vallyha!* is.

A mondattani rész (126–7.) nem egészen másfél oldalon néhány észrevételre szorítkozik. 1. Feltehető, hogy a merjában a jelző megelőzte jelzett szavát, amint azt néhány szókapcsolatból fejlődött összetett szó mutatja. 2. A névszói állítmányú mondatokban copula fordulhatott elő. Pl. +*śi joń* orosz argó: **снень** 'ez van'. A copulás szerkezetek a balti-finnre hasonlítanak. Az indoeurópai hatással a merjában is számolhatunk.

Noha sok kérdésre nem kaptunk választ — pl. lehetett-e ragozni, egyeztetni a melléknevet, volt-e melléknévfokozás, milyen volt a Px-ragozás, a kijelentő és a felszólító módon kívül milyen igemódok lehettek még, megvolt-e az alanyi és tárgyas ragozás kettőssége, volt-e névutó, esetleg elöljárószó, szenvedő participium és határozói igenév stb. — a rekonstrukció alapján mégis levonható néhány tanulság. A merja nyelvföldrajzi helyzete és a kapott grammatikai kép nincs egymással ellentmondásban: a balti-finn, a mordvin és a cseremisz között helyezkedik el. A rekonstruált adatok nem bizonyítják, hogy a merja és a cseremisz között szorosabb kapcsolat lenne. Lehetséges, hogy voltak merja — ősmagyar kontaktusok, mikor a merják a finn-permi törzsek legkeletibb szálláshelyein éltek.

A szókészlet tanulmányozása lényegében áthatja az egész könyvet. A szorosabb értelemben vett lexikológiai vizsgálatok (130–188. old.) két alfejezetbe rendeződnek: 1. a szavak merja eredetének bizonyítása — etimológiai rész, kb. 100 szót tartalmazó szótár és 2. a merja szókincs rendszerszerű, tematikus és eredet szerinti bemutatása.

A merja lexikológia egyetlen forrása az orosz nyelv, annak dialektusai és szociolektusai, a toponimák és etnonimák rendszere. Figyelembe kell venni a lehetséges materiális átvételeket, illetve a merjanizmusokra figyelmeztető tükörfordításokat.

A következtetéseket levonva (185–188.) értékes számszerűségekre derül fény: a 68 finnugor merja tőszóból 52-nek van balti-finn megfelelése, 48-nak mordvin, 38-nak cseremisz, 36-nak permi, 31-nek lapp és obi-ugor, 28-nak magyar, 21-nek van szamojéd párhuzama. A lexikológiai arányok szerint tehát a merja a finn-permi csoport finn ágához tartozik. Ezt nemcsak az eredeti, hanem a korai kölcsönzött elemek is bizonyítják. (Pl. balti +*käha* 'kakukk', germán + *βähō* 'kevés', **seźum* '7' stb.) Az ugor ággal valószínűleg a hitélet területén kerültek szorosabb kapcsolatba: pl. +*hali* 'meghal', +*lil'* 'lélek'.

A szókészlet bulgár, balti, görög, szláv-orosz, indoeurópai (ősszláv) kapcsolatokról is árulkodik.

A Zárszóban (189–193.) Tkacsenko a merja nyelv kutatásának fontosságát és sürgető feladatait foglalja össze.

A 194. oldalon a nem kevéssé túlzó Szövegek cím alatt találunk az előzőkben már előfordult három rekonstruált mondattöredéket, melyek bevezetéssel és fordítással-értelmezéssel együtt sem tesznek ki fél oldalt.

A rövidítésjegyzék, forrásmunkák felsorolása és a téma irodalma zárja a kiadványt.

A könyvet melegen ajánlom mind a finnugristáknak, mind a szlavistáknak és a russzistáknak, s azoknak, akiket érdekel az általános nyelvészet fontos témája: a szubsztrátumelmélet. S mindezek közül is főleg azoknak, akik a gyenge nyomda- és kötéstechnika okozta szemrontó nehézségek ellenére is képesek végigolvasni egy orosz nyelvű szakkönyvet.

Salamon Ágnes

Utószó

A Folia Uralica Debreceniensia (FUD) a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének újonnan induló sorozata. Előreláthatólag kb. három évenként fog megjelenni. A kiadványsorozat célja, hogy elsősorban a debreceni finnugrisztikai alkotóműhely tagjai számára biztosítson publikációs lehetőséget, de nem kíván elzárkózni külső szerzők rövidebb-hosszabb tudományos közleményeinek, ismertetéseinek stb. közlése elől sem.

Debrecen, 1989. május 31. a szerkesztők

Saatesanat

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debrecenin Lajos Kossuthin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitoksen uusi sarja. Se ilmestyy suunnitelmien mukaisesti noin kolmen vuoden välein. Julkaisusarjan tehtävänä on turvata julkaisumahdollisuus ensisijaisesti Debrecenin yliopiston fennougristiikan tutkijoille, mutta se ei kieltäydy julkaisemasta muidenkin tutkijoiden lyhyehköjä kirjoitelmia, katsauksia ym.

Debrecenissä 31. toukokuuta 1989 toimittajat

Järelsõna

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debreceni Lajos Kossuthi nimelise ülikooli soome-ugri kateedri uus seeria, mida kavatsetakse anda välja kord kolmes aastas. Väljaande eesmärgiks on kindlustada Debreceni ülikooli soome-ugri keelteuurijatele oma uurimuste avaldamine, aga võtab vastu ka teiste uurijate lühemaid kirjutusi, ülevaateid jne.

Debrecenis 31. mail 1989 toimetajad

Afterword

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) is a new series published by the Department of Fenno-Ugristics at Louis Kossuth University of Debrecen. It will probably appear every three years. The aim of the series is to provide the opportunity mainly for the members of the fenno-ugric workshop of Debrecen to publish, but it also welcomes the studies, book reviews, etc.by outside authors.

Debrecen the 31st of May, 1989. the editors

Nachwort

„Folia Uralica Debreceniensia" (FUD) heisst die neuerschemende Perodika des Lehrstuhls für Finnougristik an der Lajos-Kossuth-Universität zu Debrecen.

Sie wird voraussichtlich in einem Abstand von drei Jahren herausgegeben werden. Sinn und Zweck dieser Perodika bestehen darin, vor allem den Mitgliedern der finnougristischen Werkstatt von Debrecen Möglichkeiten zur Publizierung zu schaffen. Ebenso wird hier aber auch externen Verfassern Platz für längere oder kürzere wissenschaftliche Veröffentlichungen und Bekanntmachungen geboten werden.

Debrecen, den 31. Mai 1989 Die Redeaktion

Послесловие

Журнал под названием Folia Uralica Debreceniensia (FUD) является новым периодическим изданием Кафедры финноугроведения Дебреценского университета им. Лайоша Кошута. Издавать журнал предварительно запланировано каждый третий год. Цель названной периодки — опубликование в первую очередь трудов представителей дебреценской творческой общественности по финноугроведению, в то же время не исключается возможность издания коротких научных статей, рецензий других авторов.

г. Дебрецен, 31 мая 1989 года. от редакторов

Tartalom

Kálmán Béla: Vértes Edit 70 éves 5

Jakab Edit: Vértes Edit tudományos munkássága 11

Agyagási Klára: Az 'éjszaka' jelentésű szó a csuvasban 19

Jakab László: Egy hangtani változás rendszertani következményei 25

Kálmán Béla: Munkácsi Bernát anyaggyűjtő munkája 29

Kálnási Árpád: Jelenkori helynévadásunk néhány jellemző vonásáról 33

Kis Tamás: Újabb szempontok az osztják személynévkutatásokhoz 39

Kiss Antal: Az obi-ugor nyelvek kutatása Magyarországon (1945–1988) 45

Mantila, Harri: Unkarin I gerundin syntaksia ja semantiikkaa muodon suomenkielisten vastineiden valossa 63

A. Molnár Ferenc: Finnugor vonatkozású tudománytörténeti adalékok I. 77

Rusvai Julianna: Az alanyi és tárgyas igeragozás használata egy osztják szépirodalmi műben 83

Salamon Ágnes: Tárgyas szerkezetek az erza-mordvinban 87

Sebestyén Árpád: A magyar nyelv névutórendszerének fejlődéstörténetéhez 109

K. Szoboszlay Ágnes: Templomos falu – kirkonkylä 123

Ismertetések, bírálatok:

Pápay József osztják hagyatéka (Próbafüzet). Közzéteszi Vértes Edit (Ism.: Keresztes László) 127

Papp István–Jakab László, Magyar-finn szótár (Ism.: Keresztes László) 129

Munkácsi–Kálmán, Wogulisches Wörterbuch (Ism.: Kiss Antal) 133

Tkacsenko, O. B., Merjanszkij jazik (Ism.: Salamon Ágnes) 135

Utószó 139

Zusammenfassungen

Kálmán, Béla: Zum 70. Geburtstag von Edith Vértes 8
Jakab, Edit: Veröffentlichungen von Edith Vértes (1943–1988) 11
Agyagási, Klára: О чувашском слове śĕr 'ночь' 24
Jakab, László: Systematische Folgen einer phonetischen Veränderung 28
Kálmán, Béla: Zur Stoffsammlung von Bernát Munkácsi 32
Kálnási, Árpád: Zu einigen charakteristischen Zügen der Ortsbenennung in der Gegenwart 37
Kis, Tamás: Neuere Aspekte zur Personennamensforschung im Ostjakischen 44
Kiss, Antal: Die Erforschung ob-ugrischer Sprachen in Ungarn (1945–1988) 62
Mantila, Harri: A magyar -va/-ve képzős határozói igenév szintakszisa és szemantikája ... 75
A. Molnár, Ferenc: Wissenschaftgeschichtliche Beiträge zum Finnougrischen I. 82
Rusvai, Julianna: Употребление субъектного и объектного спражений в хантыйском литературном произведении 86
Salamon, Ágnes: Объектные конструкции в эрзя-мордовском языке 108
Sebestyén, Árpád: History of the Development of the Postposition-System in Hungarian 118
K. Szoboszlay, Ágnes: Kirchdorf – kirkonkylä 126
Besprechungen 127
Saatesanat - Järelsõna 139
Afterword - Nachwort - Послесловие 140